Planșa 2. 1-4. Înmormântări cu arme (selecție): 1. Mormântul nr. 164; 2. Mormântul nr. 282;

3. Mormântul nr. 397; 4. Mormântul nr. 483; 5-8. Înmormântări cu incinerație și arme (selecție): 5. Mormântul nr. 149;

6. Mormântul nr. 154; 7. Mormântul nr. 234; 8. Mormântul nr. 369; 9. O sabie îndoită din elementul nr. 436.

Planșa 3. 1. Mormântul nr. 149, fragment de proeminență a scutului;

2. Corpul scutului; 3. Lanț de suspensie; 4. Vârf de suliță; 5. Sabie.

Planșa 4. 1. Mormântul nr. 149. Fațada capătului capelei; 2. Spatele capătului capelei cu rămășițele punții capelei; 3.
Capătul capelei din mormântul nr. 85 de la Monte Bibele (după Lejars 2008); 4. Detaliu al părții din față a tecii, cu
decorațiunea gravată; 5. Detaliu al spatelui tecii, cu rămășițe ale buclei de suspensie; 6. Poziția rozetelor lipsă
pe bara de armătură; 7. Suprafața fracturată a tecii și a lamei, care arată spațiul dintre cele două plăci;

8. Fotografie cu raze X a lanțului de suspensie cu cârligul de curea.

Rămășițe ale unui atelier de olărit (?)
din regiunea Tisei Superioare

Katalin ALMASSY-Horea POP Mestske Muzeum v Celakovicich Celakovice, Republica Cehă almassyk@gmail.com Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalau, România horeapopd@yahoo.com

Cuvinte cheie - olar celtic, atelier de olărit, reconstrucție de clădiri, deșeuri, clădire superioară

Regiunea Tisa

În 2004, lângă Nyiregyhâza (NE-Ungaria), săpături de salvare premergătoare lucrărilor de construcție a șoselei de centură estică au fost efectuate în cadrul unei cooperări internaționale de către arheologii de la Muzeul Josa Andras (Nyiregyhâza) și Muzeul Județean Satu Mare (Satu Mare), Muzeul din Baia Mare și Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău. În partea de nord a sitului 27 din Nyiregyhâza-Oros-Ur-Csere a fost investigată o așezare vastă, lungă de câteva sute de metri și intens locuită, din epoca imperială, unde, pe lângă mormintele sarmatice, au fost descoperite trei clădiri (nr. 785, 798 și 805) care

conțineau materiale La Tene (Pl. 1/1). Majoritatea gropilor găsite în împrejurimile clădirilor nu conțineau materiale provenite din descoperiri arheologice sau conțineau doar oase de animale, prin urmare, unele dintre aceste gropi ar fi putut aparține caselor sau erau contemporane cu clădirile. În paragrafele următoare, vor fi discutate doar anumite trăsături ale perioadei celtice (Pl. 2).

Orientarea elementelor arheologice a fost EW. Cele două clădiri mai mici ale ansamblului (nr. 798, 805) erau situate aproape în mijlocul zonei de excavare cu lățimea de 60 m, în timp ce a treia era mai aproape de marginea sa vestică. Casele aveau un acoperiș susținut de doi stâlpi și o grindă transversală, așa cum se folosea în general în perioada La Tène. La marginea elementului arheologic 785 exista un umăr care înconjura elementul arheologic, așa că această casă era ceva mai mare (3,40 x 3,86 m și, împreună cu umărul: 4,10 x 4,32 m) decât celelalte două. Ultimele erau aproape identice: 2,78 x 3,90 m și 2,80 x 3,60 m. În casa mai mare s-a înregistrat o podea tencuită, căptușită cu nisip gri și reparată de mai multe ori. Nu exista podea în cele două clădiri mai mici situate aproape una de cealaltă. Umplutura tuturor celor trei clădiri consta - cel puțin la partea superioară - din nisip gri amestecat cu câteva particule galbene sau negre. Stâlpii cu grosimea de 0,30-0,35 m au fost săpați la o adâncime de 0,58 m în clădirea mai mare, în timp ce în elementul 798 adâncimea găurii pentru stâlp a fost de 0,50 m, iar în elementul 805 a fost de 0,70 m.

Elementul 798 conținea forme standard de ceramică LT C, atât prelucrate la roată, cât și lucrate manual, deși în cantitate mai mică decât de obicei. În elementul 785 a fost găsit pe podea un cuțit de fier cu mâner de os, păstrat în stare bună (Fig. 1). Materialul relativ bogat din descoperire includea bucăți mari de vase sparte, ceea ce sugerează că locuitorii au părăsit casa fără a colecta toate obiectele utilizabile.

Materialul ceramic poate fi datat și în perioada L. T. C. și constă din ceramică aruncată la roată și lucrată manual, raportul fiind de aproximativ 3:2.

Elementul ars 805 a prezentat câteva particularități interesante (Pl. 1/2). Stratul roșu ars putea fi ușor urmărit la nivelul peretelui și podelei clădirii. Drept urmare, umplutura includea și un strat maro cu particule arse, ceea ce indică un conținut mai mare de materiale organice. Podeaua clădirii era presărată cu cioburi și s-a putut observa că mai multe dintre acestea aparțineau unui anumit vas. Pentru excavarea și înregistrarea acestui element a fost aleasă o metodă minuțioasă prin trasarea unei grile de 0,50 m în interiorul clădirii și înregistrarea și colectarea descoperirilor conform grilei. Datorită acestui fapt, a putut fi reconstituită poziția mai multor vase. Acest element a fost diferit de celelalte două și prin construcția sa; o groapă de 1,22 x 1,25 m ieșea din colțul de sud-est, iar în interiorul clădirii exista o groapă suplimentară mare de 0,92 x 0,95 m, în linie cu precedenta, de-a lungul peretelui estic. Groapa din colț a fost umplută cu cărbune și cenușă până la nivelul actual al clădirii, în ciuda faptului că această umplutură nu era caracteristică pentru întreaga casă. În cazul celeilalte gropi, s-a observat o umplutură mixtă, un strat de carbon-cenușă gros de 0,20 m, pe care se afla un strat maroniu cu particule roșii (similar cu nivelul înregistrat deasupra cioburilor). Se pare că groapa interioară a fost folosită pentru sedimentare, iar groapa din colț a funcționat ca recipient pentru cărbune și cenușă.

La podeaua clădirii au fost găsite două găuri de stâlpi puțin adânci, cu o adâncime de 50 mm și un diametru de 200 și, respectiv, 300 mm. Având în vedere adâncimea lor, acestea cu greu ar putea aparține structurii clădirii, ci mai degrabă trebuie să fi fost suportul unor piese de mobilier din interior, cum ar fi o bancă aflată lângă groapa de sedimentare (?).

Un pantă îngustă și abruptă, care se întinde de-a lungul laturii estice a clădirii, ar fi putut aparține elementelor structurale ale complexului, servind probabil drept scară. Totuși, acest lucru rămâne incert, deoarece, în multe cazuri, numeroasele vizuini ale animalelor fac dificilă conturarea marginii unor structuri în solul nisipos al regiunii Nyirseg. Pe de altă parte, scările sunt elemente structurale frecvente ale complexului La Tene (pentru o discuție recentă, vezi: TImar 2007, 209).

În mod surprinzător, în umplutura structurii arse au putut fi observate doar câteva rămășițe identificabile ale structurii incendiate. Doar numeroasele particule roșii arse se referă la incendiu, dar nu s-au găsit nici bucăți mari de tencuială, nici cantități semnificative de cărbune. Adică, ar putea fi doar o structură simplă acoperită cu un acoperiș, fără pereți de susținere masivi, deoarece chiar și un perete din scânduri ar lăsa o cantitate identificabilă de cărbune. Judecând după găurile din stâlpi găsite în mijlocul laturilor mai scurte, acoperișul ar fi putut fi pe jumătate de latură sau cu coamă. Prin urmare, se poate presupune că această clădire nu a fost ridicată în scop rezidențial.

Ceramica nu a fost arsă uniform sau uniform; unele dintre ele au fost arse prea mult, ceea ce este firesc în cazul unui incendiu la o casă, în timp ce alte fragmente nu au fost arse deloc (Pl. 3/1-2). Ocazional, una dintre marginile vasului reconstruit din fragmente este arsă bine, în timp ce cealaltă a fost arsă insuficient. Adesea se pot observa imperfecțiuni ale cioburilor, care ar fi putut apărea doar înainte de ardere (PL 3/3-4). Adesea, piesele au fost deformate în procesul de ardere (PL 3/5). Deși în unele cazuri explicația ar putea fi arderea secundară a vaselor gata preparate, unele exemple enumerate anterior arată că în clădire erau depozitate vase nearse. Această explicație este susținută și de faptul că, în cazul unor vase, mai precis a bolurilor, baza nu era finisată (PL 3/6). Profilele superioare cu pereți subțiri erau complet modelate, dar bazele lor nu erau elaborate. Acest lucru nu este tipic pentru ceramica celtică.

În materialul descoperit întâlnim vase mari și boluri (Pl. 3/7-12). Vasele mari aparțin la două tipuri de bază: cele cu o formă largă și joasă și cele cu o formă subțire și înaltă. Bolurile sunt puțin variate: există o serie de boluri mici. Toate au gât scurt, margini răsturnate și corpuri biconice. Bolurile mai mari au margini inelare și umeri globulari, sau margine răsturnată și gât scurt cu corp biconic, sau conice, gât înalt cu margine răsturnată și parte inferioară ajată. Aceste forme sunt comune în epoca târzie a fierului din Bazinul Carpatic, în secolele III-II î.Hr. Pe baza numărului relativ mare de boluri cu margini inelare, ansamblul poate fi datat în a doua jumătate a acestei perioade, adică în perioada LT C. Pe baza profilului lor și, probabil, a aspectului tehnologic, unele fragmente pot fi datate într-o perioadă ulterioară (vezi: Almassy 2009). Din punct de vedere al profilului, este important de menționat că cantități mari au fost fabricate doar din câteva tipuri.

Așa cum s-a menționat deja, datorită metodei de colectare a materialului în unități mici, în multe cazuri a fost posibilă determinarea amplasării precise a anumitor vase. Se poate observa că atât printre vasele mari, cât și printre boluri, existau unele situate mai mult sau mai puțin în linie. Logic, putem concluziona că vasele se aflau pe un raft.

Pe baza observațiilor de teren, se poate rezuma că această clădire reprezenta un atelier în care vasele pregătite pentru ardere (piesele gata făcute) și cele care așteptau modelarea finală (cu baze neterminate) erau uscate pe un raft. Judecând după cele două gropi interioare, aici avea loc nu doar uscarea lutului, ci și un fel de ghiveci propriu-zis. În acest sens, găurile puțin adânci pentru stâlpi găsite lângă aceste gropi ar fi putut aparține unui fel de bancă. Poate că această bancă a fost folosită ca suport pentru o roată mică pe care se efectua modelarea finală a bazelor vaselor.

Dar cum era clădirea? Dacă era o casă pentru uscarea vaselor, trebuie să fi avut un acoperiș obișnuit; alternativ, radiația solară ar fi deteriorat vasele. Cel mai probabil ne putem gândi la un acoperiș cu coastă. Pe baza observațiilor de teren (doar două găuri de stâlpi obișnuite, adânci; nicio cantitate semnificativă de cărbune sau tencuială), clădirea nu avea pereți masivi. Funcția de uscare poate explica chiar și faptul că nu avea deloc pereți laterali (Pl. 4/1). Această teorie are o problemă - spațiul interior este mic. Problema poate fi eliminată folosind rezultatele unui alt concept legat de reconstrucția experimentală a unei case din Evul Mediu timpuriu, care indică posibilitatea de a construi mai întâi acoperișul, pentru a-l face stabil și apoi de a săpa groapa de sub el (Sabjan 1999, 139-140, 29. kép). În acest fel, acoperișul ar fi putut fi făcut la înălțimea necesară (Pl. 4/2). Existența unui acoperiș relativ înalt este susținută și de găurile de stâlpi adânci de 70 cm.

Cealaltă posibilitate este ca clădirea să fi avut un perete ușor, din răchită, cu ajutorul căruia acoperișul putea fi ridicat, astfel încât olarii să se poată deplasa mai confortabil în clădire (Pl. 4/3). Un astfel de perete țesut, netencuit, asigura ventilația casei, ceea ce a favorizat uscarea vaselor. Faptul că nu au fost înregistrate urme ale peretelui din răchită în timpul săpăturilor poate fi explicat prin condițiile solului, dar este posibil și ca în grinzi să fi fost atașate ramuri verticale (Pl. 4/4). Îmbinarea ramurilor cu grinda ar fi putut fi întărită cu tencuială pentru a o face mai stabilă (Pl. 4/5). Un posibil exemplu de îmbinare a acoperișului cu pereții (Pl. 4/6) este dat de exemple de arhitectură vernaculară (Régi faszerkezetek).

Modelul cu nervuri, fără pereți, ar implica caracteristici legate de locul și forma raftului. Nu putea fi prea înalt, deoarece pe lateral s-ar fi suprapus cu acoperișul. Aceasta explică de ce nu era mai înalt de trei etaje. Raftul trebuie să fi fost amplasat pe latura mai scurtă a clădirii, deoarece aceasta era cea mai bună modalitate de a o ventila și astfel era posibilă amplasarea vaselor la nivelul superior. Având în vedere exploatarea ideală a spațiului, se poate presupune că un raft de 0,02 x 0,20 m înălțime și 0,60 m lățime stătea pe picioare de aproximativ 0,20 m înălțime (Pl. 5/1). Această lățime l-ar face stabil, iar vasele puteau fi așezate pe două rânduri. Întrucât în clădire au fost descoperite peste 40 de vase, orice altă configurație nu ar fi putut găzdui această cantitate de vase. Boluri mari (cu un diametru maxim de aproximativ 0,25-0,30 m) ar fi putut fi amplasate pe raftul inferior, în timp ce

vasele mai mari ar fi stat în partea superioară a structurii. Acestea erau înconjurate de boluri mai mici care ocupau restul spațiului liber. Totuși, această ipoteză nu este cu adevărat sustenabilă, deoarece vasele mari ar fi trebuit să fie plasate deasupra, ceea ce ar fi făcut raftul mai puțin stabil. Această problemă poate fi rezolvată nu cu unul, ci cu două rafturi (Pl. 5/3). Judecând după dispunerea ceramicii (Pl. 5/5), prima stătea lângă peretele cu vasele mari, în timp ce cealaltă cu bolurile mari ar fi putut fi situată lângă groapa interioară.

Dacă se acceptă un acoperiș susținut de împletitură, se poate presupune un spațiu interior mai mare, așadar ar fi fost mai ușor de amplasat raftul. În același timp, este valabil și faptul că bolurile mari și vasele înalte se aflau separat unele de altele, iar bolurile mici erau plasate în locul disponibil lângă vasele înalte (pentru o posibilă soluție, vezi Pl. 5/2). Desigur, în interiorul unei astfel de clădiri ar fi putut fi amplasate și mai multe rafturi mai mici (Pl. 5/4; Fig. 2).

Un atelier de olărit ar sugera existența unui cuptor la fața locului, dar nu a fost identificată nicio astfel de caracteristică și chiar lipsesc urmele unui sat din epoca fierului târziu. Acest lucru poate fi explicat parțial prin natura săpăturii, deoarece a fost posibilă săparea unei incizii late doar de 60 m. Atelierul și o altă clădire mai mică erau situate în mijlocul acestei zone, în timp ce cea mai mare a fost găsită la aproximativ 11 m de marginea vestică a zonei excavate. Adică, așezarea în sine ar fi putut continua la vest de săpătură. Nu au fost observate urme de suprafață în timpul vizitelor pe teren, dar acest lucru poate fi explicat prin dimensiunile reduse ale așezării. Acest lucru nu este surprinzător în regiunea Tisei Superioare, unde comunitățile din epoca fierului târziu trăiau atât în așezări mici, de tip agricol, cât și în sate mai mari. În cazul cuptorului de olărit, ar fi fost suficient ca acesta să fi fost situat nu la 30, ci la 32 m de atelier, astfel încât s-ar fi aflat în afara zonei de excavare. Datorită săpăturilor extinse efectuate în ultimii ani, există deja mai multe date despre relația dintre cuptoarele de olărit și zona de locuit. În vecinătatea geografică mai largă a atelierului de la Oros există trei situri de unde au fost publicate recent cuptoare de olărit: Mezokeresztes (Wolf-Simonyi 1995), Sajopetri (Tanko-Czajlik 2007) și Kalmanhaza (Bacuet et al. 2006). În Mezokeresztes, diferite elemente erau situate destul de departe una de cealaltă sau la 100-120 m una de cealaltă, în Sajopetri majoritatea cuptoarelor (găsite în grupuri și, de asemenea, individuale) se aflau în partea de sud-est a așezării, separat de zona de locuit, adică într-un cartier de ateliere (Ti'mar 2007, 201; Tanko-Czajlik 2007, 222). În același timp, în Kalmanhaza, cuptorul de olărit a fost observat în mijlocul clădirilor (Pl. 6/1).

Fig. 2. Reconstrucție 3D a elementului 805.

Alte exemple pentru ambele situații pot fi citate din regiuni mai îndepărtate ale Bazinului Carpatic. La Zalakomar, cuptorul era situat la marginea așezării (Horvath 2008, 109-110, 1. kep). La situl Ordacsehi-Kzs toltes, cuptorul a fost găsit în mijlocul părții excavate a așezării,

având o structură liberă. Aici a fost sugerată o zonă de ateliere separată de locuințe, similar cu situația din Sajopetri (Honti et al. 2002, 26). Adică, nu există o regulă absolută pentru amplasarea cuptoarelor de olărit în interiorul așezării.

În ceea ce privește organizarea activității olarului în sine, ca industrie în epoca celtică, este discutabil în ce măsură ar trebui să vorbim despre „marea industrie”. Adică, care este probabilitatea ca un olar specializat să fie activ într-o așezare practic inexistentă la o excavație? Vasele mari, cu pereți subțiri, suprafață frumos elaborată și fund profilat, indică un meșteșugar foarte priceput în apropiere de Oros. Recent, s-a presupus existența unor „centre de olărit” care produceau cantități mari de ceramică pentru comerț, dar și a unor ateliere mici care răspundeau cerințelor unei singure așezări (Szollosi 2008, 336-337). Conform acestor date din 2008, doar de pe teritoriul Ungariei cunoaștem aproape 70 de cuptoare din 40 de situri. Majoritatea acestora au fost descoperite ca urmare a unor excavații preventive la scară largă care au precedat investiții mari. Acest fapt arată că nu avem mai multe cuptoare excavate din cauza limitelor teritoriale ale excavațiilor (Szôllôsi 2008, 327). Pentru a completa datele lui Szôllôsi, se poate menționa cuptorul cercetat la Zalakomâr, aflat pe teritoriul unei mici ferme sau conace (Horvath 2008, 109).

O altă observație care atestă existența unor olari care își aprovizionau propriul sat este că, în mai multe cazuri, cuptoare sau alte elemente referitoare la producția de ceramică se găsesc în situri apropiate unele de altele, de exemplu Oros-Kâlmânhâza la 16 km, Sajôpetri-Mezôkeresztes la 25 km (Pl. 6/2) -, în alte cazuri la doar câțiva kilometri unul de celălalt, cum ar fi la Ordacsehi-Kzs tôltés și Ordacsehi-Cserefôld (Belényesy et al. 2007). Dacă acești olari produceau vase doar pentru satul lor, este de înțeles că nu se deranjau reciproc. În același timp, este posibil să fi fost specializați și să fi produs diferite tipuri de ceramică, însă caracteristicile formelor ceramicii din materialul descoperit nu susțin această afirmație. Am sugera mai degrabă că meșterii celtici versatili erau capabili să lucreze cu tehnici diferite și în condiții tehnologice diferite, așa cum s-a propus și în cazul descoperirilor din cuptorul de la Ordacsehi-Kzsto/iés (Horvath 2007, 193).

În concluzie, particularitatea de la Nyiregyhâza-Oros-L/r-Csere indică faptul că producția de olărit din zonele celtice estice a fost o activitate industrială specializată, dar nu neapărat la scară largă.

Referințe

Almâssy, K., Celții și dacii (?) în Marea Câmpie Maghiară: sec. I. BC - Este c. AD, IN: Salac, V.-Bemmann, J. (eds.), Mitteleuropa zur Zeit Marbods, PrahaBonn, 251-268.

Bâcue(-Criçan, D.-BàcuepCri$an, S.-Bejinariu, I.-Gindele, R.-Kâdas, Z.-Marta, L.-Matei, Al.-Molnâr, Zs.-Pop, D.-Pop, H.-Sana, D„ Kâmânhâza, Nagy-Lâpotan, Nagyl-Ai, Nagyl-Ai 2005, 259.

Belényesy, K.-Honti, Sz.-Kiss, V. (ed.), Timpul de rulare. Săpături arheologice pe secțiunea de autostradă M7 din județul Somogy, între Zamârdi și Ordacsehi, Budapesta.

Gindele, R.-Matei, Al.-Virag, C.-BâcuepCriçan, D.-Bâcue|-Criçan, S.-Marta, L.-Pop, H.-Székely, Zs.-Bejinariu, I.-Sana, D„ Nyiregyhäza-Oros, Ür-0, AIz2 Ür-0, AIHz20, Ür-4-Oros

Horvath, E., Cuptorul de ceramică Keita, IN: Belényesy, K.-Honti, Sz.-Kiss, V. (ed.), Timpul de rostogolire. Săpături arheologice pe secțiunea de autostradă M7 din județul Somogy între Zamârdi și Ordacsehi, Budapesta, 192-194.

Horvath, L., Keita pseudo-kantharos din Zalakomârbôl (Zala m.), ZM, 17,109-129. Honti, Sz.-Belényesy, K.-Gallina, Zs.-Kiss, V.-Kulcsâr, G.-Marton, T.-Nagy, Ä.- Németh, PG-Gross, K.-Sebok, K.-Somogyi, K., Săpături arheologice preliminare efectuate în secțiunea M. judetul Somogy. Raport preliminar II, SMK, 15, 3-36.

Pânczél, P.-Kreiter, A.-Szakmâny, Gy., Rezultatele petrografice ale ceramicii celtice, studiile XRF, SEM-EDS și CL din site-ul Bâtaszék-Kôrtvélyes-dúlô, IN: Kreiter, A.-Petô, Ä.-Tugya, B. (ed.s. Arheologie, Budapesta, 397-410.

Structuri vechi din lemn (BMEEOHSAAV16) a 4-a lecție, „Dezvoltarea structurală și de conținut a formării arhitecților și inginerilor civili” HEFOP/2004/3.3.1/0001.01 Manual BMEEOHSAAV16 pentru studenții Facultății de Inginerie Civilă a BME, Universitatea Tehnică din Budapesta,

Disponibil la:
http://www.hsz.bme.hu/hsz/oktatas/feltoltesek/BMEEOHSAV16/bmeeohsavl6_hefop_regi_fa.pdf

Sabjân, T., Reconstrucția casei boltite, IN: Bencze, Z.-Gyulai, F.-Sabjân T.- Takâcs M„ Excavarea și reconstrucția unei case boltite din epoca Árpád, MHB, X, Budapesta, 131-176.

Szöllosi, Sz„ Funcționarea unui atelier de olărit celtic pe baza dovezilor descoperirilor arheologice, Secolul I, 1, 325-374.

Tankô, K.-Czajlik, Z., Fours, IN: Szabo, M. (dir.), L'habitat de l'époque de La Tène à Sajôpetri, Budapesta, 220-225.

Timâr, L., Structure d'habitat, formes de maison, IN: Szabo, M. (dir.), L'habitat de l'époque de La Tène à Sajôpetri, Budapesta, 201-219.

Wolf, M.-Simonyi, E., Raport preliminar privind excavarea celui de-al 10-lea amplasament al autostrăzii M-3 (Autobahn M3/10. Fundstelle), SMK, 11, 5-33.

Lista figurilor

Lista plăcilor

pl. 1. 1. Detaliu al zonei generale a sitului Nyiregyhâza-Oros- Ür-Csere (plan: L. Veszprémi); 2. Caracteristică

805 (desen: G. Beleznai).

pl. 2. Caracteristicile La Tène. 1. Caracteristica 785; 2. Caracteristica 798; 3. Caracteristica 805.

Pl. 3. Ceramică din elementul 805. 1-2. Vase arse neuniform; 3-4. Ceramică deformată înainte de ardere; 5. Oală deformată în timpul arderii; 6. Vas neterminat; 7-12. Forme caracteristice (desen: G. Beleznai și Cs. Svéda; 1-6. fără scară).

pl. 4. Reconstituirea trăsăturii 805 (desene: 1-5. G. Beleznai, 6. după Régi faszerkezetek).

Pl. 5. 1-2. Reconstituirea rafturilor (desene: G. Beleznai); 3-4. Reconstituirea 3D a atelierului; 5. Stratul de cioburi din elementul 805 (cercurile indică vase).

Pl. 6. 1. Elemente din epoca fierului târziu de la Kâlmânhâza-Nagy-Iapos (plan: L. Veszprémi); 2. Microregiune cu

Situri din epoca fierului târziu de la Oros (1), Kâlmânhâza (2), Mezôkeresztes (3) și Sajôpetri (4).

Planșa 1.1. Detaliu al zonei generale a sitului

Nyiregyhaza-Oros-Ur-Csere (plan: L. Veszpremi); 2. Caracteristica 805 (desen: G. Beleznai).

Planșa 2. Caracteristici La Tène. 1. Caracteristica 785; 2. Caracteristica 798; 3. Caracteristica 805.

Planșa 3. Ceramică din elementul 805. 1-2. Vase arse neuniform;

3-4. Ceramică deformată înainte de ardere; 5. Oală deformată în timpul arderii; 6. Vas neterminat;

7-12. Forme caracteristice (desene: G. Beleznai și Cs. Sveda; 1-6. fără scară).

Planșa 4. Reconstituirea elementului 805 (desene: 1-5. G. Beleznai, 6. după Regi Faszerkezetek).

Planșa 5.1-2. Reconstrucția rafturilor (desene: G. Beleznai);

3-4. Reconstituire 3D a atelierului; 5. Stratul de cioburi din elementul 805 (cercurile indică vase).

Planșa 6. 1. Caracteristici ale epocii fierului târzii de la Kahnanhaza-Nagy-/apos (plan: L. Veszpremi); 2. Microregiune cu siturile epocii fierului târzii de la Oros (1), Kalmanhaza (2), Mezokeresztes (3) și Sajopetri (4).

O formă central-europeană de ornament La Tene: inele

CU TREI ȘI PATRU BUTONURI MARI GOALE DIN SLOVACIA Martin FURMAN

Consiliul Regional al Monumentelor Zilina, Slovacia

martin.furman.za@gmail.com

Cuvinte cheie: cimitire celtice, zona Dunării de Mijloc, costume, brățări de gleznă

Arta epocii fierului târzii, sau „arta celtică”, este una dintre principalele caracteristici definitorii ale culturii La Tene din întreaga Europă, nu numai datorită stilului și ornamentelor sale unice, ci și datorită diverselor modalități în care meșterii au creat artefactele. Incredibila pricepere a maeștrilor artelor din Bazinul Carpatic este demonstrată prin numeroasele ornamente și în special printr-un tip tipic de brățări de gleznă, specifice cimitirelor celtice din zona Dunării Mijlocii. Acestea sunt inelele cu trei și patru butoni mari, goi, de o calitate excepțională, cu o grosime a peretelui mai mică de un milimetru - o realizare tehnică greu de realizat chiar și în zilele noastre, când formele de turnare și alte tehnici sunt mai diversificate (pentru teste experimentale, vezi: Furman 2011, 228). Prezenta lucrare aduce în discuție aceste ornamente din Slovacia, concentrându-se pe originea, tipologia, tehnologia de producție și așa-numitul Ringtracht.

Geneza acestui artefact a fost urmărită până la inelele solide, simple, cu nervuri verticale masive, tipologic contemporane cu inelele cu noduri (Bujna 2005, 47; Benadik 1962, 370). În Slovacia și Republica Cehă acestea apar în LT B2c (Bujna 2005, 149), și la scurt timp după aceea s-au răspândit în nord-vestul României. În Moravia, brățările de gleznă tipice LT B2, conform lui Cizmar (1975, 424, fig. 5/4), apar cu inele tubulare din tablă cu nervuri verticale decorate cu protuberanțe triple; există, de asemenea, diferite variante de brățări de gleznă din bronz cu noduri. Cizmar menționează, de asemenea, că analizele ulterioare vor dezvălui, fără îndoială, noi variante cronologic diferite.

Inelele cu noduri goale au fost definite ca ornamente caracteristice Dunării Mijlocii ale celților care s-au stabilit în regiune în primul sfert al secolului al III-lea î.Hr., în timpul expansiunii lor istorice spre sud-est (Kruta 2000, 416). Inele cu mai mult de zece noduri au existat din LT B2a (Orizontul 4 al lui Gebhard), inele cu mai puțin de zece noduri au apărut în LT B2b (Orizontul 5), în timp ce inelele cu patru și trei noduri datează din LT Cl (Gebhard 1989, 76).

În regiunea Dunării de Mijloc, cele mai vechi tipuri sunt brățările și brățările de picior cu unsprezece până la cincisprezece nasturi mici goi. O extindere marcantă a inelelor cu noduri a avut loc în LT B2/C1 și la începutul LT Cl, când apar mai multe variante atât de brățări, cât și de brățări de picior cu opt până la șase nasturi goi.

Diferențele dintre brățările cu noduri și brățările de picior au fost discutate anterior pe baza analizei comparative a ornamentelor La Tene din sud-vestul Slovaciei, Moravia și Boemia (Furman 2003). Pentru sud-vestul Slovaciei, în funcție de numărul de noduri și de prezența sau absența benzii interioare, au fost definite patru tipuri de brățări cu noduri, constând întotdeauna din două părți de dimensiuni inegale - de exemplu: 11+2, 7+2, 6+2, 6+1, 5+2 sau 5+1 (Furman 2003, 20). Pe de altă parte, brățările de picior

Inelele cu noduri simple și goale din mormintele din sud-vestul Slovaciei sunt formate din două părți detașabile de dimensiuni egale - 6+6, 4+4, 3+3, 2+2 - (Furman 2003, 21n, 51n). Pentru Boemia, se poate observa o evoluție diferită a inelelor cu noduri (Furman 2003, 61).

În Boemia centrală și nord-vestul, cele mai vechi inele cu noduri erau brățările de gleznă și aveau 14-18 noduri simple și goale, constând de obicei din două părți de dimensiuni egale. Diferența majoră dintre sud-vestul Slovaciei și Boemia constă în apariția inelelor cu opt și șase noduri goale. Acestea apar în Boemia ca brățări de gleznă cu două părți inegale - 6+2 și 4+2 - de dimensiuni egale (Furman 2003, Tab. 3, 52).

costumul Bazinului Carpatic (Bujna 1994,10). În mormintele de înhumare acestea apar exclusiv ca brățări de gleznă, dar sunt mult mai numeroase în înmormântările de incinerare. În regiunile vestice, unde aceste obiecte lipsesc, dezvoltarea inelelor cu noduri se încheie cu varianta cu șase noduri goale. După prima lor definire ca obiecte specifice Bazinului Carpatic de către Filip (1956, 136), o examinare tipologică detaliată a descoperirilor din sud-vestul și sud-estul Slovaciei a urmat aproximativ cincizeci de ani mai târziu (Bujna 2005). Inelele cu trei și patru noduri mari goale au fost definite ca un tip de brățară de gleznă cu noduri din bronz târziu. Pe baza numărului de noduri, au fost definite două tipuri de bază: BR-F5-A cu inele cu patru noduri (2+2 noduri) și BR-F5-B cu trei noduri (1+2 noduri). Având în vedere decorul dintre nodurile goale, au fost definite și alte variante: cele cu o suprafață plană (BR-F5-Aa) și cele cu o suprafață turnată (BR-F5-Ab). Inelul

din mormântul incinerator nr. 3 de la Ipel'ske Predmostie constituie un tip separat de patru inele cu noduri și decor gravat, definit într-o tipologie ulterioară ca tipul BR-F5-Ac (Furman 2011, 223). Analogii pentru

(mormintele 10 și 12) și Maña (mormântul 127).

Szabo 2005), dar doar unsprezece au decorațiuni turnate, iar unul are ornament gravat. Inelele cu trei sau patru butoni mari, goi în interior, au fost încadrate tipologic și în funcție de suprafața lor: în relief (inele cu trei butoni goi în interior din șase situri) sau cu nervură netedă sau modelată.

Pe baza sistemului de fixare, inelele cu patru butoni goi din Slovacia (Anexa 1) pot fi împărțite în două grupe. Primul tip este combinația a două sisteme de fixare: închidere cu broșă și sistem de închidere cu cleme, ca la mormântul 1/1986 din Dolné Trhoviste, mormântul 545 din Holiare, mormântul 10 din Chotin, mormântul 3 din Ipel'ské Predmostie, mormintele 4, 14, 18?, 19, mormântul 62A/72 din Palárikovo și mormântul 398 din Trnovec Vàhom. Al doilea tip de fixare - sistem de închidere cu cleme la ambele capete - este reprezentat de artefacte din mormântul 12 din Chotin, mormântul 14A și 127 din Maña și mormântul 62/72B? și 74 din Palárikovo. Cu toate acestea, partea de legătură dintre butoni nu prezintă diferențe semnificative, fixarea lor indicând metode diferite de fabricație.

Artefactele cu fixare combinată (fermeture à broche și système de fermeture à goupile) au îmbinări simple și plane între butoni, cu benzi și nervuri subțiri (Fig. 2), în timp ce inelele cu système de fermeture à goupile (Fig. 3) la ambele capete au o conjuncție foarte asemănătoare cu inelele cu buton de la Kosd (Masse-Szabó 2005, 216, fig. 4).

Îmbinările turnate cu ornament în relief (Masse-Szabo 2005, 216) apar doar la brățările de gleznă cu trei nasturi scobiți; doar în mormântul de înhumare de la Palârikovo 62A au fost consemnate în cazul brățărilor de gleznă cu patru nasturi scobiți, definite ca varianta BR-F5-Ab (Bujna 2005, 57, fig. 43).

În ceea ce privește lanțul operațional al acestor artefacte, în urmă cu un deceniu, pe baza descoperirilor din Ungaria (Masse-Szabo 2005, fig. 6), a fost elaborat un model teoretic pas cu pas, de la turnare până la produsul final. Au fost distinse trei tipuri: „inelele melc" sau inelele cu butoni decorați plastic, inelele cu decor gravat și inelele fără ornament. Toate tipurile au fost realizate prin turnare în ceară pierdută. În cazul butonilor decorați plastic, ornamentul în relief a fost modelat în matriță înainte de turnare. Decorul gravat al inelelor cu buton a fost aplicat după deschiderea matriței de turnare. Pe baza experimentelor, asimetria inelelor cu mai mult de patru emisfere goale a apărut în timpul producerii matrițelor, în timp ce inelele cu trei sau patru butoni goali au fost mai simetrice.

Recent, pe baza examinării inelelor slovace cu patru noduri goale de la Ipelské Predmostie, dar și a experimentelor efectuate de Rajnoch, a fost propusă o ipoteză parțial diferită a sistemului de producție (Furman 2011, 228-230, fig. 9). Aceste observații se referă la o parte a inelului, două noduri goale dintr-un inel cu patru noduri.

Evident, chiar și observațiile cu ochiul liber privind calitatea produselor sau detaliile de suprafață indică mai multe metode tehnologice posibile. Multe piese prezintă urme ale diferitelor defecte mari atribuibile calității materiilor prime utilizate pentru turnare (Fig. 4/1). În unele cazuri, se pot observa urme de reparații (Fig.4/2). Probabil, golul inelelor cu nod a fost umplut în timpul fabricației, în unele cazuri rezultând o suprafață netedă și lucioasă, în alt caz, cum ar fi la Chotin, mormântul 10 (Fig. 4/3) una rugoasă, neuniformă. Un detaliu tehnologic interesant poate fi observat pe suprafața interioară a brățării de gleznă de la Dolne Trhoviste, unde o nervură centrală indică faptul că această piesă a fost turnată în două matrițe separate (Fig. 4/4). Pentru a obține grosimea dorită (Furman 2011,229), după turnare, suprafața produsului finit a fost pilită, așa cum se poate observa pe exteriorul inelului de la Dolne Trhoviste (Fig. 4/5).

Fig. 4. 1. Maña, mormântul 127; 2. Izkovce, mormântul 5; 3. Chotin, mormântul 10; 4-5. Dolné Trhoviste, mormântul 1/1986.

La sfârșitul LT B2 și în timpul LT Cl, în zona Dunării Mijlocii a evoluat un număr mare de inele inelare diferite. În această perioadă, costumul inelar - „costum annulaire" sau „Ringtracht" - prezintă o varietate tot mai mare, inelele metalice fiind completate de altele realizate din materiale „noi": sapropelit și sticlă. În această perioadă, teritoriul Dunării Mijlocii devine un centru distinctiv și determinant pentru cultura La Tene, cu legături cu Balcanii (Furman 2009, 130). Un aspect unic și autentic al costumului inelar din regiune este dat de inelele cu trei și patru nasturi mari, goi.

Interpretarea și reconstrucția costumelor inelare sunt dificile din cauza apariției predominante a acestor inventare în mormintele de incinerare. Cu toate acestea, în sud-vestul Slovaciei au fost descoperite mai multe morminte de înhumare cu patru inele goale, cu noduri, drept brățări de gleznă, ceea ce permite o reconstrucție ipotetică a diferitelor combinații de costume inelare din regiune, precum și a obiceiurilor și „modei" din cea mai recentă fază a culturii La Tene (Fig. 5).

Mormintele de înhumare din zona Dunării Mijlocii prezintă un „model asimetric" de costum inelar (Furman în curs de publicare). O excepție este mormântul nepublicat nr. 94 de la Levice, în inventarul căruia costumul inelar local (Furman 2012; 2014) constă doar din brățări de gleznă. Ceea ce poate fi numit modelul asimetric simplu este documentat în mormintele nr. 10 și 12 de la Chotin, unde brățările de gleznă apar împreună cu brățări de fier pe brațul superior stâng. Trebuie menționat că inelul de fier din mormântul 10 a fost găsit pe partea stângă a craniului, dar diametrul de 90 mm indică faptul că era purtat pe brațul superior. Inele de sapropelit și sticlă apar în costumele inelare din mormintele nr. 14A și 127 de la Maña și în mormintele nr. 62A și 67 de la Palárikovo.

Mormintele cu costume inelare indică membri ai elitei înmormântați, cu accesorii vestimentare somptuoase și uneori cu gropi funerare căptușite cu lemn (Fig. 6). Întrucât analizele antropologice pentru regiune lipsesc, caracterul feminin al acestor brățări de gleznă cu nasturi mari și scobiți în interior este presupus doar pe baza inventarului mormintelor și a absenței lor din mormintele războinicilor.

În Bazinul Carpatic, producția de ornamente a atins un nivel remarcabil în perioada LT Cl, meșteri pricepuți producând în atelierele lor accesorii de costume de o calitate excepțională. Brățări de gleznă cu trei și patru nasturi mari, scobiți în interior - ornamente inelare tipice pentru Bazinul Carpatic.

sunt ornamente de mare valoare artistică. Cu toate acestea, lanțul lor tehnic detaliat nu este cunoscut, cu siguranță există dovezi ale mai multor metode de producție mai mult sau mai puțin diferite. Pe baza sistemului de fixare, au fost definite două tipuri, unul combinând două sisteme diferite (închidere cu broșă și sistem de prindere cu prindere) și un al doilea cu un sistem simplu (sistem de închidere cu prindere) în ambele locuri. Cu o distribuție geografică suprapusă - în cimitirul din Chotin sunt prezente ambele tipuri.

Cele două tipuri prezintă diferențe și la conjuncția butonilor. În mormintele de înmormântare, inelele cu trei și patru butoni mari, goi, apar doar ca brățări de gleznă. Combinarea lor în inventarele funerare cu brățări din sticlă și sapropelit indică statutul social ridicat al purtătorilor lor.

Anexa 1

Morminte cu inele cu trei și patru butuci scobite din Slovacia

I = înmormântare; C = incinerare.

ab = sistem de închidere cu știft: cd = închidere cu știft (vezi: Furman 2011, fig. 2, 223).

În acest mormânt, atât oasele umane, cât și accesoriile vestimentare se aflau în poziție secundară.

Referințe

Furman, viitoare Furman, M., Variabilitatea kruhovych garnitúr v stredoeurópskom

Fig. 1. Chotin, bas 12b. Inel cu decor gravat.

Fig. 2. 1. Tipuri de îmbinare; 2. sistem de blocare cu știft, 3. blocare a axului.

Fig. 3. 1. Tipuri de conjuncție; 2. sistem cu știft de blocare, 3. știft de blocare.

Fig. 4. 1. Maña, mormântul 127; 2. Izkovce, mormântul 5; 3. Chotin, mormântul 10; 4-5. Dolné Trhoviste, mormântul 1/1986.

Fig. 5. Costume inelare cu patru nasturi scobiți în sud-vestul Slovaciei.

Fig. 6. Reconstrucția mormântului feminin nr. 14A din Maña (desen: E. Sologashvili).

LA TENE ARTEFACTE DE OS SI CORT DIN NlTRA

Gertruda BREZINOVA

Institutul de Arheologie, SAS Nitra, Slovacia gertruda.brezinova@savba.sk

Cuvinte cheie: Perioada La Tène, Slovacia, așezare, artefacte din os și coarne de cerb

Osul, cornul și coarnele de cerb, pe lângă lemn și piatră, sunt materiale importante care se potrivesc bine cu alte materii prime utilizate pentru producerea diverselor obiecte de uz zilnic în fiecare perioadă istorică. Mai multe tehnici și principii de producție au persistat de-a lungul preistoriei până în timpurile moderne. Se poate spune că există o relație directă între utilizare și material. Conform unui număr de descoperiri, această materie primă a dominat în epoca bronzului timpuriu și mediu, în special în culturile Mad'arovce și Otomani (Furmanek și colab. 1991, 133-239). Studiul pe această temă a fost elaborat de A. TociK (1959), unde artefactele au fost nu doar împărțite funcțional, ci au fost și prezentate cu

analogii mediteraneene. O altă apariție semnificativă a artefactelor osoase (obraji etc.) este înregistrată în perioada Hallstatt (Pauli'k 1955, 447-449). În așezările de la La Tene, industria oaselor și a coarnelor de cerb face parte din descoperirile relativ rare și este complet absentă din obiectele funerare de la La Tene (Brezinova 1995, 12). În perioadele ulterioare, aceasta rămâne în uz, dar prezența sa este în scădere. Există o ușoară revenire a producției în perioadele romane și ale migrațiilor (Kavan 1980; Hrnciarik 2012, cu literatură suplimentară).

Cunoașterea calităților anatomice, precum și a proprietăților tehnologice ale oaselor, coarnelor și coarnelor de animale și păsări, este întotdeauna necesară în studiul materiei prime. În special, duritatea, elasticitatea și natura fisilă a materiilor prime sunt în prim-plan. Tăierea osului și a coarnelor se poate face cu o daltă, un ferăstrău, un topor sau un cuțit. La aplicarea decorațiunilor, s-au folosit diverse burghie și furci simple, cum ar fi compasurile sau gropile. Înainte de tratament, s-au aplicat cele mai simple proceduri pentru a înmuia materialul. Sunt luați în considerare trei etape de bază: 1. Înmuierea în apă rece; 2. înmuierea caldă în apă fierbinte; 3. înmuierea în apă și leșie. Experimentele au confirmat că coarna se înmoaie prin fierbere în apă. După 30 de minute, coarna este ușor de manevrat și tăiat cu un cuțit. Dintr-un astfel de material preparat s-au tăiat diverse așchii, servind ca etapă intermediară pentru prelucrarea ulterioară. La lucrul cu această materie primă se produc deșeuri considerabile. Acest material ușor accesibil, deși destul de dificil de manipulat, a fost de fapt un alt material potrivit pentru producerea de obiecte de uz zilnic - diverse instrumente, unelte și ornamente. Este una dintre industriile în care se poate considera nu doar meșteșugărit casnic, ci și producție specializată. Utilizarea acestui material a fost extinsă în principal la oasele de vite și la cunoașterea fiecărui tip de os și a calităților acestuia.

Artefactele osoase provin din trei așezări agricole nefortificate din epoca fierului din zona Nitrei, situate la 2-4 km una de cealaltă, Sindolka, Chrenovd II și Mikov dvor (Fig. 1). Acestea fac parte dintr-o aglomerare de așezări mai mult sau mai puțin contemporană, datată în LT Cl-D (Brezinova 1999; 2009). Au fost excavate 98 de elemente de natură diferită, predominând casele cu gropi. În 17 dintre acestea au fost găsite obiecte provenite din industria oaselor și coarnelor de cerb, în total 20 de piese.

Așezările sunt situate la interfața dintre zonele muntoase și cele joase, în apropierea cursului de apă și a așezării de la Sindolka, care este situată lângă sursa de apă potabilă. Există o mulțime de soluri potrivite pentru cultivarea produselor agricole și creșterea animalelor domestice. Pădurile din jur sunt o sursă de alte materii prime, precum și de animale de vânat. Pe baza analizei arheozoologice de la Nitra-Smdo/ka (Fabis 2000), s-a dovedit că locuitorii foloseau animale domestice atât pentru producția de unelte, cât și pentru consum. Eșantionul de oase de animale analizat reprezintă 44.441 g, cuprinzând 1.579 de bucăți. Oasele de animale domestice reprezintă 96,5%. Acestea constau în

principal din bovine (40,8%), a căror creștere era legată de producția de lapte, carne, fabricarea pielii, furnizarea de materii prime (oase și coarne) și, cu siguranță, ca formă de tracțiune. Din motive similare, au fost crescute ovine și caprine (16,4%). Porcinele domestice reprezentau 21,1%. Dintre animalele de tracțiune, sunt reprezentați și calul (2,2%) și măgarul (0,3%), în timp ce 5,4% nu au putut fi separați între cal și măgar. Câinele a fost reprezentat în 3,3% dintre cazuri, în timp ce doar într-un singur caz a fost identificat un singur os ca fiind de pasăre (0,1%). Compararea prezenței oaselor de animale în cimitirele din Slovacia (Ambros 1984) arată că păsările de curte domestice și carnea de vită nu fac parte din oferta obișnuită de carne; acestea pot fi considerate mai degrabă ceva extraordinar și clasificate drept un semn de statut social. O situație identică ca în Sindolka se regăsește și într-o altă așezare mare din Boritov (Cizmar 2003), speciile cele mai reprezentate fiind bovinele (31%), porcul (28,9%), capra și oaie (27,4%); calul (8,4%), câinele (2,7%) și puiul, reprezentând 0,3%. Doar 1,5% dintre animalele sălbatice sunt reprezentate în materialul osteologic; acestea sunt iepure, lupul, mistrețul, cerbul și căprioara. În mod similar, în Radovesice animalele de vânat reprezintă 1,5% din cantitatea totală (Waldhauser 1993, 323).

În concluzie, în ansamblul investigat, artefactele erau realizate doar din os sau coarne de cerb. Produsele din corn lipsesc. În general, acestea sunt împărțite în artefacte funcționale, care serveau drept unelte sau făceau parte dintr-o trusă de unelte, și artefacte cu caracter decorativ, cum ar fi pandantive, ace și alte artefacte destinate divertismentului, cum ar fi zarurile.

Cele mai frecvent reprezentate artefacte care erau funcționale și serveau ca unelte sau făceau parte dintr-o unealtă sunt sulele, acele și acei (Pl. 1/1, 3, 12, 13, 15, 18, 19), dălțile și mânerele (Pl. 1/4, 6, 8, 11, 14, 20). Acestea sunt artefacte care puteau fi folosite în prelucrarea pielii, producția de textile sau în alte forme de uz domestic. Aceeași interpretare a fost observată, de exemplu, în Radovesice (Waldhauser 1993, 207-211) și în așezările moraviene (Meduna 1980, 127-128). Adesea, acestea sunt doar ca parte a unei alte unelte - un mâner, o soclu (Pl. 1/2, 9, 13, 14, 20). Uneltele din os și coarne de cerb sunt adesea folosite în decorarea și tratarea ceramicii (pieptănare, ștanțare), dar astfel de artefacte nu au fost descoperite în aceste situri și sunt descoperiri rare în Slovacia. Artefacte pentru ștanțarea inelelor sunt cunoscute din așezarea de la Sal'a-Veca (Brezinova 1996), iar un artefact din os pentru tratarea suprafeței ceramicii provine din Bratislava-Devin (Pieta-Zachar 1993, fig. 114/11; Pieta 2002). Probabil că în tratarea suprafeței ceramicii a fost folosit și un artefact din os cu dinți din Nitriansky Hradok-Zdmecefc (Brezinova 2009). În Moravia, un artefact unic de ștampilă osoasă în formă de cercuri concentrice a fost găsit la așezarea din Tvarozne, datată din LT B până în LT DI. Un artefact cu un ornament dublu în frunze a fost găsit în Polesovice (Meduna 1980; VlasatIkova 2002). Unelte pentru tratarea suprafețelor ceramicii sunt cunoscute de la Manching (Kappel 1969, 209, Abb. 1/2; Jacobi 1974, 56). O alta este menționată dintr-un atelier metalurgic din Pavlov, iar forme identice au fost găsite și la Budapesta (Bonis 1969, 194; vezi și Megaw-Megaw 2006).

În categoria artefactelor cu caracter decorativ (pandantive, ace și artefacte destinate jocurilor de noroc) pot fi incluse doar două - sau maximum trei - artefacte. Un pandantiv din Nitra-Sindolka, elementul 5/68, nr. 151 (Pl. 1/10) este realizat dintr-o placă curbată a unei vertebre cervicale cu o gaură perforată pentru agățare. Provine dintr-un os de bovină al unui individ cu vârsta mai mică de 7-8 ani (Fabis 1999).

Fig. 2. Nitra-Sindlolka, ac decorat din corn de cerb din repertoriul 185/85.

În ciuda faptului că acele au fost incluse printre artefactele funcționale din primul grup, un ac din Nitra-Sindolka, elementul 185/85, nr. 48 (Pl. 1/3; Fig. 2) este atât de extraordinar încât merită inclus printre artefactele de artă. Cel mai probabil este realizat dintr-un corn de cerb (Fabis 1999). Capătul superior este tăiat și rupt. Capul (partea superioară) a acului are o înălțime de 3,1 mm. Este împărțit plastic în 5 părți. Două plăci cilindrice cu înălțimea de 8 mm sunt separate de trei discuri cu înălțimea de 5 mm. Decorul de pe părțile cilindrice este imprimat, tăiat, creând linii înclinate care converg în forma literei V. Lungimea totală este de 110 mm. Materialul este netezit. Este un obiect realizat cu mare precizie, cu valori artistice considerabile. Un cap de ac decorat este documentat la așezarea Michelstetten (Trebsche 2010, Taf. 63/1), cu litera X incizată. O decorațiune similară poate fi găsită probabil și pe fragmentul de ac de la Bratislava (Pieta-Zachar 1993, fig. 100/6).

Este dificil de determinat funcția unui artefact osos de la Nitra-Sindolka, elementul 164/85, nr. 18 (Pl. 1/2). Poate că a fost un artefact neterminat, poate o uzură. Fragmentul diafizei unui os lung de cerb/bovină (Fabis 1999) a fost înjumătățit și modificat într-o secțiune transversală pătrată. Ipotetic, poate fi considerat un produs semifinit pentru un zar, așa cum este cunoscut din Slovensky Grob, elementul 1/08 (Cambal 2011, tab. II/13a—b). Apariția principală a zarurilor și a jetoanelor este legată în primul rând de faza oppidum din perioada La Tene târzie în Europa de Vest (Krüger 1982, 136). Italia este considerată a fi influența la nord de Alpi pentru astfel de piese de joc (Maier 1961, 355). Însă zarurile de formă dreptunghiulară apar sporadic și în LT C (Krüger 1982, 166). Similare ca formă și dimensiuni sunt descoperirile de produse nefinisate de la Manching (Maier 1961, 354, Abb. 1/3, 4). Acestea au fost găsite și în așezări din zona Dunării Mijlocii. Mai mult, acestea provin din așezări deschise de câmpie din Slovacia. Probabil cea mai veche dovadă este reprezentată de două zaruri de la Sered-Macanske vrsky (PaulIk 1957, fig. 3238/2, 10), care sunt datate pe baza fibulelor și a unei brățări de sapropelit în LT C. Un zar provine din umplutura structurii 1/73 de la Kuty-Capengdt (Zachar 1976, fig. 14/5; 15/4). Dovezi mai noi și mult mai bogate ale zarurilor din os sunt din perioada oppida din Europa de Vest și Centrală. În Slovacia, acestea sunt cunoscute din Bratislava-Pansfcd ulica c. 19-21 și zona vestică a castelului Bratislava (Pieta-Zachar 1993, 175, fig. 100/5; Bazovsky 2012, 50), în Boemia de la Stare Hradisko și Drnholec (Cizmar-Jeli'nkova 1985). Probabil cel mai mare număr de zaruri și pietre de joc provine de la Stradonice (Pic 1903, tab. XLIV).

O categorie separată o reprezintă obiectele neterminate, piesele defecte și deșeurile. Aceste artefacte nu au fost niciodată folosite, dar prezintă unele urme de prelucrare, adică intervenție umană (Pl. 1/5, 7, 8, 16, 17). Obiectul din coarne de cerb alb-perlat, cu urme de tăiere direcționate în diverse direcții, de la Nitra-Szndolfca, elementul 150/77, poate fi considerat o piesă defectă (Pl. 1/7) sau, eventual, a fost o încercare de a produce un artefact funcțional. Ar fi putut fi o piesă de testare fără intenția specifică de a produce un artefact funcțional.

Descoperiri interesante sunt reprezentate de oase de păsări fără funcție specifică de la Sindolka, elementul 165/85. Osul a fost tăiat incorect și rupt la ambele capete. Conform analizei, este vorba de diafiza unei păsări mari, probabil o lebădă (Fabis 1999). Un produs nefinisat provine de la Nitra-Chrenova, elementul 25/77 (lungime totală: 160 mm, diametrul unei găuri: 19 mm). Este un corn de cerb tratat, pe o parte finisat cu o țeavă cilindrică goală, formată prin îndepărtarea - golirea părții interioare - a spongiozei (Pl. 1/17).

Pe lângă descoperirile făcute din oase de animale și coarne, sunt reprezentate, deși rareori, mici discuri cu găuri tăiate din cranii umane. Acest tip de descoperire nu este cunoscut până în prezent în regiunea Nitra. În Slovacia, însă, este reprezentat în mai multe situri, așa cum se menționează într-o lucrare recentă (Curny et al. 2006).

Din os și coarne de cerb au fost produse în zona Nitrei mai multe artefacte funcționale și decorative. În ciuda disponibilității materiilor prime, acestea s-au păstrat în foarte puține exemplare în cadrul așezărilor. Părțile modificate ale coarnelor de cerb erau adesea folosite ca mânere ale diferitelor unelte, cum ar fi răzătoare, cuțite, dălți, sulițe și multe altele. Cele mai comune artefacte sunt diverse ace din os și coarne de cerb, care ar fi putut fi folosite pentru cusut sau, în funcție de dimensiune, pentru țesut și ca sulițe. Pe lângă echipamentul standard, sunt incluse ace de păr, ale căror capete sunt uneori evidențiate cu ornamente sculptate. Există, de asemenea, omoplați de animale care ar fi putut servi ca echipamente ale olarilor pentru netezirea suprafețelor. Unele dintre ele au dinți și au servit la tratarea și ștanțarea suprafețelor ceramicii. Raclete de diferite dimensiuni sunt comune. Acestea sunt asociate funcțional cu prelucrarea pielii. În descoperirile din așezări se pot găsi zaruri, majoritatea de formă dreptunghiulară, cu numerotarea pe patru laturi. Dimensiunile sunt destul de diverse. Osul și coarnele de cerb sunt în principiu materiale ușor de găsit, dar dificil de prelucrat. Erau un alt material potrivit pentru producerea obiectelor de uz zilnic - diverse unelte și ornamente. Este una dintre industriile în care se poate presupune nu doar producție autohtonă, ci și producție specializată. Analiza descoperirilor arată că unele dintre ele sunt produse ale unor meșteșugari fără experiență (Pl. 1/7), precum și bunuri de primă clasă care pot fi clasificate drept produse de artă și meșteșuguri (Pl. 1/3, Fig. 2).

Referințe

Ambros, C. „Catalogul ofrandelor de animale din mormintele Haistatt, La Tène și din Evul Mediu timpuriu din Slovacia. ActalA, 3, 8-85."

Bazovsky, I. Najnovsie nâlezy z keltskej Bratislavy, Pamiatky a muzeâ, 1, 48-50.

Bonis, E „Așezarea celtică târzie Gellerthegy - Tabän în Budapesta, ArchHung, sn, 47.

Lista figurilor

Lista plăcilor

Planșa 1. Obiecte din os și coarne.

1-11. Nitra-S/ndo/fca; 12-17. Nitra-Chrenvd II; 18-20. Nitra-Mikov dvor.

Producția de ceramică în epoca târzie a fierului în nord-vestul României

Janos NÉMETI

Carei, România

Cuvinte cheie: cultura La Tene, ceramică celtică lucrată manual, roată de olar, cuptor de olărit, roată de olar

În opinia lui V. Gordon Childe: „producția de ceramică este prima utilizare conștientă de către om a unei transformări chimice" (Bacuej-Cri^an 2007, 114). Cunoașterea argilei începe cu extragerea lutului de bună calitate, transportul acestuia la atelier unde este curățat de impurități (pietriș, fragmente de rădăcini etc.), apoi amestecarea cu apă și frământarea până la obținerea unei consistențe păstoase. Vasele realizate din argilă prea densă sau prea fină tind în general să crape la uscare sau să explodeze în timpul arderii, motiv pentru care se adaugă materiale de revenire. Materialele de revenire - nisip, var granulat, pietriș, mică, cioburi de vase zdrobite, grafit, materiale organice, paie sau pleavă tocate etc. - permit cristaloizilor de apă să iasă din corpul vasului la uscare sau ardere.

Vasul este modelat dintr-o bilă de lut cu mâinile sau la roata olarului. După modelare, urmează finisarea, prin tivirea suprafețelor și lustruirea. Preocuparea pentru frumusețea formei se realizează prin decorarea aplicată pe suprafețele exterioare și uneori - în cazul bolurilor și vaselor - pe suprafața interioară. Decorarea se realizează prin incizie, excizie, pliere, filetare, imprimare, ornamentare plastică, pictare și incrustație. Gama de ornamente plastice în relief este variată: forme de fasole, brâuri sau împletituri, impresiuni textile și protome antropomorfe sau zoomorfe. În special în epocile cuprului, bronzului și fierului, decorațiunile ștanțate sunt utilizate pe scară largă. În neolitic și epoca bronzului, cea mai frecventă utilizare a fost barbotinei, constând în aplicarea de barbotină pe suprafețele ceramicii prin scufundarea acestora în argilă lichidă și turnarea sau stropirea ulterioară cu barbotină pentru a uniformiza suprafața.

Cele mai numeroase și diversificate descoperiri din perioada La Tene au fost cele de ceramică. Această categorie se găsește în cantitate mare atât în cimitire, cât și în așezări. După modul de fabricație, ceramica se împarte în două mari grupe: lucrată manual și prelucrată la roată. Ambele categorii din nord-vestul Transilvaniei sunt deja cunoscute în perioada La Tene imediat anterioară. Ceramica lucrată manual și cea prelucrată la roata olarului din perioada Hallstatt târzie (Ha D2), databilă respectiv din secolul al V-lea și prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., este relativ bine cunoscută astăzi datorită cercetărilor efectuate în ultimele decenii în nord-vestul Transilvaniei (Nemeti 1982; 1988; 2010; 2011; 2013; Tanko 2010; Szabo-Tanko 2007; Szabo 2007).

Construirea în serpentine ca metodă de formare a ceramicii (Pl. 1/1) este o metodă răspândită, fiind mai puțin cunoscute vasele fabricate din discuri mici și plate de lut legate

între ele (Kreiter 2008, 134-145, fig. 7). În ambele cazuri, pentru modelarea marginii și netezirea pereților se folosea roata lentă (roata fiind rotită manual), de fapt un disc mișcat de mâna olarului sau ajutat de o altă persoană. În perioada La Tène, roata este modificată astfel încât aceasta devine suficient de grea și mare pentru a permite o rotație prelungită - suport relativ pivotant.

Roata olarului este menționată în Mesopotamia, în Ur în jurul anului 3500 î.Hr., apoi a devenit cunoscută în Egipt în anul 2800 î.Hr., trecând printr-o lungă evoluție către roata rapidă, numită și Spindelscheiben.

Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic, 2014, p. 199-208

(Pl. 1/2). Roata manuală primitivă sau Blockscheiben are o variantă cu o rotație mai rapidă (Kreuzscheiben), evoluând către roata rapidă cu ax fix, astfel încât roata superioară este pusă în mișcare de roata de jos acționată cu piciorul olarului, permițând meșteșugarului să folosească ambele mâini pentru a modela oala.

Roata medie devine cunoscută în partea de nord a Mării Negre, în coloniile grecești în jurul anului 600 î.Hr., în aceeași perioadă apărând în sudul Franței (Massalia), în timp ce în mediul celtic la nord de Alpi apare abia în jurul anului 400 î.Hr. Modelarea oalelor de către greci, judecând după reprezentările de pe vasele cu figuri negre și roșii, arată utilizarea unei roți de rotire rapidă sau medie acționate manual sau prin intermediul unui sclav, asigurând o rotire mai rapidă și mai lungă. Astfel, olarii au ambele mâini libere (Pl. 1/4-7) pentru a le utiliza într-o matriță mai simetrică, precisă și rapidă (Kresz 1991, 524-591).

Arderea oalelor sau a altor artefacte din lut este probabil cea mai complexă activitate din olărit. O ceramică bine arsă are o porozitate redusă, fiind mai bună pentru utilizare în gătit, depozitare sau pentru uz general. Transformarea argilei în ceramică se face, în general, la o temperatură de aproximativ 550-600°C. Arderea are loc într-un mediu oxidant sau reducător. Arderea oxidantă în prezența unor cantități semnificative de oxigen conferă, în general, o culoare roșie cu anumite nuanțe în funcție de intensitatea arderii și de tipul de lut utilizat. Ceramica cu miez stacojiu sau roșu arată că temperatura de ardere a fost destul de ridicată, iar dacă este gri sau neagră arată că temperatura a fost mai scăzută. În timpul arderii reductive (ardere umezită) se produce mult monoxid de carbon care pătrunde în pereții vaselor, generând culoarea neagră în diferite nuanțe, de la gri la negru închis.

În arderea liberă sau deschisă, ceramica este așezată direct pe pământ sau pe un pat de combustibil, acoperită de mai multe straturi suplimentare de combustibil. Acest tip de ardere are dezavantajele sale: temperatura în timpul arderii este destul de scăzută, miezul vaselor este complet negru, gradul de porozitate este ridicat, temperatura nu poate fi controlată, iar unele vase crapă din cauza contactului direct cu focul. Olarii din neolitic și epoca bronzului ard de obicei vasele în gropi, aceasta fiind de fapt prima instalație de ardere în care vasele erau aranjate în centrul gropii pe un pat de piatră sau combustibil, combustibilul fiind aranjat în jurul și deasupra vaselor (Pl. 1/8). Se utilizează combustibili de diferite calități, arderea fiind lentă (ca în cazul diferitelor tipuri de lemn, crenguțe,

frunze, fân uscat, gunoi de grajd etc.) la care se adăuga o cantitate mică de lemn uscat. Arderea durează două-trei ore, temperatura crescând până la 700°C, obținându-se astfel o ardere oxidantă sau chiar reductivă, temperatura fiind mai ușor de controlat, vasele sunt arse mai bine și se produc mai puține rebuturi. Nu se poate nega că prin arderea în gropi nu se pot obține vase bine arse, deși în unele cazuri se pot produce chiar și forme frumoase și elegante, dacă ne gândim la vasele descoperite în tell-uri sau în cimitire din epoca bronzului (cultura Otomani/Var^and, cultura Fiizesabony, Suciu de Sus, Wietenberg și artefactele excepționale din grupul Lapu$). O ardere de înaltă calitate nu se poate obține decât într-un spațiu de ardere închis, prin controlul temperaturii din interiorul cuptorului și obținerea unui nivel de ardere de până la 800-900°C. În Egiptul Antic, se construiau cuptoare la suprafață pentru arderea ceramicii (Pl. 1/3). Olarii greci antici foloseau cuptoare precum cele ilustrate pe vasele grecești cu figuri negre și roșii (Pl. 1/9). Se pare că un astfel de cuptor adevărat în Bazinul Carpatic este inovația celților după ce au pătruns și colonizat această regiune la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., sau în jurul anului 310 î.Hr. (sfârșitul LT Bl).

Cuptorul de olărit celtic este aproape în întregime subteran, vertical, cu două compartimente: camera de ardere este împărțită de o placă de fum tencuită. La construirea unui astfel de cuptor, se stabilesc mai întâi dimensiunea și amplasarea cuptorului, apoi se sapă camera de ardere astfel încât arcul cuptorului să fie mai sus decât nivelul solului, o parte a arcului putând fi făcută din împletitură de nuiele, acoperită cu lut pe interior și pe exterior. La o anumită adâncime, camera de ardere era săpată lăsând un perete mijlociu din lut cu o grindă transversală pentru a susține placa de fum. Apoi, la o distanță stabilită, se săpa groapa pentru alimentarea cuptorului până la nivelul podelei camerei de ardere. Prin săparea distanței dintre cuptor și camera de ardere, lăsând din nou un perete mijlociu, se obțin de regulă două găuri de foc. Rareori există o singură gaură de foc, uneori combinând cele două proceduri; o gaură mai mare este săpată la marginea gropii de alimentare, apoi lăsând un perete mijlociu între ele. Întreaga suprafață este acoperită gros cu argilă calcaroasă galbenă. Placa de fum era construită așezându-se pe un perete mijlociu și o traversă circulară făcută din crenguțe, pe care se așeza rogoz, stuf și papură, peste care se adăuga lut de grosimi variabile amestecat cu paie sau piatră zdrobită. Astfel se formează un platou de lut, în care se fixau niște crengi mai groase, de obicei vertical, perforând platoul în două sau trei straturi circulare. Când olarul considera instalația finalizată, umplea orificiul de ardere și camera cu lemne, făcând un foc la temperatură înaltă pentru încălzirea interiorului cuptorului, iar prin arderea crengilor din interiorul plăcii de fum se obțineau găuri dispuse circular, pe două sau trei rânduri. În general, în fața găurilor de ardere există un strat de lut ars, demonstrând clar că focul a ars în fața găurilor de ardere și că aerul fierbinte și fumul sunt forțate din camera de ardere printr-un curent puternic în găurile din placa de fum din interiorul camerei de ardere a cuptorului. În această configurație, oalele din camera de ardere sunt protejate de contactul direct cu focul, astfel încât arderea este mai uniformă, iar oalele deteriorate sunt mai puține (Pl. 2/1-4).

Cuptorul de olărit este alimentat dintr-o groapă săpată mai jos decât găurile de foc și, în general, întregul complex era un ansamblu care funcționa ca atelier. Dintr-o singură groapă

de alimentare au fost puse în funcțiune două sau mai multe cuptoare, probabil nefuncționând în același timp, cum a fost cazul complexului nr. 10 de la Carei-Ferma avicolă, unde au fost investigate trei cuptoare (Nemeti 2013) sau complexului 02.A.93 de la Sajopetri-Hosszu-diilo, tot cu trei cuptoare (Szabo 2007, 343). Situl de pe strada Esztergom-Kosswt/i nr. Pot fi menționate și cuptoarele 14-18, unde dintr-o singură aprindere s-au alimentat două cuptoare (Kelemen 1999, 90), precum și în Ordacsehi-Cserefold (Honti et al. 2002, 3-36) sau Gor-Kăpolnadomb (Ilon 1998, 85, fig. 2). În nord-vestul României, la Biharia, trei cuptoare erau alimentate de o singură groapă, în timp ce la Agireș-Sub Pășune existau două cuptoare. În funcție de orientare, datele diferă, dar, în general, orientarea cuptorului depinde de direcția locală a vântului. Dimensiunea cuptoarelor variază de la un metru în diametru până la 1,8-2 m. De exemplu, cuptoarele descoperite la șoseaua de ocolire Carei, complexul 31/1 aveau diametrul de 0,95 m, iar complexul nr. 100 1,4 m. La Aghireș-Swb Pășune, complexul 53 avea un diametru de 1,33 m, iar complexul 53/1 excavat în 2008 avea un diametru de 1,20 m. La Sajopetri-Hosszu-dulo, cuptorul nr. 36 avea 1,30 m; la Mezokeresztes-Cetfia/om, cuptorul din complexul 15/A avea un diametru de 1,20 m, iar complexul 15 avea un diametru de 0,90 m (Wolf-Somogyi 1997). La Bekâsmegyer și Budapest-Gellerthegy-Tabăn, majoritatea cuptoarelor aveau un diametru de la 1,20 m până la 2 m (Nagy 1942, 166; Bonis 1969, 36).

***

Prima mențiune a unui cuptor de olărit celtic în Bazinul Carpatic a fost făcută la sfârșitul secolului al XIX-lea, în timpul săpăturilor de la Hatvan-Boldog (Posta 1895, fig. 4). Descoperitorul a oferit o descriere detaliată a sitului, dar, din păcate, nu a putut determina funcția și datarea acestuia. Elementul descoperit la Bekâsmegyer în 1942 a fost bine descris (Nagy 1942, 162-172, fig. 3/9-10; 4/4-18), la fel și cuptoarele descoperite la Ozd-Stadion (Korek 1958, fig. 1). Pe teritoriul maghiar, până în 2006, din 30 de situri, au fost înregistrate 57 de cuptoare de olărit menționate, iar pe baza unor informații mai recente din alte 40 de situri, sunt cunoscute încă 70 de cuptoare (Szollosi 2008, 327). Numărul acestora va crește în viitor, datorită numărului tot mai mare de descoperiri arheologice.

Primele cuptoare de olărit din nord-vestul Transilvaniei au fost descoperite la ferma de vite de la Andrid (Nemeti 1974, 579-584) (Pl. 2/5) și la Biharia (Dumitrașcu 1982; 1994, 79-80, fig. 45; 48/1-2; 49-50; Dumitrașcu 2011, 182) (Pl. 2/6). Mai recent, cuptoare identice au fost descoperite la Căuceu, județul Bihor (Pl. 3/1), Aghireș-Sub Pădure (Băcueț et al. 2009, 31-33, pl. 95-97) (Pl. 3/2), la Carei-Șoseaua de ocolire (Pl. 3/3) și Garel-Ferma avicolă (Pl. 3/4). Din nord-vestul Transilvaniei, din șase localități, sunt cunoscute doar 13 cuptoare de olărit (Fig. 1).

Există câteva așezări La Tene în care au fost descoperite mai multe cuptoare de olărit la Gomolava 16, pe strada Budapest-Kencfe 7 (Szollosi 2008, 335), la Sajopetri-Hosszu-dulo 8 (Czajlik-Tanko 2007, 220-225), la Budapest-Gellerthegy-Tabăn 6, pe strada Esztergom-Kbssuih 5 și la Șopron-Krautacher 5 (Jerem 1984). Întrebarea este: pot fi considerate aceste situri centre de producție a ceramicii? Nu avem un răspuns, dar putem afirma cu siguranță că fiecare sit arheologic La Tene producea ceramică nu doar pentru comunitatea lor, ci și

ceramică de înaltă calitate, care probabil a fost achiziționată de un centru mai mare sau folosită în ceremonii religioase, ritualuri sau înmormântări. Este posibil să existe centre de producție mai mari, fără dovezi arheologice suficiente pentru a susține această opinie.

Acest tip de cuptor de olărit era atât de practic încât în Pannonia, în special în zonele locuite de eravisci, romanii l-au preluat și l-au distribuit de-a lungul Barbaricumului în mediile sarmatice și dacice libere, așa cum o dovedesc descoperirile de la Lazuri-RântuZ lui Bela (Bader-Lazin 1980, 76, fig. 46; Gindele 2010, 62, fig. 30; Lazin 2011, 177-180) sau Aurit-^ucu/eu medieval (Dumitra §cu-Bader 1967, fig. 5-10; Gindele 2012, 42).

Referințe

Bader, T.-Lazin, Gh „ Mărturii arheologice din județul Satu-Mare.

Biczó, P.-Kulcsâr V., A kerâmiamüvesség emlékey a Duna-Tiszakôzén, Kiâllitâsvezetô, Katona Jôzsef Múzeum, Kecskemét, 1986-1987.

Băcueț-Crișan, S., Ceramica neolitică, o lecție de istorie, Alba Iulia.

Băcueț-Crișan, D.-Băcueț-Crișan, S.-Bejinariu, I.-Pop, H.-Matei, Al. V., Cercetări arheologice preventive pe traseul șoselei ocolitoare a municipiului Zalău / Rescue excavation on thè Bypass road of Zalău, Zalău.

Bonis, É„ Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabân in Budapest, Budapest.

Czajlik, Z.-Tankó, K., Fours, IN: Szabó, M. (dir.), L'habitat de l'epoque de La Téne, Sajôpetri-Hosszûdülô, Budapest, 220-223.

Dumitrașcu, S„ Les fours de poterie découverts a Biharea, Dacia N.S., XXVI, 157-166.

Dumitrașcu, S., Biharea, Săpături arheologice (1973-1980), Oradea.

Dumitrașcu, S., Medieșu Aurit și Biharea, centre de olărie în Crișana, StCom Satu Mare, XXVII, 1,181-182.

Dumitrașcu, S.-Bader, T., Așezarea dacilor liberi de la Medieșu Aurit-Șuculeu, Satu Mare.

Lista figurilor

Fig. 1. Cuptoare de ceramică celtică în nord-vestul României. 1. Carei; 2. Carei; 3. Andrid; 4. Biharea; 5. Căuceu; 6. Aghireș.

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Reconstituirea utilizării cuptorului și a vaselor (desen: M. Lako); 2. Evoluția roții olarului

(după Kresz 1991); 3. Olăritul egiptean antic (după Biczo-Kulcsär 1987); 4-7. Roata olarului grecesc antic; 8. Reconstrucția cuptoarelor de olărit neolitice (după Biczo-Kulcsär 1987); 9. Cuptor de olărit grecesc antic.

Pl. 2. 1-4. Parte a unui cuptor de olărit celtic: 1. Găuri de ardere și camere de ardere; 2. Podea ridicată a cuptorului; 3. Două

Loc de ardere cu cameră; 4. Cuptor de olărit în desen; 5. Cuptor de olărit de la Andrid-CAP; 6. Cuptor de olărit de la Biharea (după Dumitrașcu 1982).

pl. 3. Cuptoare de ceramică. 1. Căuceu, jud. Bihor; 2. Aghireș-Sub pădure, județul Sălaj; 3. Carei-Drum de ocolire CX. 100, jud. Satu Mare; 4. Carei-Ferma Avicolă CX. 10, jud. Satu Mare.

Planșa 1.1. Reconstituirea utilizării cuptorului și a ghiveciului (desen: M. Lako); 2. Evoluția roții de olar (după
Kresz 1991); 3. Fabricarea ceramicii în Egiptul antic (după Biczö-Kulcsär 1987); 4-7. Roata de olar din Grecia antică;

8. Reconstrucția cuptoarelor de olărit neolitice (după Biczo-Kulcsär 1987); 9. Cuptor de olărit grecesc antic.

Plăcuța 2.1-4. Parte a unui cuptor de olărit celtic: 1. Găuri de ardere și camere de ardere;

2. Podea ridicată a cuptorului; 3. Loc de ardere cu două camere; 4. Cuptor de olărit în desen;

5. Cuptor de olărit de la Andrid-CAP; 6. Cuptor de olărit de la Biharea (după Dumitrașu 1982).

Plate 3. Pottery kilns. 1. Căuceu, Bihor County; 2. Aghireș-Sub pădure, Sălaj County;

3. Carei-By-pass road CX. 100, Satu Mare County; 4. Cărei-Ferma Avicolă CX. 10, Satu Mare County.

Silvaniei-Uliul cel MIC

Horea POP

County Museum of History and Art Zalau, Romania

horeapopd@yahoo.com

Keywords-. $imleul Silvaniei, Uliu cel Mic, Dacian hoards, Dacian craftsman, workshop

În 1951, un studiu al unei colecții de materiale arheologice dacice din inventarul Muzeelor Naționale Secuiești Sfântu Gheorghe (SzNM) a fost publicat sub titlul generic Tezaurul dacic de la Șimleul Silvaniei; aceste obiecte - de mare importanță istorică, precum și arheologică - nu au dezvăluit însă prea multe despre natura descoperirii (Szekely 1951). Cartea oferă informații contradictorii, probabil din cauza dificultăților întâmpinate de cercetător - o persoană cu o reputație înaltă - în cursul unui dialog scris cu descoperitorul inițial al materialului publicat. Scopul acestor discuții dintre Zoltán Szekely și Iosif Bede (denumit în continuare IB), descoperitorul inițial, a fost de a clarifica condițiile și contextul acestor descoperiri. Absența cunoștințelor profesionale din partea IB a dus însă la inexactități în studiul inițial, ceea ce, la rândul său, a dus la confuzie în literatura de specialitate.

În prima propoziție a raportului, anul descoperirii este menționat ca fiind 1948; în plus, se relatează că un student a găsit numeroase brățări de argint (cinci în total, dintre care una era în fragmente) și monede (șaisprezece denari), o brățară de bronz, un inel de argint, șapte fragmente dintr-un alt colier de argint, trei fibule de bronz, arme și câteva unelte de fier, cioburi, fusaloace și două mărgele de lut. În același loc s-au menționat șaptesprezece denari de argint. Numărul final al obiectelor cu care Szekely a trebuit să lucreze în timpul studiului său este: 33 de monede, șaptesprezece cioburi dintr-un vas aruncat la roată, 25 de cioburi din vase lucrate manual, două vârfuri de suliță, un ham, o frână, unelte, 23 de unelte constând din șapte fusaiole, două unelte de modelat ceramică, trei pietre de ascuțit, o lamă de silex, o friptură de fier, trei cuțite, o bretea, două fragmente de tablă de bronz, trei obiecte neidentificate, două mărgele de sticlă, bijuterii din bronz: trei fibule, un inel, o brățară, o bară și bijuterii din argint constând din cinci brățări, o tore și șapte fragmente dintr-un colier (Pop 2008, 71-79).

De o importanță deosebită sunt informațiile spațiale și contextuale pe care autorul le oferă pe baza informațiilor de la proprietarul terenului și de la regretatul LB. Se știe astfel că locul descoperirii se află la est de Șimleul Silvaniei, la o distanță de jumătate de kilometru pe unul dintre vârfurile Măgurii (Munte de Frasin / Korishegy). Această zonă, până în 1946 pădure, era acoperită de copaci. În 1946, când localnicii au început cultivarea viței de vie cu canale de apă, au fost găsite câteva morminte sub movile de formă rotundă și ovală. La defrișarea movilelor, obiectele menționate anterior au fost găsite la o adâncime de 1-1,5 m în mormintele circulare și 2-2,5 m în cele ovale. Într-o înmormântare, fundul nu a fost găsit nici măcar la o adâncime de 3 m. Brățările au fost descoperite în două movile rotunde, într-una dintre...

brățările fiind situate lângă partea inferioară a unui vas mare, care conținea oase umane și cărbune. Șaisprezece monede se aflau într-o cupă mică, așezată într-un vas mare lângă care s-au găsit oase umane și o brățară de bronz. Restul, șaptesprezece monede și o fibulă, se aflau în a doua movilă rotundă, într-un vas; pe un vas spart s-au găsit oase umane. Alte cioburi (Szekely 1951, 43-44) au fost găsite în jurul mormintelor. Chiar dacă nu au avut loc analize osteologice - ce s-a întâmplat cu oasele calcinate nu este înregistrat - suntem bine informați cu privire la complexele funerare, deși inventarul lor nu indică neapărat o astfel de interpretare. Mai mult, IB, după o scurtă introducere în literatura științifică, identifică o serie de complexe investigate de el cu morminte suprapuse de movile funerare, dezinformându-l pe Szekely despre așa-numitul tezaur.

Din totalul de cincizeci de monede IB găsite la fața locului, doar treizeci și trei au fost vândute către SzNM, datarea lor fiind irelevantă pentru datarea celorlalte obiecte excavate. Descoperirea altor trei monede (Matei 1979,18, 29), găsite ulterior în sol, deranjat de cultivarea viei, nu a modificat data stabilită (Sășianu 1980, 168-170) propusă de Szekely, adică secolul al II-lea î.Hr. - secolul al I-lea d.Hr. Nu este cert, însă, că celelalte monede, care au ajuns în colecțiile altor muzee, sunt datate mai târziu.

Primele săpături sistematice la locul descoperirilor originale au fost efectuate la inițiativa Institutului de Istorie și Filosofie al Academiei RPR în iulie 1949, în urma informațiilor primite de la Szekely după achiziționarea pieselor. Șeful proiectului (M. Moga) a localizat corect locul (cu ajutorul lui IB, descoperitorul inițial), fără a-i menționa numele în revista arheologică. În copiile documentației originale a sitului, pe care le-am achiziționat cu ajutorul regretatului Fl. Medeleț, Moga a menționat anul 1945 ca an al descoperirii, majoritatea obiectelor din sit fiind vândute până atunci către SzNM pentru suma totală de 20.000 de lei.

O parte din ceramică, rezultat al unei descoperiri întâmplătoare, se afla în posesia diverșilor localnici. Cercetările efectuate de echipa de cercetare au avut loc în apropierea podgoriei lui Bede, acoperind aproximativ 90 m. Nu a fost găsit niciun complex arheologic, doar cioburi de ceramică dacă. Ploaia, care a dus noroiul din vie, i-a ajutat pe arheologi să realizeze că, de fapt, pe acel loc nu exista o așezare propriu-zisă, ci o singură structură de locuințe și în apropierea acesteia două înmormântări de incinerare și două gropi din care a fost extras materialul, aflat acum la SzNM.

Într-o listă din aceeași documentație arheologică, Moga descrie douăzeci și două de obiecte achiziționate din IB: nouă recipiente și cioburi, trei fusaloaice, o piatră de șlefuit, partea superioară a unei secere de fier, partea inferioară a unui vârf de săgeată, un pinten sau cataramă, un obiect neidentificat, ambele din fier, o meta ruptă în două, trei denari romani, doi emisi în 90 î.Hr., unul în 67 î.Hr. În plus, lista conține ceramică colectată în timpul cercetărilor sistematice și o daltă de fier găsită cu fragmente osoase în apropiere; nu există nicio indicație că acestea au fost arse sau nu. Piesele care se află în posesia Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei au numerele de inventar V.21.601-21.746. Monedele lipsesc acum, dar există două cuțite și niște ceramică dacă, în total 145 de piese. Ulterior,

Moga (1950, 131-135) afirmă că „nu avem dovezi ale unei așezări, ci doar o locuință izolată înconjurată de două morminte și două gropi”.

D. Protase în prima sa monografie dedicată riturilor funerare ale dacilor și daco-romanilor, afirmă (Protase 1971, 48-49): „el [Moga] nu scrie despre «movilă funerară», spre deosebire de Szekely, chiar dacă ar putea fi denumită sub termenul generic de «mormânt». El face o distincție clară între «două morminte» și «două gropi» găsite în apropierea unei locuințe. Fără a zăbovi asupra informațiilor contradictorii și neclare oferite de cei doi cercetători, constatăm că, din păcate, astăzi nu putem nici măcar să spunem numărul exact al mormintelor descoperite pe Măgura (posibil două?), sau forma lor (atât o movilă deasupra mormântului, cât și o movilă funerară mai mare, sau pur și simplu o movilă funerară, sau doar gropi) și nici distribuția obiectelor pe morminte etc. Situația de la Șimleul Silvaniei este foarte neclară, motiv pentru care sunt necesare noi săpături și observații precise la locul acestui complex arheologic”.

Noi săpături au avut loc abia în 1978, când regretatul Al. V. Matei de la Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău (MJIAZ) a efectuat șase sondaje de verificare, în zona numită acum Kiskeselyu / Uliul cel Mic. Anterior, în 1975, cu ocazia unei cercetări de suprafață efectuate la Măgura Șimleului, descoperitorul tezaurului, conform indicațiilor lui Szekely, i-a condus pe cercetători la locul exact al descoperirii. Publicând rapid rezultatele studiilor și discuțiilor sale cu IB, Matei (1979, 17), complicând fără să vrea situația, a afirmat că „unele dintre obiectele transferate la Sf. Gheorghe au fost descoperite la o adâncime mică de 0,2 până la 0,25 m, iar restul materialului a fost găsit în aproximativ 5-7 gropi identificate și golite, descoperite la prospectarea terenului. Ornamentele dacice din argint nu au fost găsite într-un singur loc, ci separat și, prin urmare, nu au format un adevărat tezaur. Monedele romane, aproximativ cincizeci de piese în total, au fost colectate primăvara, de la suprafață, după ce ploile constante au spălat noroiul de pe ele, făcându-le ușor de observat”.

În 1975, MJIAZ a achiziționat mai multe piese descoperite de IB în aceeași zonă, și anume o ceașcă întreagă cu mâner, două fibule solide (Rustoiu 1997), o piatră de șlefuit și mai multe piese ceramice dacice, atât lucrate în spirală, cât și turnate la roată.

Șase noi decupaje au fost excavate în 1978. Matei (1979, 18) afirmă că „au fost descoperite patru gropi circulare mai mult sau mai puțin grupate, fără dovezi de ardere și cu un diametru de aproximativ 0,40 m până la 0,60 m și o adâncime de 0,60-0,80 m, pătrunzând în roca de bază cu aproximativ 0,20-0,30 m. În aceste gropi s-au găsit ceramică dacică lucrată manual și aruncată la roată, numeroase oase de animale și câteva oase umane incinerate plasate spre fundul gropii. Considerăm că aceste gropi sunt înmormântări dacice cu incinerare”.

Studiile au scos la iveală, de asemenea, rămășițele a două locuințe dacice (?), prost conservate din cauza pantei pronunțate a dealului, cu o înclinație de 30-45 de grade, și trei monede romane, din aceeași zonă în care au fost găsite cele aproximativ cincizeci de monede în 1948. Concluzia trasă de Matei (1979, 18) a fost că „[...] la Uliul cel Mic de pe Măgura Șimleului a existat o mică așezare dacă, în aceeași zonă în care s-au găsit

înmormântări cu incinerație în gropi. Nu au fost găsite înmormântări tumulare în această zonă". Intervalul cronologic propus de autor a fost de la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. (judecând după datarea ceramicii) până la sfârșitul secolului I d.Hr., în momentul cuceririi romane, datând aproximativ pe baza fibulelor de bronz cu forme marcante. Publicarea scurtă a rezultatelor studiului din 1978 și a descoperirilor sale, precum și absența analizelor osteologice la acea vreme, au menținut confuzia în jurul sitului Uliul cel Mic. Informațiile contradictorii furnizate de inițiatorul săpăturilor (IB) au făcut aproape imposibilă o abordare științifică clară.

Mai mult, această suspiciune a fost confirmată în timpul unei discuții pe care autorul prezentului articol a avut-o în 1990 cu autorul „dezinformării"; la acea vreme avea aproximativ 75 de ani. El a susținut că lucrările legate de vie, care au făcut posibilă descoperirea, au început între anii 1945-1946, când încă exista zăpadă pe pământ. De asemenea, a spus că solul de acolo nu îngheață niciodată, din cauza expunerii medii la soare. Acasă încă avea o bucată de fier, probabil de la o moară, o fusaloză și fragmente de ceramică dacă. El și-a amintit cum a găsit cinci gropi, aranjate pe aproximativ două rânduri paralele, cu o distanță de aproximativ 2,5-3 m între ele; a afirmat, de asemenea, că movila funerară fusese aplatizată de lucrările din vie. Gropile cilindrice aveau o adâncime de aproximativ 1,2 m, pătrunzând în stâncă pe o distanță de aproximativ 0,4-0,5 m. Diametrul acestor gropi era mai mic de un metru (aproximativ 0,8 m). Monedele erau împrăștiate în pământ gros și negru de pe fundul gropii. Gropile conțineau și oase arse și cenușă. Gropile au fost găsite între oase calcinate, în unul dintre acestea IB a descoperit o oală întreagă, găsită inversată. Pe lângă piesele deja cunoscute aflate în Muzeu, acesta și-a amintit de un ac de bronz lung de 10 cm, un inel de bronz, șapte sau opt brățări de bronz, un inel de piatră (sic!), decorat cu trei pietre albastre aranjate în cerc, cu formă triunghiulară, posibil o mărgele de sticlă și aproximativ șapte sau opt fibule de bronz. Monedele au fost găsite în două etape, mai întâi optsprezece exemplare, dintre care două au fost ulterior furate, apoi un al doilea lot de șaptesprezece monede, toate trimise la SzNM. Celelalte monede, găsite ulterior, au fost vândute unui medic din Zalău (6), Baia Mare (5), încă 5 răspândite prin vânzare, trei vândute tot unui medic din Șimleu, probabil membru al echipei lui Moga.

Prin urmare, existau un total de 54 de monede romane de argint, iar cu cele trei găsite în timpul sondajelor din 1978, în total 57 de piese. IB nu a vândut personal monedele, tranzacția fiind făcută de o călugăriță din Șimleu. Știind să citească și să scrie, a conversat prin scrisori cu Szekely, având astfel ocazia să afle mai multe despre istorie și arheologie. Plata pentru piesele muzeului a venit în două tranșe, mai întâi 15.000 de lei, apoi 8.000 de lei în 1948. IB era convins că descoperiri similare puteau fi dezgropate pe versantul opus, nordic, neexpus la soare, argumentând că un țăran local găsise acolo monede de argint pe care i le-a dat.

Într-adevăr, în urma examinării suprafeței efectuate în ultimii ani, prezența ceramicii dacă a fost dovedită pe ambele părți ale dealului, versantul nordic având două căi de acces. Dinspre vest, accesul este posibil urcând până în punctul cel mai vestic al Măgurii Șimleului, urmând traseul și trecând pe lângă un alt vârf situat în fața celui discutat. A doua rută este

trecătoarea care leagă dealul de restul Măgurii, lată de 2-5 m. Deasupra Uliului cel Mic se află un alt deal, care nu are o cale clară de acces, unde s-a găsit mai multă ceramică, datând identic cu cele găsite pe Uliul cel Mic.

Până în prezent, nu suntem siguri de natura acestei descoperiri, chiar dacă poate fi legată de un posibil punct de supraveghere, cu capacitatea de a supraveghea teritoriul de pe Uliul cel Mic. Acest loc, însă, neavând o vizibilitate bună spre defileul râului Crasna, nu ar fi putut servi vreunui scop militar. Pantele abrupte nu încurajează colonizarea acestei zone, la fel cum nici lipsa unei surse de apă în apropiere. Mai mult, au fost identificate așezări dacice contemporane la poalele Măgurii Șimleului și în zona rezidențială fortificată situată pe cel mai înalt platou al Măgurii, dominând întreaga Depresiunea Șimleului. Și totuși, în urma unor noi cercetări arheologice, opiniile despre natura sitului erau pe cale să ia o întorsătură incredibilă.

Într-un articol precedent reluării cercetărilor arheologice asupra Uliului cel Mic, autorul prezentului a pus sub semnul întrebării (Pop 2002, 41) existența locuințelor din cauza lipsei unor argumente sau observații clare cu privire la acest aspect. Un vatră, descoperită în 1978, nu implică neapărat prezența unei locuințe; la fel, poate însemna un ustrinum. Analiza osteologică a lotului de 127 de oase descoperit de Matei în 1978, arată că cincisprezece sunt oase de animale, două treimi fiind animale domestice, majoritatea, 33,3% fiind porcine, urmate de bovine, ovine și caprine în total 20%, situația diferind de statisticile obținute de la acropola fortificată contemporană situată pe platoul central și superior de la Observator, unde predomină bovinele.

Datarea acestor descoperiri mai vechi este parțial furnizată de ceramica dacică găsită aici, care la rândul ei este datată cu ajutorul fibulelor din aceeași zonă. Tipologia include obiecte descoperite în Șimleul Silvaniei, în punctul menționat anterior (Rustoiu 1997). Perioada sa cronologică se întinde de la mijlocul secolului I î.Hr. până la mijlocul secolului I d.Hr. Mijlocul secolului I î.Hr. marchează începutul locuirii sedentare în locația menționată anterior, deși o dată mai veche ar putea fi posibilă. La fel ca monedele, fibulele găsite confirmă prima jumătate a secolului I d.Hr. ca fiind data finală pentru locuințe în zonă. Aceste trei fibule cu forme precise și caracteristici occidentale, tipurile Rustoiu 19a și 19c (Rustoiu 1997, 52-53), se încadrează cronologic între a doua jumătate a secolului I î.Hr. și prima jumătate a secolului I d.Hr. A patra fibulă aparține mai degrabă tipului Nauheim decât formei filiforme, având o placă de prindere bilaterală, scurtă și o coardă interioară (Szekely 1951, 48, fig. 4/13), tipul 9a „de tip soldatesc" (Rustoiu 1997, 42-111). Perioada dacică a modelului Naunheim se întinde de la mijlocul secolului I î.Hr. până la începutul secolului I d.Hr. (Rustoiu 1997, 46), în acest caz, corespunzând cadrului cronologic indicat de celelalte piese. A cincea fibulă din Uliul cel Mic a fost publicată de Szekely; aparține tipului 22b „cu arc rupt", placă de prindere bilaterală, scurtă și coardă interioară. Piesa poate fi datată între sfârșitul secolului I î.Hr. și primul sfert al secolului I d.Hr. (Rustoiu 1997, 56), confirmând din nou intervalul de timp propus pentru situl discutat (pentru un rezumat al dovezilor fibulei, vezi: Pop 2007; 2008).

Ornamentele din bronz și argint nu sunt de mare ajutor în datare (Rustoiu 1996, 89-128), dar cronologia oferită de fibule completează imaginea sugerată de materialul ceramic contemporan cu acropola de la Observator, discutată anterior, care, la rândul ei, încetează să existe undeva în prima jumătate a secolului I p.Hr. (Pop-Bejinariu 2000, 243-245).

Începând cu anul 2007, cercetările arheologice au fost reluate la Șimleul Silvaniei - Uliul cel Mic și au continuat, neîntrerupt, până în 2011. Cercetările s-au concentrat pe versantul nordic, care era mai abrupt, dar neatins arheologic.

Siturile desenate în 2007 au fost numerotate în ordinea celor examinate în 1978: VII-VIII (Fig. 1). Cercetările din 2007 au condus la recuperarea a încă 28 de denari și a două ornamente dacice din argint în imediata apropiere a S IV (Pop 2008, fig. 67-70), studiate în 1978, iar pe versantul nordic, neinvestigat, au existat urme de terase artificiale care conțineau dovezi ale unor ateliere de metalurgie dacice. Unitățile de excavare stabilite în 2008 au fost o continuare a celor examinate între 1978 și 2007 (S IX-XI) și s-au limitat la versantul nordic al dealului. Complexele arheologice

Fig. 1. Șimleu Silvaniei-UZiw/ cel Mic. Săpăturile.

De asemenea, a urmat modelul stabilit în 1978 și 2007, iar în 2008, fiind descoperite cinci astfel de complexe (gropi de deșeuri, găuri de stâlpi și vetre). Inventarul descoperirilor conține în mare parte ceramică dacică clasică, în special din secolul I î.Hr. Ceramica este de obicei fragmentată, dar pe terasa T3 au fost găsite borcane întregi. În general, acestea sunt lucrate manual, doar aproximativ 15% fiind aruncate la roată. Ceramica lucrată manual conține (cel mai frecvent) boluri, cupe și căni. Ceramica aruncată la roată, pe de altă parte, este mai variată: boluri cu fructe, kantharoi, căni, ulcioare, boluri și cupe. Din punct de vedere numeric, însă, materialele predominante sunt metalul (fier, bronz, plumb, argint), unele descoperite prin sondaje de teren pe versantul nordic. Varietatea și cantitatea mare (fragmente de oglinzi, vârfuri de argint și bronz, fibule de fier și bronz, cuțite, vârfuri de săgeți, materiale de construcție, resturi de fier și bronz etc.) sunt neobișnuite pentru o așezare dacă din această dată, iar condițiile nefavorabile pentru așezare formează o imagine distinctă a caracterului sitului studiat. Doisprezece denari provin din umplutura terasei T3, împrăștiați pe pantă și în zona așezării. Aceste obiecte pot fi considerate materie primă utilizată în atelierele pentru confecționarea ornamentelor din argint sau poate a copiilor de monede.

Șanțul S XI de 23 x 4 m (Fig. 1) a fost săpat pe versantul nordic, în zona trecătorii care leagă dealul de Măgura Șimleului, datorită unui denar roman găsit în timpul unei cercetări de teren. Nu au fost găsite urme de locuire în această zonă. Investigațiile în această zonă au condus la descoperirea unui mic tezaur împrăștiat pe versantul abrupt nordic al dealului. Tezaurul, format din douăzeci de monede - ultima descoperită în august 2013 - este al treilea descoperit pe acest sit și face obiectul acestui studiu. În ceea ce privește

descoperirile de acest fel din regiunea Șimleul Silvaniei, această colecție este a unsprezecea descoperită.

În perioada 2009-2011, cercetările s-au concentrat din nou asupra părții nordice a dealului, cu scopul de a efectua o investigație amănunțită privind terasele de așezare (Pop et al. 2008; Pop-Pripon 2009; Pop-Marchiș 2010; Pop 2011; 2012). Direct deasupra stâncii expuse a fost detectată o vatră izolată. Vatra (complexul C27) are o formă aproximativ circulară, cu un diametru de 0,6 m. Pe terasa T3 au fost descoperite doar găuri de stâlpi (complexele C23-26) cu adâncimi de maximum 0,25 m, probabil parte a șoproanelor care protejau atelierele metalurgice. Densitatea materialelor recuperate sugerează că ne aflăm probabil la marginea vestică a unei zone amenajate, locuite în antichitate.

În plus, au fost găsite fusaiole, pietre de șlefuit, oale miniaturale, cuie, agrafe și un cuțit de fier fragmentat. Din categoria materialelor speciale se remarcă o splendidă fibulă completă din bronz de formă Neuheim (găsită în S. XIII, T3) și un inel de bronz decorat cu imaginea unui cal. Din păcate, inelul este prost conservat, lipsind o mare parte a zalei și prezentând semne de coroziune puternică. Alte obiecte găsite sunt fragmente de metal și unelte de fier (ace, dălți, tarozi și un vârf de săgeată). O mențiune specială este un element decorativ cu un știft de fibulă din bronz (S. 19, T3).

De la reluarea cercetărilor, o suprafață de 504,7 metri pătrați a fost investigată de 26 de unități de excavare, dezvăluind 28 de complexe pe cele patru terase artificiale identificate pe versantul nordic (Fig. 1). Primul tezaur a fost suplimentat cu încă 28 de monede și încă două ornamente, în timp ce a fost descoperit un nou tezaur (= tezaurul Șimleul Silvaniei nr. 10), constând din douăsprezece monede răspândite pe terasele pe care se desfășura activitatea de prelucrare a metalelor (Pop 2008, 94-95). Este din ce în ce mai evident că avem de-a face cu descoperirea unei așezări, mai precis o așezare de meșteri daci, probabil conform gusturilor aristocrației, pe așezarea fortificată de la Observator, situată la aproximativ 500 m distanță pe platoul dominant al Măgurii Șimleului. Foarte probabil, locuințele meșterilor meșteri erau amplasate pe terasa de pe versantul sudic, în timp ce spațiul de lucru era situat pe versantul opus, cel nordic, cu intrare, dar și supus vânturilor reci.

Prin continuarea cercetărilor și reluarea lor pe versanții sudici, unde se pare că a fost amplasată așezarea propriu-zisă, se speră că se va completa tabloul unei descoperiri unice și neobișnuite în partea de nord-vest a Transilvaniei preromane, dacice.

Al unsprezecelea tezaur de la Șimleul Silvaniei (= Uliul cel Mic nr. 3) este o nouă dovadă a prosperității dacilor care locuiau în Depresiunea Șimleului, beneficiind de amplasarea strategică a fortificațiilor construite aici, care controlau toate rutele comerciale și probabil percepeau taxe prin comerț, în special cu sare, ducând la prosperitatea aristocrației locale. Acumularea de tributuri le-a oferit beneficiarilor atât valută de schimb, cât și materie primă pentru fabricarea de ornamente, sporindu-le prestigiul. Acest lucru pare să explice numărul mare de tezaure descoperite în împrejurimile Șimleului și prezența omniprezentă a atelierelor în siturile din Măgura Șimleului.

Referințe

Fig. 1. Șimleu Silvaniei-Uliu/ cel Mic. Săpăturile.

Composite Artefact Discovered in the Celtic Cemetery
OF FÂNTÂNELE-LA GÂȚA (BISTRIȚA-NĂSĂUD COUNTY). DATA ON
Use-Wear analysis and X-Ray Computed Tomography

Corneliu BELDIMAN*-Dan Lucian VAIDA-Diana-Maria SZTANCS*-Carmen PAVEL***-Florin CONSTANTIN*** *"Dimitrie Cantemir" Christian University, Faculty of History, Bucharest, Romania belcor@gmail.com beldiana22@yahoo.com**

**Năsăud Frontier Guards Museum, Năsăud, Romania muzeu_gr@yahoo.com

***"Horia Hulubei" National Institute for Physics and Nuclear Engineering, Măgurele, Romania cnico@nipne.ro fconst@nipne.ro

Keywords: Celts, Fantanele, iron stitching awl, cemetery, osseous materials technology, roe deer antler, Late Iron Age, Transylvania

Satul Fântânele (comuna Matei, județul Bistrița-Năsăud) este cunoscut în literatura de specialitate datorită unor descoperiri arheologice importante din diferite perioade. Cimitirul celtic descoperit în locul Dâmbu Popii, datat în secolele IV-II î.Hr. (Crișan 1975a, 185-186; Crișan 1977, 67-84; Dănilă 1978, 257-275; Vaida 2006) este unul dintre cele mai importante din Transilvania (Pl. 1/1). La aproximativ 3-4 km sud de Dâmbu Popii, în partea de hotar numită Livadă, în anul 1970 au fost găsite întâmplător mai multe podoabe și accesorii vestimentare. S-a stabilit că artefactele provin dintr-o înmormântare cu incinerație, care s-a dovedit a fi unul dintre cele mai bogate complexe funerare celtice cunoscute în Transilvania. IH Crișan a datat mormântul la LT Cl (Crișan 1975b, 41-56; Vaida 2006).

Al treilea sit în care au fost înregistrate înmormântări celtice la Fântânele este denumit local La Gâța (Vaida 2008, 237-246), situat la 2 km nord-est de sat (Pl. 1/1-2; 2/1). Investigațiile arheologice efectuate de personalul Muzeului Județean Bistrița-Năsăud au avut ca punct de plecare descoperirile accidentale repetate făcute de oameni în timpul exploatării nisipului, activitate care se desfășoară în această zonă de mulți ani. În primăvara anului 1999, Muzeul Bistrița a reușit să colecteze mai multe vase de lut salvate din două înmormântări de incinerare distruse anterior. În toamna aceluiași an, au început săpăturile la amplasamentul La Gâța. Săpăturile s-au efectuat în principal în șanțuri paralele, cu lățimea de 1,5-2 m și lungimea de 10-40 m. Drept urmare, există acum o suprafață eșantionată de peste 1000 m2. Un total de 34 de morminte celtice de înmormântare și incinerare au fost descoperite între 1999 și 2013 (27 de morminte de incinerare și 7 de înmormântare). Din păcate, numărul

mormintelor distruse și inventarul lor pierdut din cauza exploatării nisipului nu vor fi niciodată cunoscute.

Distanța relativ mare dintre morminte ar putea fi explicată prin faptul că zona de înmormântare este situată pe o creastă foarte largă, ceea ce a permis amplasarea gropilor funerare practic pe o suprafață de

Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic, 2014, p. 217-232

suprafață nelimitată. Unele morminte puțin adânci au fost afectate de lucrările agricole mecanizate din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Aceste lucrări au cauzat fragmentarea ceramicii asociate.

Aceste înmormântări au analogii nu doar în cimitirul de la Dâmbu Popii, ci și în alte cimitire celtice. Gropile funerare aveau o formă rotundă, ovală, dreptunghiulară sau neregulată, iar adâncimea lor varia de la 30 la 130 cm. Înmormântările funerare au fost găsite în general la o adâncime mai mică decât cele ale mormintelor de incinerare. În ceea ce privește înmormântările funerare, se poate observa poziția variată a scheletelor în funcție de punctele cardinale ale busolei. Astfel, este evident că nu existau reguli privind poziția lor. Mai precis, poziția scheletului este mai mult sau mai puțin diferită pentru fiecare dintre cele șapte morminte aparținând acestui rit. Nu există o regulă strictă privind aranjarea corpurilor în morminte. Ceea ce trebuie remarcat este faptul că, spre deosebire de majoritatea înmormântărilor funerare celtice găsite în Transilvania, unde corpurile umane erau așezate pe spate cu brațele de-a lungul corpului, trei schelete au fost găsite în poziție ghemuită. Acest tip de depunere a corpurilor a fost observat și în cimitirul de la Pișcolt (Nemeti 1992).

Incinerarea este cel mai răspândit rit funerar în cimitir. Cenușa umană era găsită direct pe pământ, fără a fi depusă într-un vas funerar. În alte ocazii, rămășițele erau adunate într-una sau mai multe grămezi sau împrăștiate pe fundul gropilor. În alte cazuri de înmormântare, oasele arse au fost găsite în zona mormintelor, dar la adâncimi diferite, o parte din ele fiind împrăștiată în timp ce gropile erau umplute. Campania de săpături din anul 2008 a scos la iveală prima înmormântare cu incinerație, cenușa fiind depusă într-o urnă. Aceasta este o descoperire importantă, deoarece au existat îndoieli serioase cu privire la existența unor astfel de înmormântări în cimitirele celtice din nord-estul Transilvaniei. Fragmentele de oase umane au fost puse într-un vas celtic adânc, tipic, aruncat la roată, inversat și acoperit de un alt vas, așezat cu susul în jos.

În majoritatea mormintelor de incinerare, precum și într-un mormânt de înhumare, s-au găsit oase de animale. Aceste oase provin din ofrandele de mâncare și toate aparțin animalelor domestice. Porcul era preferat (Sms scrofa domesticus), părți din craniul său, capetele membrelor sau coastele fiind plasate în groapă. De asemenea, au fost identificate oase de vite (Bos taurus) și de păsări (Gallus domesticus).

Bunurile funerare din cimitirul celtic Fântânele-La Gâța constau din diferite categorii de artefacte din metal și lut. Aceste obiecte au, în general, numeroase paralele tipologice în

Transilvania și în alte zone celtice. Unele dintre ele își găsesc asemănările în teritoriile scordiscilor. În general, bunurile funerare din morminte de incinerare sunt mai bogate decât cele din morminte de inhumare, dar cantitatea descoperirilor diferă de la un caz la altul. În singurul mormânt aparținând unui războinic (mormântul 15) au fost găsite următoarele: o sabie cu teacă, un brâu de sabie din lanț, o zăbală, o proeminență ovală pentru scut și fragmente din banda de legare a scutului, o lamă de cuțit cu un singur tăiș, un vârf de săgeată, o foarfecă și șapte oale de diferite forme. Zăbala găsită în acest mormânt este una dintre cele mai atent lucrate din Transilvania pentru această perioadă. Piesa a fost, de asemenea, foarte bine conservată, iar toate părțile componente și rolul lor au fost ușor de stabilit. Este de menționat faptul că piesa a fost acoperită cu bronz, așa cum reiese din amprente. Inventarul celorlalte morminte a inclus, printre alte tipuri, încă trei zăbale de cal, cuțite (Hiebmesser), brățări din bronz și fier, fibule din bronz și fier, mărgele din sticlă și lut, bucăți de curea sau plăcuțe ornamentale din bronz și fier, pietre de ascuțit. Întregul inventar a fost depus la muzeele din Năsăud și Bistrița (județul Bistrița-Năsăud).

Pe baza analogiilor, mormintele pot fi datate de la începutul La Tene Mijlociu (LT B2, prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr.) până la sfârșitul LT Cl, când și celelalte cimitire celtice din Transilvania încetează să existe.

În morminte s-a găsit un număr mare de oale care, foarte probabil, conțineau ofrande alimentare. Numărul vaselor găsite în înmormântările de incinerare este evident mai mare decât cel din mormintele de inhumare. Există puține complexe de incinerare care nu conțineau ceramică și există exemple de morminte care conțin nouă vase de diferite dimensiuni și forme. Vasele aveau profile tipice celtice, turnate la roată, precum și forme lucrate manual, de origine locală.

Nu există încă dovezi ale așezării contemporane și nici indicii aparținând vreunei locuințe celtice în apropiere. Chiar și așa, numărul mare de descoperiri funerare într-o zonă limitată, care nu depășește 5-6 km, indică o situație similară pentru comunitățile contemporane. Probabila densitate a așezărilor celtice s-a datorat cu siguranță condițiilor de mediu favorabile în special agriculturii.

Mormântul 40 de la Fântânele-La Gâța a fost descoperit în timpul săpăturilor efectuate în sezonul 2012. Acesta era un mormânt de înhumare, aparținând probabil unui bărbat, cu o groapă funerară ovală, cu o adâncime de 0,50 m; scheletul era orientat NV-SE și era întins pe spate cu brațele încrucișate peste pelvis (Pl. 2). Inventarul mormântului a constat dintr-un singur artefact recuperat din zona brațului stâng - o unealtă de fier (probabil o sulă de cusut) cu mâner din corn de căprioară. Piesa este păstrată în colecțiile Muzeului Grănicerilor Năsăudeni, Năsăud (Vaida et al. 2013).

Artefactul - unic pentru Transilvania Epocii Fierului - a fost supus unei proceduri analitice complete, ținând cont de metodologia actuală aplicată în cazurile de studiu al industriilor osoase (Beldiman 2007; Sztancs 2011) - toate datele furnizate prin examinarea microscopică optică a suprafețelor: traceologie, analiza uzurii (microscop optic standard, zoom xl0-40; microscop digital, zoom X25-400) sunt colectate pentru a evidenția secvența

de fabricație și utilizare (Pl. 5-7). Această metodologie a fost deja aplicată pentru alte ansambluri de artefacte din os și coarne de cerb din epoca fierului târzie (dacică) din România (Beldiman 2012a; 2012b; 2012c; Beldiman et al. 2012; 2013a; 2013b; Beldiman-Cârciumaru 2013; Ferencz-Beldiman 2012).

În ultimii ani, interesul comunității științifice pentru caracterizarea obiectelor aparținând patrimoniului cultural a crescut continuu. Tomografia computerizată cu raze X (CT) este una dintre metodele de examinare nedistructivă utilizate în domeniile arheologiei și patrimoniului cultural (Casali 2006; Haneca et al. 2012; Morigi et al. 2007; Tuniz et al. 2012). CT oferă informații despre structura obiectelor care nu pot fi dezvăluite în altă modalitate decât prin investigații distructive sau eșantionare. Examinările CT sunt, de asemenea, semnificative în scopuri de restaurare și conservare. Cea mai comună modalitate de efectuare a tomografiei cu raze X este în modul de transmisie, care constă în direcționarea unui fascicul de raze X către un obiect și apoi măsurarea atenuării acestuia din mai multe direcții. Atenuarea fasciculului de raze X depinde de energia razelor X, de lungimea traiectoriei și de materialul din care este fabricat obiectul (Ketcham-Carlson 2001). Ulterior, pentru reconstrucția obiectului reprezentat în imagine se utilizează algoritmi specializați, de obicei implementați de un program de calculator (Kak-Slaney 2001).

Aparatul CT utilizat în acest studiu a fost special conceput pentru studiile artefactelor de patrimoniu cultural realizate din materiale cu Z scăzut - de exemplu, lut, os, coarne de cerb și lemn. Aparatul de tomografie cu raze X și software-ul utilizat pentru algoritmul de reconstrucție au fost dezvoltate în cadrul Departamentului de Fizică Nucleară Aplicată din cadrul Institutului Național de Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei", Măgurele, România (Constantin et al. 2010). Acesta conține o sursă compactă de raze X de la Spellman High Voltage Electronics Corporation (tensiune maximă a tubului de raze X de 160 kV, intensitate maximă a curentului de 3 mA), un sistem de poziționare, capabil de mișcări de rotație și translație și un detector Varian PaxScan cu panou plat de dimensiuni mari (40 x 30 cm2). Detectorul este fabricat din siliciu amorf (pas de 127 mm) proiectat pentru imagistică radiografică de mare viteză. Rezoluția spațială care poate fi obținută folosind acest aparat CT este de aproximativ 300 mm. Acest tomograf poate fi utilizat pentru investigarea obiectelor mici cu un volum maxim de 20 cm3 (Constantin et al. 2010). Pentru a realiza reconstrucția imaginii, a fost scris un software special bazat pe un algoritm modificat de Retroproiecție Filtrată, utilizând Microsoft Visual C++ 2005 (Constantin et al. 2010).

Procedura de lucru a constat în două etape principale: (a) ajustarea poziției obiectului în raport cu fasciculul de raze X de intrare; (b) scanarea CT propriu-zisă a obiectului utilizând parametrii optimizați pentru examinarea tomografică (de exemplu, parametrii pentru obiectele ceramice sunt: tensiunea tubului de raze X de 70 kV; curentul tubului de raze X de 700 pA). Întregul volum al obiectului este scanat în 120 de pași, reprezentând o rotație de 360° a obiectului în jurul axei sale centrale. Imaginile parțiale sunt rotunjite pentru a obține proiecția finală. Timpul de achiziție necesar pentru o scanare tomografică completă este de aproximativ cinci minute, în timp ce reconstrucția imaginii durează mai puțin de patru

minute. Acești timpi relativ scurți necesari pentru o examinare tomografică completă permit screening-ul unui număr mare de obiecte.

Sula de cusut descoperită în mormântul 40 este un artefact compozit destul de comun, realizat din fier și coarne de căprioară. Este o piesă fragmentară, într-o stare medie de conservare. Piesa a fost recuperată cu partea metalică in situ și parțial desprinsă recent (fracturată) în timpul curățării piesei. Lungimea sa totală este de aproximativ 125 mm (Pl. 3).

Partea activă a piesei este realizată din fier într-o stare medie de conservare, puternic oxidată, cu un strat gros care nu a permis examinarea suprafețelor și a morfologiei inițiale. Există urme de arsură, în timp ce la nivelul părților distală și medială se pot observa exfolieri și luxații parțiale. Piesa a fost recent fracturată și desprinsă de mâner - urmele fracturii oblice se păstrează la nivelul părții proximale. Pe o lungime de aprox. 20 mm, partea proximală și capătul proximal sunt păstrate în mâner. Are secțiune pătrată sau dreptunghiulară. Artefactul a fost realizat prin ciocănirea unei mici bucăți de fier. Partea proximală avea probabil o formă piramidală alungită. Piesa metalică a fost fixată în mâner pe o lungime de aprox. 26 mm (Pl. 3-4). Dimensiunile vârfului de fier sunt: lungimea inițială aprox. 89 mm; lungimea păstrată 68,96 mm; partea proximală 6,12 l 4,27 mm; partea medială 4,15-13,91 mm; partea distală 3,07-12,41 mm; partea proximală păstrată în axă: lungime aprox. 20 mm; lățime maximă 4 mm; capăt proximal 2 mm.

Perforația este conică alungită, cu o adâncime de aproximativ 26 mm. În ea a fost introdusă piesa de fier. Nu există urme de lipici antic (Pl. 4/9-12; 5). Urmele de uzură, cum ar fi tocirea și lustruirea reliefului anatomic modificat al grinzii și striațiile fine, au fost slab conservate din cauza coroziunii și arderii.

Artefactul a fost cel mai probabil folosit ca sulă de cusut (Pl. 7); perforator pentru prelucrarea pieilor sau unealtă pentru cusut, dar ar fi putut fi și o armă. Lungimea sa totală este de 62,20 mm; capătul proximal este de 17,32 ± 115,30 mm; partea proximală este de 16,86 ± 15,45 mm; partea medială este de 15,45 ± 115,16 mm; capătul distal este de 16,55 ± 16,17 mm; diametrul perforației la capătul distal este de aproximativ 7 mm; adâncimea perforației este de aproximativ 26 mm.

Analizând proeminențele obiectului (Pl. 3/4), se poate observa punctul exact de inserție al instrumentului metalic ascuțit în mânerul realizat din corn de cerb. Examinarea tomografică ne-a permis să obținem forma și dimensiunile corecte ale părții metalice interne a sulei și ale mânerului, detalii care altfel nu ar putea fi observate la examinarea superficială cu ochiul liber.

Uneltele și armele confecționate din două părți - partea tăietoare sau perforatoare a fierului, fixată în mânere de os sau coarne de cerb - sunt rare și încă nu au fost studiate sistematic din punct de vedere tehnologic. O analogie pentru piesa de la Fântânele-Ln Gdfa este cunoscută din Vinju de Jos, județul Alba (Ferencz 2007, 137, pl. XCVI/4; Ferencz 2008,100, pl. V/2), dar în acest caz mânerul nu s-a păstrat (Pl. 8/1), însă din sit se cunosc deșeuri de

coarne de cerb roșu (Pl. 8/2) (Ferencz 2007, 55,135, pl. XCVI/5-6; Ferencz 2008,100, pl. V/3). În categoria artefactelor compozite se încadrează cuțitele (Pl. 8/3-4), precum cele descoperite în județul Satu Mare la Ciume^ti (PL 18/3) (Zirra 1968, 39, 81-82, fig. 36/M28/IV), Moftinu Mic (Pl. 8/8/4, 80, 1, 20, 8/4) pl. III/l) si Pi$colt (Nemeti 1992,187).

***

Artefactul descoperit în inventarul mormântului 40 a oferit oportunitatea unei prime analize tehnologice detaliate a unui instrument compozit celtic descoperit în România, unde piese similare de origine celtică sunt rare. Piesa prezintă elemente parțial conservate in situ - în ciuda condițiilor relativ precare de conservare, au fost aplicate toate secvențele analizei. Urmele de fabricație ale mânerului și urmele de uzură au fost identificate cu ajutorul mijloacelor optice. Pentru a stabili cu precizie morfologia internă a mânerului de coarne de căprior, analiza prin tomografie computerizată cu raze X a fost aplicată pentru prima dată în studiul unei piese celtice descoperite în România. Faptul că piese similare de origine celtică sunt încă rare în România sporește importanța artefactului studiat. Piesa în stare bună de conservare a fost depusă în mormântul proprietarului care a folosit-o în timpul vieții pentru prelucrarea pieilor sau cusut. Acesta este un artefact compozit destul de comun (sulă de cusut), astfel încât este dificil de subliniat că proprietarul a fost meșteșugar. Artefactul dovedește indirect, pentru prima dată, practicarea meșteșugurilor legate de prelucrarea pieilor și cusutul la celții din Transilvania.

Acknowledgements

We would like to express warmest thanks to our colleague and friend I. V. Ferencz for the data that he kindly gave us and the bibliographical references regarding Celtic objects made of osseous materials which have been discovered in Transylvania.

References

Ferencz-Beldiman 2012 Ferencz I. V.-Beldiman C. (coord. I eds.)> Artă și meșteșug în epoca Regatului

Ketcham-Carlson 2001 Ketcham, R. A.-Carlson, W. D„ Acquisition, optimization and interpretation

Vaida, D. L.-Marinescu, Gh.-Chira, I., Fântânele, com. Matei, jud. Bistrița- Năsăud, Punct: La Gâța, CCA 2012, 52.

Zirra, V, Un cimitir celtic din nord-vestul României, Baia-Mare.

List of figures

Fig. 1. Roe deer antler haft, origin of raw material (drawing after Billamboz 1979).

Lista plăcilor

pl. 1. 1. Cimitirele celtice din Fantanele; 2. Vedere aeriană Fantanele-La Gdfa (foto: S. Berecki, noiembrie 2013); 3. Fantanele-La Gafa.

Pl. 2. Fântânele-La Gădfa, mormântul 40. 1. Vedere generală; 2. Vedere de detaliu; 3. Sulă de cusut in situ.

Pl. 3. 1. Sulă de cusut; 2. Mâner din coarne de căprioară; 3. Vârf de fier; 4. Tomografie computerizată cu raze X.

Pl. 4. 1-8. Microfotografii ale vârfului de fier; 9-12. Microfotografii ale perforației și ale vârfului de fier

introdus în mâner.

Pl. 5. Mânerul coarnei de căprioară 1-2. Partea distală; 3-10. Microfotografii ale capătului distal.

Pl. 6. Mâner de coarne de căprioară. 1. Partea proximală; 2. Microfotografii ale capătului distal; 3-14. Microfotografii cu urme de fabricație.

Pl. 7. Microfotografii cu urme de utilizare.

Pl. 8. Artefacte compozite celtice din România. 1. Sulă de fier de la Vinpi de Jos (după Ferencz 2008); 2. Roșu

Deșeuri de coarne de cerb de la Vinju de Jos (după Ferencz 2008); 3. Cuțit de fier cu mâner din os de la Ciume^ti (după Zirra 1968); 4. Cuțit de fier cu mâner din coarne de cerb roșu de la Moftinu Mic (după Nemeti 2010).

Planșa 1.1. Cimitirele celtice de la Fântânele;

2. Vedere aeriană Fantanele-Ia Gdfa (foto: S. Berecki, noiembrie 2013); 3. Fantanele-La Gafa.

Planșa 2. Fantanele-Ia Gafa, mormântul 40. 1. Vedere generală; 2. Vedere detaliată; 3. Sulă de cusut in situ.

Planșa 3. 1. Sulă de cusut; 2. Mâner din coarne de căprioară; 3. Vârf de fier; 4. Tomografie computerizată cu raze X.

Planșa 4. 1-8. Microfotografii ale vârfului de fier;

9-12. Microfotografii ale perforării și ale vârfului de fier introdus în mâner.

Planșa 5. Mânerul coarnei de căprioară. 1-2. Partea distală; 3-10. Microfotografii ale capătului distal.

Planșa 6. Mânerul coarnei de căprioară. 1. Partea proximală;

2. Microfotografii ale capătului distal; 3-14. Microfotografii cu urme de fabricație.

Planșa 7. Microfotografii cu urme de utilizare.

Planşa 8. Artefacte compozite celtice din România. 1. Sulă de fier de la Vinţu de Jos (după Ferencz 2008); 2.
Deşeuri de coarne de cerb roşu de la Vinţi de Jos (după Ferencz 2008); 3. Cuţit de fier cu mâner din os de la Ciumeşti (după Zirra 1968);

4. Cuţit de fier cu mâner din coarne de cerb roşu de la Moftinu Mic (după Nemeti 2010).

BUNURI DEZIRABILE ÎN TERMINUL EPOCII FIERULUI

- Perspectiva meşteşugarului

Mariana EGRI

Universitatea Babe$-Bolyai Cluj-Napoca, România marianaegri@yahoo.com

Cuvinte cheie: meşteşugar, bunuri dezirabile, tehnologie ceramică, tehnologie metalurgică, interacţiune culturală

Pentru a începe cu o întrebare - ce face ca bunurile să fie dezirabile? Modul în care arheologii au încercat să răspundă la această întrebare în ultimele decenii reflectă schimbarea treptată a abordărilor teoretice care încearcă să explice apariţia şi funcţionarea diferitelor structuri sociale şi politice antice. Din acest punct de vedere, două concepte cheie sunt relevante - cererea şi valoarea. Multe studii antropologice şi sociologice sugerează că ambele concepte sunt rezultatul unor practici sociale, politice şi economice diferite şi sunt, de asemenea, subiective şi dinamice în timp şi de la o comunitate la alta (Douglas-Isherwood 1980; Appadurai 1986, 29-31; Castillo şi colab. 1996, 8-9; etc.). Competiţia socială, politică şi economică oferă o arenă în care atât cererea, cât şi valoarea sunt create, transformate şi consumate în cadrul unor practici care nu sunt neapărat limitate la elite, deşi eşaloanele superioare ale oricărei comunităţi sunt cele care de obicei stabilesc modelele care sunt urmate, modificate sau contestate de alte categorii sociale. Prin urmare, bunurile (şi chiar produsele agricole sau alimentare; vezi discuţia din van der Veen 2003) percepute ca având o relevanţă socială, politică sau/şi economică mai mare într-o anumită societate devin dezirabile.

În literatura arheologică, acestea sunt frecvent considerate „bunuri de prestigiu” - obiecte de valoare a căror producţie, consum şi circulaţie erau controlate de diverse persoane sau grupuri pentru a stabili şi menţine puterea şi autoritatea socială, politică şi/sau economică (FrankensteinRowlands 1978; Brumfiel-Earle 1987; vezi şi Castillo şi colab. 1996, 8-9; Plourde 2009). Mai multe caracteristici au fost luate în considerare pentru clasificarea lor ca bunuri de prestigiu, de exemplu, anumite caracteristici şi proprietăţi fizice sau vizuale, complexitatea sau dificultatea achiziţiei, capacitatea de a încorpora şi semnala mesaje

ideologice complexe sau de a afișa calități în practici atent codificate și restrânse (Appadurai 1986, 38; Hayden 1998, 12-13; van der Veen 2003, 408; Plourde 2009, 266; Smith 2013, 144).

Se consideră în mod obișnuit că apariția și circulația bunurilor de prestigiu au contribuit semnificativ la dezvoltarea ierarhiei sociale și a concurenței datorită capacității lor de a semnala puterea și autoritatea personală (Stein 1996, 25; Hayden 1998, 11-12, cu bibliografie suplimentară). Ideea că astfel de bunuri au o valoare intrinsecă ridicată, care le face potrivite pentru exprimarea sau reiterarea statutului și autorității cuiva, a fost recent contestată (Plourde 2009, 265-266 și 274) ca fiind o circulație...

argument; s-a sugerat în schimb că acestea sunt doar unul dintre multele semnale posibile ale statutului a cărui valoare a fost creată și menținută în mod intenționat în cadrul anumitor practici sociale sau economice.

În același timp, conceptul de „economie a bunurilor de prestigiu" a jucat un rol semnificativ în dezvoltarea modelului „centru-periferie" din anii 1970 și 1980 (Rowlands 1987; Champion 1995; Stein 1998), care a urmărit aplicarea teoriei sistemelor mondiale (Wallerstein 1974) în arheologie. Scopul principal a fost identificarea și explicarea interacțiunii dintre entitățile socio-politice complexe și vecinii lor presupuși mai puțin dezvoltați. O consecință a acestui model interpretativ a fost încercarea de a corela dezvoltarea socială și politică a diferitelor comunități din epoca fierului din Europa temperată cu intensitatea contactelor lor cu lumea mediteraneană. Din acest punct de vedere, ambele concepte au fost ulterior criticate în principal pentru că puneau prea mult accent pe obiectele străine, care erau prea rare și distribuite dispersat pentru a susține în mod constant modelul de consum sugerat. În același timp, aceste modele interpretative au avut tendința de a trece cu vederea atât bunurile de prestigiu fabricate local, cât și, mai important, transformările structurale socio-politice și economice interne experimentate de multe comunități din epoca fierului (Gosden 1985, 489-491; Dietler 1990, 355-356; Dietler 1998, 295-298; Pare 1991, 191; Woolf 1993; Pitts 2010, 32-34; Wells 2006, 145). Printre multe altele, aceste transformări treptate au condus la apariția și dezvoltarea unor mijloace specifice de exprimare a identităților și statutului individual și colectiv, care au variat în timp și de la o regiune la alta și au inclus, de exemplu, ospăţuri sau practici funerare, sau arhitectură monumentală, care trebuie să fi implicat în principal bunuri, servicii, produse agricole și alimente provenite din surse locale.

Cu toate acestea, interacțiunea tot mai mare cu regiunea mediteraneană a oferit posibilitatea de a obține anumite bunuri și servicii străine care se potriveau modelelor de consum preexistente, legate de practicile menționate anterior, și pentru care așa-numita „valoare la distanță" (Cline 1999, 122, nota 13, cu bibliografie suplimentară) reprezenta o calitate adăugată. Aceasta nu înseamnă a nega preocupările unor indivizi sau entități politice și economice din lumea mediteraneană de a aproviziona părțile interesate din Europa temperată, profitând de cererea existentă pentru anumite categorii de bunuri și poate chiar încercând să creeze cerere pentru altele noi. Negustorii, artizanii și emisarii

experimentați trebuie să fi știut, într-un fel sau altul, ce fel de bunuri ar fi cele mai binevenite în țări străine.

De asemenea, trebuie menționat că modelele interpretative menționate anterior erau centrate pe consumul elitei, în timp ce impactul bunurilor dezirabile asupra oamenilor de rând era frecvent neglijat, deoarece majoritatea specialiștilor presupuneau că această din urmă categorie avea un interes limitat sau acces limitat la astfel de lucruri și folosea doar bunuri de bază și abundente, produse local. Cu toate acestea, există mai multe exemple (Cline 1999; Smith 2013, 144-145; Egri 2014a; etc.) care indică faptul că distanța a sporit valoarea simbolică a unor bunuri altfel banale care ajungeau în regiuni îndepărtate, însă acestea au rămas destul de accesibile din punct de vedere economic pentru oamenii de rând, pentru care îndeplineau o funcție elitistă. Din acest punct de vedere, prezența și circulația diferitelor bunuri dezirabile, străine sau fabricate local, în timpul epocii fierului le-a permis specialiștilor să efectueze analize complexe privind însușirea lor simbolică și practică sau impactul lor asupra diverselor aspecte sociale, politice sau economice ale stilului de viață al multor comunități indigene (de exemplu, Dietler 1990; 1996; Pare 1991; Knusel 2002; Poux 2004; Pitts 2010; Egri 2012; 2014a; Rustoiu-Egri 2011; etc.).

În acest context, legătura aparentă dintre specializarea meșteșugurilor și dinamica socio-politică a elitelor a fost deja remarcată (Brumfiel-Earle 1987; Stein 1996; Hayden 1998), luând în considerare capacitatea acestei categorii sociale de a controla sursele primare de bunuri dezirabile - materii prime și artizani calificați - precum și principalele mijloace de circulație și distribuție. Din punct de vedere organizațional, cercetătorii fac adesea diferența între așa-numiții specialiști „independenți”, care produceau bunuri ca răspuns la cerințele mai largi ale diferitelor categorii de clienți, controlând în același timp majoritatea, dacă nu toate fazele producției, și cei „atașați”, care erau strâns legați de consumatorii de elită și produceau adesea bunuri la comandă. În acest ultim caz, acești consumatori ofereau, de asemenea, protecție, sprijin și resurse și controlau producția. Cu toate acestea, această clasificare poate să nu corespundă neapărat statutului social sau juridic real al indivizilor implicați în acest tip de relație; De exemplu, există cazuri în care „meșteșugarii de curte” pricepuți se bucură de un statut social ridicat (Brumfiel-Earle 1987, 5-6; Hayden 1998, 25-26). Mai mult, diferențierea prea nette între specialiștii „independenți” și cei „atașați” pare a fi mai degrabă un model interpretativ ideal, deoarece în practică existau mai multe categorii intermediare sau indivizi ale căror activități nu permiteau o clasificare atât de clară.

De exemplu, un meșteșugar „independent” în mod regulat ar fi putut deveni ocazional unul „atașat” în timp ce lucra într-un anumit mediu, probabil îndeplinind o comandă unică, în care abilitățile sale erau foarte apreciate sau/și rare. Munca unor zidari și arhitecți greci din zona Munților Orăștie din Transilvania (Pl. 1) în timpul secolului I î.Hr., așa cum se discută mai jos, oferă un exemplu relevant al acestei situații.

Pe de altă parte, din perspectivă tehnologică, în timpul epocii fierului târzii existau multe tipuri de meșteșugari, de la cei extrem de specializați, care lucrau în principal în așezări mai mari și uneori erau capabili să producă în masă bunuri de calitate superioară, până la meșterii la toate care știau câte puțin din toate, dar erau capabili să onoreze doar comenzi

modeste sau să repare obiecte deteriorate (Wells 1996a, 223-226; Wells 1996b, 92-93, Meylan et al. 2002; Rustoiu 2009, 8-9). Este posibil să fi existat și alte diferențieri în cadrul acestei categorii socio-economice destul de eterogene, bazate pe modul în care activitățile de producție erau organizate și desfășurate în cadrul diferitelor comunități și grupuri de meșteșugari. Meșteșugarii implicați în producția de bunuri dezirabile aparțineau mai probabil categoriei formate din specialiști cu înaltă calificare. În plus, concentrarea activităților de producție specializate în așezări mai mari și în cartiere dedicate în timpul epocii fierului târzii ar fi putut crește producția anumitor bunuri dezirabile, iar unele dintre acestea s-ar fi putut „democratiza" treptat datorită unei combinații de emulație și disponibilitate sporită, ajungând la unii dintre consumatorii care nu aparțineau elitei (așa-numitul „efect de prelingere"; vezi van der Veen 2003, 409-410 cu bibliografie suplimentară). În multe cazuri, acest fenomen a declanșat apariția unor noi practici legate de competiția socială și politică și de afișarea statutului, care erau centrate pe alte mijloace de exprimare a puterii și autorității, precum și pe alte norme și scenarii de consum.

În ceea ce privește această categorie particulară de bunuri, trebuie menționat că s-a luat în considerare în mare parte perspectiva consumatorului, în timp ce producătorul a fost în multe cazuri retrogradat la rolul mai degrabă monodimensional de sursă primară sau furnizor. Unele studii discută impactul mobilității meșteșugarilor asupra circulației anumitor tehnologii sau tendințe în modă în timpul epocii fierului târzii sau relațiile adesea complexe dintre unii meșteșugari cu înaltă calificare și diverse grupuri de elită (Rustoiu 2002; 2009; Venclova 2002, 73; Stollner 2010; 283-285; Rustoiu-Berecki 2014; etc.). Pe de altă parte, dificila problemă a transmiterii cunoștințelor prin ucenicie sau alte mijloace este mult mai puțin abordată (deși vezi Karl 2005, bazat în principal pe dovezi literare, și Rustoiu-Berecki 2014), și același lucru se poate spune despre chestiunile privind statutul social al meșteșugarilor sau modul lor specific de exprimare a identității individuale și colective în cadrul diferitelor comunități (pentru contexte funerare vezi Stollner 2007).

Luând în considerare observațiile menționate anterior, acest articol se concentrează asupra activităților diferiților meșteșugari specializați, străini și indigeni, din Bazinul Carpatic de Est și regiunea Dunării Inferioare în timpul epocii fierului târzii și, mai precis, asupra modurilor în care aceștia au satisfăcut cererea locală de bunuri dezirabile. Studiile de caz aduse în discuție aparțin perioadei cuprinse între secolul I î.Hr. și începutul secolului al II-lea d.Hr.

Bunuri dezirabile în Bazinul Carpatic de Est și regiunea Dunării Inferioare

Înainte de a discuta mijloacele prin care bunurile dezirabile au fost obținute în regiunile studiate în ultimele două secole dinaintea cuceririi romane și, în special, rolul jucat de meșteșugarii specializați în acest proces, este necesar să identificăm obiectele și serviciile aferente care pot fi incluse în această categorie. Așa cum s-a menționat mai sus, bunurile dezirabile trebuiau să încorporeze anumite caracteristici legate de caracteristicile lor fizice particulare sau/și dificultatea achiziției; capacitatea de a încorpora și semnala mesaje ideologice complexe în practici atent codificate și restrânse era, de asemenea, importantă. Cu toate acestea, un singur obiect strălucitor sau spectaculos poate să nu fie neapărat

relevant pentru competiția socială, politică sau economică din cadrul comunității sau al oricărui alt grup social, deoarece poate fi doar o achiziție ocazională sau accidentală sau poate face parte din bunurile personale ale unui individ, fiind astfel lăsat deoparte de orice practici competitive locale. În consecință, analiza complexă a acestor practici și a scopului lor practic și a semnificației simbolice în contexte specifice este cheia identificării bunurilor de prestigiu în orice societate dată.

Unele analize anterioare indică faptul că în regiunea în cauză, competiția socială și exprimarea identității individuale și de grup s-au concentrat în principal pe anumite practici conviviale (Egri 2008, 107-120; Egri 2014a) și funerare (Rustoiu 2008, 142-148 și 158-163; Egri-Rustoiu 2014), costume și ornamentații corporale (Rustoiu 2002; Egri-Rustoiu 2014) și arhitectură monumentală (Florea 2006, 6-8; Florea 2011; Egri 2014b). Există variații regionale semnificative în cadrul acestor categorii și practici, legate în principal de structurile și dinamica socio-politică și economică locală și au implicat atât bunuri și servicii locale, cât și străine. Informațiile directe privind modalitățile în care bunurile locale dezirabile au fost obținute și distribuite sunt rare, dar se poate presupune în mod rezonabil că acestea au implicat o anumită formă de control asupra surselor relevante de materii prime, produse agricole și activități de producție. Arheologia ar putea fi de ajutor în acest caz; de exemplu, s-a presupus deja că producția și circulația aurului erau strict controlate de puterea regală, în timp ce argintul (inclusiv monedele de argint) ar fi putut fi, de asemenea, utilizat restrictiv (Medele^ 1993; Egri 2014b, 173, n. 4). Vinul, și în special vinurile străine, oferă, în principal în interiorul lanțului carpatic, un alt caz de consum atent controlat al unei substanțe încărcate simbolic (Florea 2004; Egri 2008, 107-120; Egri 2014a).

Fig. 1. Harta distribuției vaselor metalice importate (după Egri 2014a).

Pe de altă parte, consumatorii locali au recurs la o varietate de mijloace prin care au obținut bunuri dezirabile de origine non-locală. Acestea ar fi putut proveni ca parte a schimburilor comerciale locale, regionale sau la distanță lungă, sub formă de cadouri diplomatice, pradă, stipendii, impozite în natură și așa mai departe. Un exemplu este distribuția vaselor de metal din perioada republicană târzie și augustiană în regiunea în cauză (Fig. 1), ceea ce sugerează o circulație și un consum predominant centrate pe elită sau controlate de elită (Rustoiu 2005; Egri 2008, fig. 6.3; Egri 2014a, fig. 5). Un alt exemplu este oferit de distribuția amforelor de vin importate și a altor vase legate de vin (Pl. 2), care prezintă un model de consum mai difuz social în afara lanțului carpatic și, din nou, unul centrat pe elită în Transilvania (Egri 2014a).

Unii consumatori locali, în special cei care erau capabili să furnizeze materii prime specifice, au recurs și la alte mijloace care le-au permis să obțină acces direct la anumite bunuri dorite, aducând meșteri calificați dispuși să-și organizeze fabricația la fața locului și în funcție de nevoile și gusturile clientului. Unii dintre acești meșteri ar fi putut veni ca

persoane independente în căutare de clienți, piețe și resurse. Alții ar fi putut veni ca parte a unui acord diplomatic; câteva surse literare, precum și dovezi arheologice, indică această practică. De exemplu, potrivit lui Cassius Dio (LXVII. 7.4), Domițian a furnizat ingineri militari și constructori ca parte a așa-numitului „tratat de pace" cu Decebal în anul 89 d.Hr.

Această practică nu s-a limitat la secolul I d.Hr., deoarece dovezile arheologice indică prezența arhitecților, zidarilor și a altor specialiști proveniți în principal din lumea greacă, în contexte mai vechi aparținând secolului al I-lea î.Hr., din zona Munților Orăștie, din sud-vestul Transilvaniei. Prezența lor în cetățile dacice a fost interpretată ca urmare a dominației exercitate de Burebista asupra coloniilor grecești de pe coasta vestică a Mării Negre (Cri^an 1977, 342; Glodariu 1983, 28-29). Aceste cetăți nu erau doar centre socio-politice și economice de putere și control, ci și simboluri foarte vizibile de statut, care ar fi putut juca un rol important și în competiția socială (Florea 2006; 2011, 89-94; Egri 2014b, 173; vezi și Lockyear 2004; Oltean 2007, 76-88). În general, construcția lor trebuie să fi necesitat concentrarea și controlul unor resurse semnificative (materiale de construcție, precum și o forță de muncă calificată și necalificată), dar unele dintre cetățile din Munții Orașului aveau calitatea suplimentară de a fi construite de zidari străini foarte pricepuți, folosind tehnici străine prețioase (Pl. 1). Prin urmare, aceste structuri ies în evidență printre alte construcții locale similare din punct de vedere funcțional, datorită zidăriei lor diferite, fin lucrate, și detaliilor arhitecturale care sugerează rezistență, ordine și control.

Prin urmare, se poate argumenta că, în aceste situații, specialiștii înșiși și comerțul lor au devenit bunuri dezirabile care circulau și erau schimbate ca parte importantă a unui limbaj vizual și simbolic complex, încorporat în structurile și rețelele sociale și politice locale și contribuind la acesta. Se poate presupune, de asemenea, că statutul social și economic al acestor oameni s-ar fi putut schimba în acest fel, deoarece mulți trăiau îndeaproape de noii lor stăpâni, aspect care va fi discutat mai jos.

Meșteri calificați străini și locali

Prezența și activitatea diferiților meșteșugari străini sunt bine documentate arheologic într-o serie de cetăți, așezări fortificate și centre mari de producție și comerț, atât în interiorul, cât și în afara Munților Carpați, în ultimele două secole dinaintea cuceririi romane. Totuși, până în prezent nu au fost găsite dovezi ale existenței unor locuințe separate pentru nou-veniți în situri precum cele situate pe valea Siretului, dar acest lucru poate fi în principal rezultatul unor investigații destul de limitate asupra așezărilor civile, care au scos la iveală doar unele structuri (cercetările s-au concentrat în principal asupra acropolei; vezi Ursachi 1995, fig. 1; Vulpe-Teodor 2003, fig. 1). Cu toate acestea, au fost identificate suficiente urme arheologice relevante ale activităților lor și ale impactului prezenței lor asupra vieții de zi cu zi a populației indigene. Pe de altă parte, existența a cel puțin unei astfel de zone dedicate locuințelor lor, probabil similară cu cea identificată la Magdalensberg în Noricum, poate fi presupusă la Sarmizegetusa Regia din Transilvania, datorită prezenței frecvente a unor graffiti grecești și a multor graffiti latine (Pl. 3/1-3) care indică proprietatea pe veselă importată, locală și hibridă (Florea 1993, 104, fig. 6/3-5; Florea 2000; 2001). Această

practică de marcare a bunurilor personale este o caracteristică a oamenilor care împart un spațiu de locuit comunal (Egri 2007, 44-45, cu bibliografie suplimentară).

Există câteva observații importante privind prezența meșteșugarilor străini în orice comunitate dată. În primul rând, aceștia tind să păstreze multe elemente legate de identitatea lor etnică și profesională, diferențiindu-i în mediul indigen. Un exemplu este mormântul de incinerare de la Brad (Pl. 3/4-10), care conține un inventar funerar specific provinciilor romane dunărene din secolul I p.Hr., constând dintr-o piatră de ascuțit, un pahar, un mic kantharos, o farfurie și un turibul, toate din ceramică, și o cupă de sticlă (Ursachi 1995, 258-265, pl. 338, 357). Ritul și ritualul funerar, precum și poziționarea izolată a mormintelor în afara așezării, într-o perioadă în care înmormântările indigene sunt extrem de rare, sugerează că defunctul era un străin originar dintr-una dintre provinciile vecine. Ar fi putut fi un negustor sau un meșteșugar care și-a găsit sfârșitul în valea Siretului și a fost înmormântat de alți străini, poate compatrioți care cunoșteau practicile funerare specifice și au oficiat înmormântările necesare.

O altă observație importantă este că meșterii străini au avut tendința de a-și adapta meseria la cerințele locale prin încorporarea anumitor caracteristici indigene. Obiectele hibride rezultate trebuie să fi fost percepute ca fiind mai potrivite în mediul local, fără a-și pierde caracterul distinctiv. Un exemplu se referă la cupele ceramice emisferice decorate în relief, care imită prototipurile elenistice (pentru centrele de producție și datare în lumea elenistică, vezi Rotroff 1982). Deși doar un număr mic de cupe importate provin din câteva situri dacice, imitații indigene au fost găsite în aproape fiecare sit din afara Carpaților (Pl. 2/1), inclusiv în câteva așezări rurale și unele morminte tumulare aristocratice (Vulpe-Gheorghija 1976; Irimia 2006; Egri 2014a). Analizele țesăturilor, precum și studiile sistematice privind caracteristicile și aria de distribuție a oricăruia dintre atelierele dacice lipsesc, astfel încât acestea au fost identificate doar prin prezența unor matrițe și deșeuri (Pl. 2/2-5). Existența câtorva alte ateliere a fost presupusă pe baza unor modele decorative specifice (Irimia 2006, 74). S-a considerat că tehnica specifică de turnare în matriță a fost introdusă inițial de olarii greci, deoarece primele vase fabricate local prezentau motive tipic mediteraneene. Cu toate acestea, olarii au integrat rapid detalii decorative specifice mediului local, inclusiv detalii geometrice, zoomorfe și antropomorfe tipice, uneori combinate cu elemente vegetale de inspirație mediteraneană; în anumite cazuri, sunt reprezentate scene narative întregi (Vulpe-Gheorghija 1976, 177—179; Conovici 1978, 175; Irimia 2006, 73). De asemenea, trebuie remarcat faptul că capacitatea de a produce în masă local aceste obiecte odinioară rare le-a făcut mai accesibile, prezența lor ulterioară în contexte non-elitice din afara Munților Carpați fiind confirmată arheologic.

În cele din urmă, meșterii străini i-au influențat pe unii dintre cei locali, introducând noi tehnologii, practici și modele. Un exemplu este introducerea de noi ornamente vestimentare de origine romană provincială, care erau apoi produse local în unele situri dacice. Unul dintre atelierele de bronz de la Poiana, în valea Siretului, producea fibule puternic profilate, similare cu cele răspândite în provinciile vecine, folosind o tehnologie dezvoltată în Pannonia și Noricum (Rustoiu 2002, 79-81) (Pl. 4/1). Deși unii meșteri străini au fost

responsabili de introducerea acestor obiecte în Dacia, răspândirea și popularitatea lor ulterioară au fost o consecință a rețelelor locale de comunicare și schimb. În plus, o serie de detalii decorative de origine provincială romană au fost preluate și adăugate unor accesorii vestimentare locale, de exemplu, anumite elemente zoomorfe (păsări, lupi) ale fibulelor puternic profilate au fost adăugate fibulelor în formă de lingură de origine locală (Rustoiu 1997, 50, fig. 55/10,12) (Pl. 4/2-5).

Unii dintre cei care au creat aceste hibrizi ar fi putut fi artizani indigeni. De asemenea, au trebuit să se adapteze cerințelor clienților și, în unele cazuri, au căutat să imite obiecte străine dezirabile, care erau inaccesibile. Unii meșteri locali ar fi putut învăța noi tehnologii și modele ca ucenici, lucrând alături de meșteri străini, iar acesta ar fi putut fi cazul olarilor menționați anterior, care au fost foarte probabil instruiți în tehnica turnării în matriță de către specialiști proveniți din lumea vorbitoare de limbă greacă. Cu toate acestea, în alte situații, meșterii locali nu au avut contact direct cu specialiști străini, așa că au trebuit să se bazeze pe propria experiență și abilități pentru a „citi" un obiect din punct de vedere tehnologic. În multe cazuri, meșterul local nu a fost capabil să identifice etapele tehnologice corecte, deoarece acestea făceau parte din secretele comerciale, așa că și-a folosit propriile cunoștințe pentru a reproduce cât mai fidel posibil obiectul necesar. Un exemplu relevant se referă la fibulele în formă de lingură din Dacia preromană, care imită Schusselfibel-ul specific zonei alpine și regiunii de la sud de Alpi, precum și din Boemia și Moravia (Rustoiu 1997, 46-50, cu bibliografie suplimentară) (Pl. 4/4-5). Aceste din urmă fibule erau turnate din bronz dintr-o singură bucată, în timp ce imitațiile dacice, realizate din argint și mai târziu din bronz, erau ciocănite în două bucăți separate (arcul și corpul) care erau apoi lipite între ele pentru a obține forma dorită. Fibulele rezultate seamănă puternic cu originalele și, având în vedere popularitatea fibulelor în formă de lingură, acestea trebuie să fi fost considerate suficient de bune. Aceste adaptări tehnologice, precum și nivelul ridicat de acceptare în rândul consumatorilor locali, sunt relevante pentru modul în care atât meșterii, cât și clienții au „citit" și au recunoscut de la început morfologic și funcțional originalele.

În anumite situații, meșterii locali au trebuit să se adapteze cerințelor clienților străini care locuiau în apropiere. Pentru olarii din Sarmizegetusa Regia, aceasta a fost aparent o sarcină mai puțin complicată, deoarece au creat veselă hibridă, combinând detalii funcționale și decorative de origine locală și mediteraneană. De exemplu, unele forme particulare (Pl. 2-3) combină forma carinată sau emisferică a unor boluri italice cu piciorul înalt și gol, tipic „bolurilor cu fructe" tradiționale dacice (Florea 1993, 99, 108, fig. 1-3). Aceste vase prezintă și alte caracteristici locale, cum ar fi țesătura fină gri acoperită cu o pastă mată gri închis sau maroniu-negru. Noua formă de servire/mâncare trebuie să fi îndeplinit anumite cerințe funcționale într-un mod mai bun sau diferit decât vasele originale din care au fost împrumutate și combinate diverse elemente. Aceste caracteristici dezvăluie, de asemenea, persistența unor stereotipuri tehnologice și morfologice legate de modul în care funcția obiectului - în acest caz, vesela - era percepută local. Așa cum am menționat deja, identitatea unor consumatori este relevată de graffiti-urile frecvente inscripționate pe aceste vase, indicând faptul că cel puțin unii dintre ei erau străini.

Pe de altă parte, alți olari locali, de exemplu cei din Poiana, s-au chinuit să satisfacă cerințele clienților străini care doreau lămpi cu ulei, semnificativ diferite de lămpile locale deschise care ardeau grăsime animală sau seu. Acestea din urmă, dispozitive de iluminat, asemănătoare unei cești sau unei farfurii și folosind o plasă plutitoare, erau realizate manual sau la roată, aproape întotdeauna folosind o țesătură grosieră pentru a le crește rezistența la căldură. Pe de altă parte, lămpile mediteraneene erau turnate din două sau mai multe părți, scopul fiind obținerea unui recipient închis care să rețină în siguranță combustibilul foarte fluid. Întrucât olarii indigeni nu erau familiarizați cu tehnologia de turnare a lămpilor, au folosit tehnici ceramice cu care erau familiarizați pentru a obține o lampă care, în cele din urmă, era capabilă să funcționeze într-un mod similar, chiar dacă produsul era poate mai puțin elegant decât formele străine (Pl. 5). Unele dintre produsele rezultate au încercat să reproducă atât caracteristicile morfologice, cât și cele funcționale ale originalului, în timp ce altele s-au concentrat mai mult pe aspecte tehnologice-funcționale, produsele finite diferindu-se morfologic de prototipurile lor. În plus, s-ar putea suspecta că, în anumite cazuri, deficitul de combustibili foarte fluidi (de exemplu, uleiuri de măsline sau alte uleiuri vegetale) a adus o provocare tehnologică suplimentară. De asemenea, trebuie remarcat faptul că olarii locali foloseau aproape întotdeauna o țesătură aspră, din nou un stereotip tehnologic, deoarece aceasta era regula în cazul lămpilor deschise locale.

***

Prin urmare, se poate concluziona că în Bazinul Carpatic de Est și în regiunea Dunării Inferioare, cererea pentru anumite bunuri dezirabile, care necesitau anumite abilități și cunoștințe pentru a fi produse, a contribuit semnificativ la mobilitatea meșteșugarilor specializați, precum și la răspândirea diferitelor tehnici de fabricație în zone mai largi. Uneori, meșteșugarii aveau inițiativa, căutând noi piețe, resurse și clienți, dar în multe cazuri aceștia erau căutați în mod activ și chiar schimbați, trimiși cadou sau „schimbați" (vezi și Rustoiu-Berecki 2014). În aceste situații, specialiștii înșiși și expertiza lor au devenit bunuri dezirabile, care au fost încorporate în competiția socială, politică și economică locală, alături de alte simboluri de statut percepute în mod similar.

În același timp, numeroase contexte arheologice din regiunile în cauză indică faptul că meșterii străini și-au menținut și și-au afișat sistematic identitatea etnică și profesională, diferențiindu-i în cadrul comunității adoptive. Cu toate acestea, aceștia au avut tendința regulată de a-și adapta meseria la cerințele locale, încorporând elemente decorative sau funcționale indigene relevante. Această practică a dus frecvent la apariția multor obiecte hibride, care trebuie să fi fost percepute de consumatori, dar și de producători, ca fiind mai potrivite mediului local, fără a-și pierde caracterul distinctiv.

Modelele, tehnicile și practicile aduse de artizanii străini i-au influențat într-o măsură semnificativă pe unii dintre artizanii locali. Această influență a dus și la apariția obiectelor hibride. În același timp, unii dintre artizanii indigeni au trebuit să facă față cererii locale de obiecte străine, care ar fi putut fi nefamiliare din punct de vedere tehnologic, și au reușit să rezolve aceste probleme apelând la propriile abilități și cunoștințe. Totuși, atât artizanii

străini, cât și cei locali au fost destul de conservatori în ceea ce privește aspectele tehnologice ale meșteșugului lor, foarte probabil datorită modului în care și-au învățat abilitățile, deși erau și foarte adaptabili la cerințele clienților lor. Această combinație interesantă de conservatorism și flexibilitate a contribuit semnificativ la apariția mai multor produse hibride, împreună cu preferințele clienților.

Andrițoiu-Rustoiu 1997Andrițoiu, I.-Rustoiu, A., Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și

Vulpe-Gheorghiță 1976 Vulpe, A.-Gheorghiță, M., Bols à reliefs de Popești, Dacia, 20,167-198.

Wells, PS, Localizarea, organizarea și specializarea producției meșteșugărești în Europa Centrală preistorică târzie, IN: Gordon Childe, V.-Vailes, B. (ed.), Specializarea meșteșugurilor și evoluția socială: în memoria lui V. Gordon Childe, Philadelphia, 85-98.

Wells, P. S„ Objects, meanings and ritual in the emergence of the oppida, IN: Haselgrove, C. (ed.), Les mutations de la fin de l'âge du Fer, Collection Bibracte 12/4, Glux-en-Glenne, 139-153.

Woolf, G„ Rethinking the oppida, OJA, 12, 2, 223-234.

Lista figurilor

Lista plăcilor

Pl. 3. 1-3. Graffiti pe vase ceramice hibride de la Sarmizegetusa Regia (după Florea 2000 și 2001); 4-10. Mormânt de incinerație de la Brad (după Ursachi 1995; 10. fără scară).

Pl. 4. 1. Fibule puternic profilate și semifabricate de la Poiana; 2-3. Fibule puternic profilate cu decor zoomorf de la Brad și Cândești; 4-5. Fibule lingurare cu decor zoomorf de la Ocnița și Poiana (1-5. după Rustoiu 1997).

pl. 5. Imitații locale de lămpi mediteraneene. 1. Poiana (după Vulpe-Teodor 2003); 2-4. Popești (după Glodariu 1976); 5. Sighișoara-Wietenberg (după Andrițoiu-Rustoiu 1997); 6. Bordușani-Popmă (după Sîrbu-Trohani 2001).

Planșa 1. 1. Cetate dacă cu planimetrie greacă de la Coste^ti-Blidaru (fotografie aeriană: Z. Czajlik);

2. Zidărie în stil grecesc din cetatea de la Coste^ti-Blidaru (foto: M. Egri).

Planșa 2. 1. Hartă de distribuție a cupelor emisferice ceramice decorate în relief;

2-4. Cupe emisferice decorate în relief, produse local (după Turcu 1976; Preda 1986);

5. Matriță ceramică pentru cupe semisferice decorate în relief de la Popești (după Turcu 1976).

Planșa 3. 1-3. Graffiti pe vase ceramice hibride de la Sarmizegetusa Regia (după Florea 2000 și 2001);

4-10. Mormânt de incinerație de la Brad (după Ursachi 1995; 10. fără scară).

Planșa 4. 1. Fibule puternic profilate și semifabricate din Poiana;

2-3. Fibule puternic profilate cu decor zoomorf de la Brad și Cândești;

4-5. Fibule de lingură cu decor zoomorf de la Ocnița și Poiana (1-5. după Rustoiu 1997).

Planșa 5. Imitații locale ale lămpilor mediteraneene.

1. Poiana (după Vulpe-Teodor 2003); 7-9. Popești (după Glodariu 1976); 10. Sighișoara-Wietenberg
(după Andrițoiu-Rustoiu 1997); 11. Bordușani-Popi'nă (după Sîrbu-Trohani 2001).

Elite și meșteșugari celtici: mobilitate și

Transfer tehnologic în timpul epocii fierului târzii în bazinul carpatic estic și sud-estic

Aurel RUSTOIU-Săndor BERECKI

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România aurelrustoiu@yahoo.com

Muzeul Județean Mureș Târgu Mureș, România sberecki@yahoo.com

Cuvinte cheie: elite celtice, meșteșugari, bijuterii, lanțuri de sabie în buclă, tehnologie

În a doua jumătate a secolului al IV-lea și la începutul secolului al III-lea î.Hr., teritorii întinse din estul și sudul Bazinului Carpatic au fost colonizate în faze succesive de către diferite grupuri celtice. Colonizarea celtică a Bazinului Carpatic a contribuit ulterior la apariția unor rețele sociale complexe care încorporează diferite comunități și în care au fost implicate și elitele anumitor populații din nordul Balcanilor (vezi Rustoiu 2012 cu bibliografia anterioară).

Aceste relații stabilite între diferite comunități au permis dezvoltarea mai multor schimburi culturale care sunt uneori vizibile arheologic, deși multe altele nu pot fi observate direct în dovezile arheologice. Printre acestea din urmă se numără așa-numitele „produse intelectuale" - practici, ideologii, tehnologii, credințe etc., care au circulat de la o comunitate la alta. Mulți artizani, în special bijutierii, au avut un rol important în aceste transferuri de idei și practici. Prin urmare, acest articol va discuta rolul meșteșugarilor traci, iliri și mediteraneeni în diseminarea unor modele și tehnologii din nordul Balcanilor în zonele La Tene din Bazinul Carpatic. În același timp, analiza noastră va lua în considerare o serie de probleme privind mecanismele concrete prin care diverse tehnologii și produse au circulat dintr-un loc în altul. Printre aceste mecanisme se poate enumera relația dintre artizani și cei care comandau bunurile (elitele), precum și mobilitatea temporală și spațială a specialiștilor. Astfel, articolul se va concentra pe o serie de contexte și artefacte arheologice relevante descoperite în estul și sud-estul Bazinului Carpatic și în nordul Balcanilor.

Unele chestiuni de interpretare trebuie luate în considerare atunci când se discută rolul meșteșugarilor locali sau străini, indiferent de originea lor (traci, iliri, macedoneni sau greci). În primul rând, noile comunități rezultate din coabitarea coloniștilor cu populațiile locale au generat numeroase trăsături și practici culturale hibride. Un exemplu este apariția unor costume noi.

combinând elemente indigene și La Tene. Prin urmare, meșterii au fost obligați să cunoască și să utilizeze tehnologii care le-au permis să producă elemente încorporate în astfel de ansambluri hibride de costume și ornamente corporale.

În al doilea rând, atât specialiștii locali, cât și cei străini erau frecvent conectați cu elitele și liderii comunităților sau subordonați acestora. Aceștia din urmă erau principalii clienți de bunuri de lux și aceiași oameni care impuneau tendințe în modă, semnificații simbolice sau caracteristici funcționale atât ale obiectelor decorative, cât și ale celor utilitare.

În al treilea rând, fierarii și, în general, artizanii erau foarte mobili în timp și spațiu. Meșterii obișnuiau să transmită tehnologii și cunoștințe specifice de la o generație la alta în cadrul propriilor familii sau grupuri legate de meșteșuguri. Această practică poate explica perpetuarea unor tipuri de artefacte și tehnici specifice de-a lungul timpului. În același timp, mobilitatea spațială a meșteșugarilor era determinată, în mod obișnuit, de nevoia de a găsi noi clienți, care erau interesați de meseria lor, erau capabili să plătească și să furnizeze materiile prime necesare și, poate, erau capabili și să ofere protecție în anumite cazuri.

Mobilitatea meșteșugarilor și relația lor cu clienții de elită sunt menționate și în unele texte literare, deși autorii antici nu erau neapărat cea mai imparţială sau mai fiabilă sursă de informații. De exemplu, Pliniu cel Bătrân (Nat. Hist. 12. 5), evocând o veche poveste romană despre invazia celtică a Italiei la începutul secolului al IV-lea î.Hr., îl menționează pe faimosul fierar Helico din Helveții, care a lucrat o perioadă la Roma și apoi s-a întors acasă, aducând curmale, struguri, vin și ulei de măsline, ceea ce a captivat gustul și imaginația compatrioților săi transalpini, determinându-i să se adune în Italia. Deși Helico este mai degrabă un personaj imaginar, povestea în sine atestă faptul că activitatea meșteșugarilor străini în diferite medii culturale era comună, în special în timpul vieții lui Pliniu cel Bătrân.

Un alt exemplu care ilustrează relațiile dintre meșteșugari și clienții de elită poate fi găsit într-un pasaj din Filarh, citat de Ateneu (Deipnosophistae IV. 34). Istoricul grec menționează că Ariamnes, „un galatean extrem de bogat” din Asia Mică, a anunțat odată că intenționează să organizeze un ospăț uriaș pentru 400 de participanți pe cheltuiala sa. Întrucât ospățul necesita o cantitate remarcabilă de carne gătită, Ariamnes a trebuit să comande un număr mare de cazane de fier cu un an înainte și a trebuit să caute și în alte „orașe”, pe lângă propriile pământuri, numeroși meșteri pricepuți capabili să le fabrice.

Pe lângă aceste relatări literare, mobilitatea meșteșugarilor poate fi observată uneori și în contexte arheologice specifice. Prin urmare, discuția următoare va lua în considerare dovezile arheologice din Bazinul Carpatic cu privire la aceste aspecte.

Mobilitatea spațială a meșteșugarilor. Dovezi arheologice

Mormântul incinerator nr. 34 de la Fántánele-Dámfeu Popii, datat în LT B2 (Rustoiu 2008, 121-123, fig. 59; Rustoiu 2009, 10-11), prezintă dovezi care pledează pentru mobilitatea meșterilor (Pl. 1). Inventarul funerar conține, pe lângă un ciocan de fier, o lampă ceramică lucrată manual (Fig. 1/1; Pl. 1/4). Acest artefact imită prototipul grecesc (Rustoiu-Egri 2010a; 2010b) al unei lămpi deschise cu roată (Fig. 1/2-3). Lampi de acest tip au fost găsite în zona pontică, atât în orașele grecești, cât și în așezările indigene (Fig. 1/4) (Dupont 2005, 77, fig. 3j; Hannestad 2007, 142, fig. 4; Hojte 2010, 436, nr. 0-105, pl. 326). Cu toate acestea, în afară de lampa găsită în mormântul de la Fántánele, lămpi similare sau orice altă formă

care seamănă cu prototipurile mediteraneene lipsesc din Bazinul Carpatic în această perioadă. Utilizarea acestui tip de dispozitiv necesita un anumit grad de familiarizare cu o anumită formă de iluminat artificial, care nu putea fi dobândită în cadrul comunității locale, ci într-o zonă în care astfel de obiecte erau utilizate în mod obișnuit. Astfel, prezența acestei lămpi în mormânt alături de ciocanul de fier, un instrument relevant pentru rolul defunctului în cadrul comunității locale, sugerează că acest obiect ușor „exotic" era perceput și ca o parte integrantă a identității sale. Având în vedere aceste elemente, s-ar putea presupune că meșteșugarul care și-a găsit sfârșitul în comunitatea Fántánele fie provenea din afara Carpaților, mai probabil din estul munților, fie era un localnic care a lucrat acolo o perioadă.

Un alt exemplu de mobilitate spațială, referitor la un bijutier venit din regiunea pontică în zona carpaților interni într-o perioadă ulterioară, este oferit de o descoperire din Transilvania de est. În acest caz, o matriță ceramică pentru confecționarea pandantivelor în formă de amforă (Fig. 2/1) a fost găsită într-o casă descoperită în așezarea rurală de la Angheluș, județul Covasna (Szekely 1976, 232-233, fig. 3/1; Crișan 2000, 20, nr. 7B, 134, pl. 73/4, care menționează în mod eronat aparținând aceleiași date).

Alte matrițe mai mult sau mai puțin similare, realizate din gresie, lut sau fragmente de amforă, au fost găsite în unele orașe grecești pontice, de exemplu la Histria, Olbia și Phanagoreia (Coja 1962, 134-135, fig. 12/3b; Koekowna 1978, 69-72, fig. 34-35, 46; Krutilov 2010, 474, nr. Rb-6, pl. 357). Acestea au fost datate în perioada elenistică și începutul epocii imperiale romane. Pandantivele în formă de amforă din aur sau argint, turnate în matrițe sau modelate prin alte tehnici, au devenit populare în perioada elenistică mijlocie și târzie, fiind folosite ca elemente decorative ale unor coliere și cercei (Higgins 1980, 163; Treister 2004, 459-460). Printre aceste ornamente pot fi enumerate o pereche de cercei din aur descoperiți în cimitirul de la Messambria, datați în secolul al III-lea î.Hr. (Gàlàbov 1955, 141, fig. 15; L'OR 2003, 204-205, nr. 308f), un cercel din cimitirul de la Anchialo (Tonkova 1997, 92, pl. 6/1) și un altul din Kalymnos, datat în secolele al II-lea-I î.Hr. (Higgins 1980, pl. 48/C), precum și colierul din Olbia, datat în aceeași perioadă (Treister 2004, fig. 5). Matrița de la Angheluș indică prezența unui meșteșugar venit în Transilvania de est dintr-un oraș pontic într-o perioadă care urmează cuceririi țărmurilor vestice ale Mării Negre de către Burebista și în care Regatul Dac a atras numeroși meșteri greci. Printre aceștia din urmă se pot enumera arhitecții și zidarii care au contribuit la construirea mai multor cetăți și alte structuri din Munții Orăștiei folosind blocuri de calcar.

În plus, o serie de descoperiri din Moldova indică unele legături transcarpatice legate de activitățile metalurgice. De exemplu, un mic zăcământ conținând 19 bare de fier aplatizate (Teodor 1983 le-a identificat ca brăzdare de plug; Babeș 1993a, 53 a identificat corect funcția barelor de fier din zăcămintele moldovenești) a fost descoperit la Oniceni, județul Neamț (Pl. 2/1-4). Un alt zăcământ provine de la Negri, județul Bacău (Antonescu 1968) și conține 315 bare de fier similare cu cele de la Oniceni, precum și 22 de bare în formă de lamă de sabie și 16 elemente de lanțuri de sabie de tip LT Cl (Panzergüirtel în germană, gourmettes în franceză) (Pl. 2/5-9). Astfel de lanțuri de săbii sunt comune în Bazinul

Carpatic, dar lipsesc din zonele din afara munților (Zirra 1974, 147-148, fig. 6/5-7; Popovic 1994, 54, harta 1; Hellebrandt 1999, pl. 11/11, 20/6, 58/1, 9, 66/1, 90/2 etc.). Investigații recente de la Sajopetri, în nord-estul Ungariei, au arătat că acest centru de producție producea și echipament militar, inclusiv astfel de lanțuri de săbii (Guillaumet 2007, 256). Aceste depozite atestă unele legături între zonele din interiorul și din afara Carpaților. Unii meșteșugari (sau poate negustori) din mediul cultural La Tene ar fi putut transporta produse semifabricate destinate unor ateliere din afara Carpaților, indicând o direcție inversată a mobilității artizanale, de la vest la est (Pl. 3/1).

Mobilitatea spațială a lucrătorilor metalici fini, precum și legăturile acestora cu elitele, pot fi uneori observate prin analizarea ariei de distribuție a anumitor resurse, a urmelor activităților de fabricație și a circulației produselor finite. Din acest punct de vedere, este relevantă situația observată în cadrul comunităților trace din Balcanii de nord-est, în Bulgaria de astăzi. În această regiune se poate observa distribuția geografică diferită a surselor de aur și argint în comparație cu cea a atelierelor de bijuterie (Pl. 4). Sursele de metale prețioase sunt concentrate de-a lungul lanțului muntos Balcani (Stara Pianina) și al Munților Rodopi (Pl. 4/1). Pe de altă parte, o serie de ateliere sunt concentrate în nord-estul Bulgariei în unele centre urbane locale precum Sveshtari, sau lângă unele scaune aristocratice, într-o regiune lipsită de surse de metale prețioase (Pl. 4/2) (Tonkova 1994, 185-186, harta 1-2; Tonkova 1999, 185-186, fig. 1-2). Prin urmare, se poate presupune că aristocrația din aceste zone avea acces, într-un fel sau altul, la sursele de aur și argint din munți, furnizând la rândul lor materii prime pentru atelierele locale - conduse fie de artizani indigeni, fie de artizani greci - care produceau bunuri de lux pentru ei. Aceste bunuri făceau parte din modul lor particular de a exprima un statut social și o identitate superioară. În consecință, artizanii erau obligați să-i urmeze pe cei care comandau astfel de bunuri și erau capabili să le furnizeze materiile prime necesare.

Mobilitatea spațială și temporală a meșteșugarilor: Dovezi tehnologice

Mobilitatea temporală și spațială a fierari, precum și relațiile dintre artizani și elite, pot fi relevate și prin analiza anumitor categorii de artefacte din aur și argint. Din acest punct de vedere, unele bijuterii descoperite în Banat și în zonele învecinate sunt semnificative.

Cerceii spiralați din argint sau buclele de păr (Pl. 3/2; 5/2) descoperiți în cimitirele de la Aradu Nou din Banat, Belgrad-Karaburma, Kostolac-Pecine și Kostolac-Repnjak din Serbia, provin din bijuterii similare specifice sfârșitului epocii timpurii a fierului din Balcanii de nord-vest (Todorovic 1972, 26-28, pl. 23; Jovanovic 1994; 2007; Gavranovic 2007, 413-414, fig. 11; Ljustina-Spasic 2012; Rustoiu-Ursujiu 2013a, 326, fig. 13; Rustoiu-Ursu^iu 2013b, cu bibliografie anterioară). La sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., sau LT B2a, astfel de ornamente erau integrate în ansambluri vestimentare de tip La Tene (Pl. 5/1,3-4). Pe de o parte, această practică reflectă o manieră particulară de exprimare a identității personale în rândul femeilor aparținând unor comunități mixte etnic și cultural, în care s-au păstrat unele accesorii vestimentare tradiționale. Pe de altă parte, prezența acestor ornamente fine ilustrează perpetuarea unor tehnici specifice de prelucrare a metalelor de-a lungul mai multor generații.

Alte exemple similare sunt oferite de unele bijuterii din argint care seamănă cu prototipuri mediteraneene sau pontice, dar realizate foarte probabil în ateliere din Balcani. Inventarul mormântului de incinerare nr. 1 de la Remetea Mare conține, printre alte artefacte, patru mărgele biconice din argint realizate în tehnica filigranului (Pl. 6/2) și două inele de argint în formă de șa (Pl. 6/3) (Medelej ms-, Rustoiu 2008, 111-115, fig. 55, 57/2). Deși analiza antropologică a oaselor umane incinerate nu a fost încă efectuată, asocierea panopliei de arme cu un set de bijuterii feminine sugerează o dublă înmormântare. Inventarul funerar datează mormântul în LT B2a (Pl. 7).

Mărgelele filigranate din argint nu sunt specifice mediului La Tene, dar sunt comune în zona mediteraneană și balcanică (Pl. 6/1). Mărgelele destul de similare, realizate din aur, sunt cunoscute din mormântul nr. 2 al tumulului nr. 2 de la Seuthopolis, în care sunt asociate cu două fibule de aur de tip Pestrup datate în LT B2 (Pl. 8/4-5) și două fibule de argint de tip „trac" (Dimitrov-Cicikova 1978 apud Anastassov 2011, 234, fig. 23; Domaradzki 1984, fig. 33). Alte zece mărgele de argint aproape similare provin dintr-un mormânt descoperit la Zimnicea și datat în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. (Alexandrescu 1980, 31, nr. 50, fig. 50/9-12). Alte mărgele filigran au fost găsite și în mediul iliric din Balcanii de nord-vest. Câteva piese destul de similare sunt cunoscute din mormintele nr. 41 și 44 din cimitirul ilir de la Szentlorinc, în sudul Ungariei, aparținând unui orizont cronologic preceltic ce corespunde LT A-Bl (Jerem 1968, 186, fig. 25/41-1, 26/44-2; pl. 40/1). În același timp, câteva mărgele filigran biconice provin din înmormântările nr. 1 și 2 din tumulul nr. 35 de la Glasinac-Gosiiya planina, în Bosnia-Herțegovina. Ambele înmormântări au fost atribuite fazei Glasinac Vb și pot fi datate în a doua jumătate a secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.Hr. Mai mult decât atât, mormântul nr. 1 conține, de asemenea, fibule Dux timpurii (Benac-Covic 1957, 23, pl. 47/10, 16-18). Patru mărgele filigranate au fost recuperate de la Umcari, lângă Belgrad, împreună cu un ansamblu de descoperiri din argint care include curele de argint de tip Mramorac, o fibulă și două ace în formă de omega, toate datând din secolul al V-lea î.Hr. (Garasanin 1960, 88, fig. 8). În cele din urmă, un alt exemplu constă în șase mărgele descoperite întâmplător la Nikinci, pe râul Sava (Vasic 2005, 68,12-15).

În acest context, mărgelele de la Remetea Mare ilustrează integrarea unor bijuterii realizate într-un atelier din Balcani într-un ansamblu vestimentar de la Tene. Tezaurul care conține bijuterii din argint, descoperit la Kovin, în sudul Banatului sârbesc, și datat în prima jumătate a secolului I î.Hr., conține și mărgele similare (Pl. 9/1-4), precum și inele în formă de șa (Pl. 9/10-11, 13) realizate în tehnica filigranului (Rasajski 1961, 23, nr. 6, pl. 1/3; Tasic 1992, pl. 12/42). Acest ansamblu ilustrează din nou nu doar perpetuarea unor elemente de ornamentație corporală, ci și transmiterea unor tehnici specifice necesare în fabricarea acestor obiecte în cadrul unor grupuri sau familii de meșteri din nordul Balcanilor.

Perpetuarea anumitor tehnici în timp este demonstrată și în alte contexte. Printre acestea se numără baterea monedelor de argint la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al

II-lea î.Hr. (LT Cl) și fabricarea anumitor bijuterii din argint în perioada secolelor I î.Hr. - I d.Hr. în Regatul Dac (Rustoiu 1996a, 49-53; Rustoiu 1996b).

Primele monede de argint care imită tetradrahmele lui Filip al II-lea au apărut în zona celtică a Transilvaniei pe la mijlocul secolului al III-lea î.Hr. (Preda 1973, 49-50, 55-110; Preda 1998, 139, 142-159; pentru o sinteză a tuturor opiniilor privind începutul monetării locale care imită tetradrahmele macedonene, vezi Mihailescu-Barliba 2003, 263). Tezaurul de la Vișea, județul Cluj, aparține primei faze a monetării locale și conține o serie de monede suberate (Chirilă-Chifor 1979, 68-69). Analiza metalografică indică faptul că acestea au fost bătute prin forjarea unei foi subțiri de argint de cea mai bună calitate peste un miez de cupru (Stoicovici 1975). Mai târziu, la sfârșitul secolului al II-lea și în secolul I î.Hr., aceeași tehnică a fost utilizată pentru producerea de bijuterii din argint al căror miez era realizat din metal de calitate inferioară, acoperit de o folie subțire de argint de calitate superioară (Pl. 8/1). Unele tezaure conținând astfel de bijuterii - fibule, coliere, brățări, pandantive în formă de ac etc. - au fost găsite în aceleași regiuni în care s-au găsit tezaure mai vechi conținând monede de fabricație similară, în nordul Transilvaniei și Crișana, precum și în alte regiuni ale Daciei preromane, indicând o răspândire mai largă a acestei tehnici (Rustoiu 1996a, 49-53; Rustoiu 1996b; Toma 2013). Cu toate acestea, prezența în interiorul lanțului carpatic a acestui tip de artefacte pe o perioadă cronologică extinsă indică perpetuarea cunoștințelor tehnologice necesare în cadrul anumitor familii sau grupuri de meșteri.

Legătura dintre meșterii care au bătut aceste monede și cei care au realizat bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte este susținută și de inventarul unui atelier de bijutier descoperit în așezarea de la Pecica, lângă Arad (Crișan 1978, 84-98). Acest atelier a funcționat la sfârșitul secolului I î.Hr. și în timpul secolului I d.Hr., sau poate doar în prima jumătate a acestui secol (Rustoiu 1996a, 56). Inventarul său include uneltele specifice unui bijutier (matrițe pentru lingouri și pentru confecționarea zăbalelor și inelelor, creuzete, nicovale și un set de dălți mici), precum și produse finite sau reciclate. Împreună cu acestea a fost găsită o matriță pentru monede care a fost făcută inutilizabilă prin dăltuirea capătului activ, astfel încât nu mai era utilizabilă în perioada în care atelierul a funcționat. Această unealtă era folosită anterior pentru baterea monedelor locale de scifat, specifice secolului al II-lea î.Hr. (Crișan 1978, 88-89, 94-95). Păstrarea acestei matrițe, printre alte unelte utile din inventarul atelierelor, de către mai multe generații de meșteri, indică, de asemenea, practica de a menține anumite cunoștințe și tehnologii specifice în cadrul aceleiași familii sau grup specializat. Matrița ridică, de asemenea, întrebarea despre mijloacele prin care diferitele meșteșuguri și cunoștințele aferente au fost transferate de la o generație la alta.

Învățare, magie și metalurgie

Perpetuarea cunoștințelor de la o generație la alta în aceste societăți analfabete era strâns legată de transmiterea orală și de educația tinerilor. Se poate deduce în mod rezonabil că, în cadrul diferitelor categorii de meșteșuguri, mulți băieți au preluat activitatea taților lor și au învățat aceste abilități prin ucenicie în propriile familii. Cu toate acestea, organizarea învățării pare a fi mai complexă. Într-o analiză privind educația din epoca fierului, care ia în considerare o serie de surse literare antice și textele literare și juridice irlandeze și galeze,

R. Karl observă că învățarea era guvernată de principii contractuale și juridice bine definite. În multe cazuri, practica adopției a jucat un rol important în educație. Mai precis, pe lângă așa-numita „adopție grijulie” (care se întâlnește în cadrul unui clan sau al unei familii în cazul unui copil orfan adoptat de rude), exista și „adopția educațională”, în care tinerii erau predați temporar de către propriii părinți unor specialiști calificați pentru a fi educați. Acest sistem era folosit în principal pentru educarea urmașilor nobili, care trebuiau familiarizați cu diferite activități în funcție de rolul lor viitor definit de originea familială, rangul social și aspirațiile lor, de exemplu, să devină războinici, maeștri ai sacrului, vindecători, poeți, artizani etc. Conform tradițiilor irlandeze, acest tip de adopție dura de la vârsta de patru până la paisprezece ani în cazul fetelor și de la șapte până la șaptesprezece ani în cazul băieților. Această lungă perioadă trebuie să fi creat legături emoționale și afective puternice între acești copii și părinții lor adoptivi. Acest tip de sistem educațional a contribuit, de asemenea, la crearea, menținerea și aplicarea diverselor conexiuni, acorduri și alianțe între diferite comunități și, în același timp, a facilitat apariția multor rețele spațiale și temporale de distribuție și comunicare prin care o mare varietate de practici și idei (economice, tehnice, sociale, religioase etc.) au circulat pe teritorii și de la o generație la alta (Karl 2005).

Monede aparținând primei faze a monetizării „geto-dacice” din Transilvania au fost găsite în zone în care sunt atestate numeroase așezări și cimitire „celtice” datate în LT B2-C1. Prin urmare, această monedă a fost atribuită orizontului celtic din regiunea carpaților interiori, așa cum a fost făcut anterior de K. Pink (1939) spre sfârșitul perioadei interbelice: vezi Babe? 2001, 511, 515, și în mare parte Dietrich-Dietrich 2006, 32-35, cu o discuție amplă.

În cadrul familiilor sau grupurilor de metalurgiști, abilitățile erau învățate nu doar prin practică, ci și prin transmiterea orală și memorarea diferitelor tradiții tehnologice și „rețete” de fabricație. Modalități similare de educație au fost atestate și în alte ocupații. De exemplu, Caesar (BG VI. 14), menționând druizii, scrie că tinerii fie își alegeau singuri această ocupație, fie erau selectați de familiile lor, dar erau obligați să memoreze un număr mare de versuri, astfel încât, în unele cazuri, instruirea lor dura până la 20 de ani.

În cazul metalurgiștilor, dimensiunea magică a meșteșugului lor juca un rol important în conservarea și transmiterea cunoștințelor. Transformarea materiei printr-o tranziție aparent misterioasă dintr-o stare în alta era ceva asemănător interferenței dintre lumea oamenilor și cea a nemuritorilor, așa că era însoțită de numeroase precauții ritualice și magice. M. Eliade, în analiza sa a miturilor și legendelor legate de extracția minereului și metalurgie, a observat că minele erau adesea considerate matricea Mamei Pământ. Astfel, minereurile erau considerate „embrioni” în creștere lentă, iar extracția lor era similară unei operațiuni premature. Din acest motiv, minerii efectuau frecvent ritualuri de purificare constând în post, meditație, rugăciuni și diverse practici cultice. Toate aceste ritualuri erau impuse de însăși natura extracției minereului, care atingea un spațiu sacru și perturba ritmurile subterane și spiritele care le guvernau.

Din punct de vedere ritualic, cea mai dificilă operațiune începe atunci când minereul este prelucrat în cuptoare. În acest proces, meșteșugarul ia locul naturii pentru a accelera și realiza „creșterea”, cuptoarele servind ca noi matrici artificiale în care se desăvârșește

gestația minereului. Datorită acestor concepte, această fază tehnologică a necesitat mai multe precauții și ritualuri, precum și stabilirea diferitelor tabuuri.

Metalurgul era perceput și ca un „maestru al focului”, deoarece era capabil să obțină o materie care nu se găsea în natură. Prin urmare, în societățile arhaice, atât topitorii, cât și fierarii erau cunoscuți ca „maeștri ai focului”, similar șamanilor, vindecătorilor și magicienilor. În acest context, meșteșugul metalurgic trebuie să fi avut legături intime cu unele practici oculte și cu artele cântului, dansului și poeziei. Astfel, „rețetele” metalurgice, având un caracter magic, erau păstrate și transmise din generație în generație prin utilizarea unor practici particulare de memorare și comunicare, contribuind la atmosfera sacră, de mister, care înconjura activitatea artizanului. Această activitate era marcată de inițieri, ritualuri specifice și secrete la care neinițiații nu aveau acces. Prin urmare, artizanul era perceput și ca un magician care deținea cunoștințe - „cel care face lucruri eficiente este cel care cunoaște secretul pentru a le face” (vezi mai departe Eliade 1996; 1997, 429-432; pentru relația dintre metalurgie, magie și ritual dintr-o perspectivă arheologică vezi și Rustoiu 2002; Stollner 2007, 243-244).

Datorită naturii magice a prelucrării metalelor, artizanii erau aproape întotdeauna considerați și vrăjitori. Eliade a observat că din această percepție a provenit atitudinea ambivalentă față de această categorie de artizani, care erau atât disprețuiți, cât și venerați. Această atitudine ar fi putut influența, în unele cazuri, amplasarea atelierelor în cadrul așezărilor. Uneori, aceste ateliere ocupă zone centrale, de exemplu la Sboryanovo în secolele IV-III î.Hr. (Stoyanov-Mihaylova 1996, 56-57) sau la Pecica în secolul I d.Hr. (Crișan 1978, fig. 14,18). În alte cazuri, zonele de producție sunt bine delimitate în cadrul așezărilor sau sunt situate la periferia zonelor de locuit, de exemplu la Sajopetri (Szabo 2007, harta 2). Casa bijutierului din Angheluț, menționată mai sus, pare să susțină legătura dintre artizani și practicile magice. Inventarul său conține o figurină de lut (Fig. 2/2) care...

era folosit în mod obișnuit în astfel de practici (pentru utilizarea unor astfel de figurine în ritualuri magice în perioada secolelor al V-lea î.Hr. - al III-lea d.Hr. în regiunea dintre Carpați și Balcani și în regiunea pontică de nord-vest, vezi Sîrbu 1993, 58-62, 64-70,110-122, fig. 37-52; Sîrbu 2006, 68-71).

Trusa de unelte a meșteșugarului era învestită cu proprietăți și puteri magice, iar instrumentele erau inaccesibile oamenilor de rând. Această percepție ar putea explica conservarea de-a lungul timpului a unor unelte învechite sau deteriorate în inventarul unor ateliere sau în seturi de unelte. Un exemplu ar putea fi matrița pentru monede menționată anterior, găsită în atelierul de la Pecica, județul Arad, care a fost făcută inutilizabilă prin cioplirea capătului activ după ce a încetat să mai fie folosită pentru baterea monedelor. Distrugerea sa ar putea fi interpretată și ca o profanare a uneltei.

Alte exemple similare sunt cunoscute din Dacia preromană. Unele unelte de ciocanit din bronz, care prezintă un cap feminin la capătul activ (Pl. 10/2-3), au fost găsite în atelierul de bijuterie de la Radovanu (Morintz-Șerbănescu 1985, 22) și în așezarea de la București-Cățelu Nou (Leahu 1965, 61, fig. 38/6; Turcu 1979, 103, pl. 36/2), ambele fiind datate la

sfârșitul secolului al II-lea și secolul I î.Hr. Un alt instrument de ciocanit similar a fost găsit într-un turn-casă din cetatea dacică de la Costești, județul Hunedoara (Pl. 10/4), care a funcționat între mijlocul secolului I î.Hr. și începutul secolului al II-lea d.Hr. (Gheorghiu 2004). Aceste instrumente au fost folosite pentru decorarea unor vase de argint sau bijuterii din tablă de aur și argint în secolele V-III î.Hr. De exemplu, celebrul tezaur de vase de la Rogozen, în Bulgaria, conține o serie de phiale de argint decorate cu ajutorul unor astfel de unelte de perforat (Babeș 1993b; Tonkova 1994, 180-182; Rustoiu 1996a, 63-64; Rusroiu 2002, 41; Kull-Stîngă 1997; Treister 2001, 75-81; Antonov-Torbov 2002). Totodată, instrumente similare care prezintă capete umane, ghinde, capete de animale reale sau fantastice sculptate pe capetele active sunt cunoscute și din alte contexte datate în secolele V-III î.Hr. în bazinul inferior al Dunării și în regiunea pontică, ceea ce corespunde tocmai zonelor în care s-au produs și vase și bijuterii decorate cu aceste motive (Pl. 10/1; vezi și o altă hartă a distribuției în Kull-Stîngă 1997, 579, fig. 14). Uneltele de ciocan descoperite în Dacia preromană, provenind din contexte datate cu aproape două secole mai târziu, ilustrează din nou conservarea îndelungată a unor unelte percepute ca având proprietăți magice în inventarele unor ateliere. Figurile umane sculptate pe aceste unelte de ciocan au contribuit și mai mult la semnificația simbolică și magică a instrumentelor. Artefactele din Dacia nu sunt excepționale, de exemplu, o unealtă de ciocan care înfățișează imaginea unui grifon, folosită în secolul al IV-lea î.Hr. și conservată apoi încă câteva secole, a fost găsită într-un atelier din Pella, Macedonia (Treister 2001, 79-81).

Rezumând observațiile menționate mai sus, transmiterea cunoștințelor și abilităților specifice de la o generație de artizani la alta a fost facilitată de un proces complex de educație prin ucenicie. Datorită naturii magice a profesiei de specialist în metal, procesul de învățare a necesitat ca începătorii să treacă prin faze succesive de inițiere, ceea ce i-a determinat să memoreze rețete și secrete tehnologice. Această modalitate de conservare și transmitere a cunoștințelor și tehnologiilor a caracterizat „mobilitatea temporală” a artizanilor.

Artizanii din Balcanii de Nord și transferurile tehnologice în Bazinul Carpatic

Integrarea unor bijuterii și accesorii vestimentare de origine greacă sau din nordul Balcanilor într-o serie de ansambluri vestimentare de tip La Tène indică interesul unora dintre elitele celtice din

Bazinul Carpatic în acest tip de bunuri. Deși artizanii proveniți din mediul grecesc, trac sau iliric foloseau propriile tehnologii familiare pentru a produce bijuterii de inspirație mediteraneană sau nord-balcanică pentru elitele celtice, aceștia erau obligați să le modifice în funcție de codurile vizuale și de nevoile practice și simbolice ale clienților. Probabil cel mai cunoscut exemplu este tezaurul conținând obiecte din aur descoperit la Szarazd-Regoly, în Ungaria, care este mai probabil datat în secolul al III-lea î.Hr. (Fig. 3). M. Szabo a observat în repetate rânduri că tezaurul conține atât obiecte cu antecedente morfologice și tehnologice în Balcanii de Nord încă din secolele V-III î.Hr. (elemente tubulare filigranate sau unele tipuri de mărgele), cât și piese fabricate după normele și gustul celților continentali, cum ar fi elementele în formă de roată sau mărgelele decorate cu capete

umane (Pl. 8/2) (Szabo 1975, 152-155, fig. 7, pl. 7-10; Szabo 1991, 127, fig. 1-2; Szabo 2006, 114-115, fig. 20; etc.). Astfel de bijuterii din aur sau argint realizate prin tehnica filigranului sau a granulației au avut un rol important în răspândirea acestui stil decorativ în Bazinul Carpatic (Szabo 1975; pentru influența bijuteriilor tracice asupra celei celtice, vezi Tonkova 2006). Artizanii din mediul celtic au adaptat însă acest stil decorativ propriei tehnici de turnare a bronzului, inventând pseudo-filigranul sau pseudo-granulația, astfel încât a fost transferat doar elementul vizual, nu și tehnologia aferentă (pentru influența cunoștințelor tehnologice celtice asupra designului anumitor artefacte, vezi Jope 1996, 399-401).

Un alt exemplu al relației dintre meșteșugarii greci sau traci și elitele războinice din Bazinul Carpatic, precum și al transferului tehnologic complementar, de data aceasta în ceea ce privește echipamentul militar, este apariția lanțurilor de săbii de tip buclă-în-buclă, de obicei din fier, dar uneori și din bronz (vezi discuția amplă în Rustoiu 2008, 105-116). Aceste lanțuri au apărut deja în LT B2 în Europa de Vest și, de asemenea, în Bazinul Carpatic (Pl. 11/1; pentru evoluția lanțurilor de sabie vezi Rapin 1987; 1991; 1995; etc.; pentru distribuția lanțurilor de sabie de tip buclă-în-buclă vezi și Bujna 1995, 260-262, fig. 4; Schónfelder 1998, fig. 5; Rustoiu 2006, fig. 10; Rustoiu 2008, fig. 51; Rustoiu 2012, fig. 7). M. Schónfelder (1998, 79-83) a observat că, din punct de vedere tehnologic, acestea sunt variante ale unor lanțuri de bijuterii din aur sau argint, care au fost răspândite în zona mediteraneană o lungă perioadă de timp. Din punct de vedere morfologic, lanțurile din Europa de Vest au o formă de scară, iar grosimea lor scade de la un capăt la altul (Pl. 11/2). Unele dintre exemplarele din Bazinul Carpatic sunt realizate din bucle împletite, iar grosimea lor este complet uniformă de la un capăt la altul (Pl. 11/3). Caracteristicile diferite ale lanțurilor de sabie din Europa de Vest, în comparație cu cele din Bazinul Carpatic, sugerează mijloace și modalități diferite prin care au fost adoptate unele tehnici mediteraneene specifice.

Un lanț de bronz descoperit la Ensérune (vezi, de exemplu, Ginoux 2007, 148, nr. 28, pl. 28), în sudul Galiei (Pl. 12/1), precum și descoperirile de la Monte Bibele din nordul Italiei (Schónfelder 1998; Lejars 2008, 137, 214) (Pl. 12/2), indică faptul că tehnica de fabricație a fost preluată din vestul Mediteranei de către meșteri care lucrau într-un mediu înrudit cu atelierele grecești sau etrusce din zona menționată. Acești meșteri au adaptat un tip de lanț, folosit în mod obișnuit în bijuterii, la anumite nevoi specifice ale războinicilor din nord-estul Galiei.

Situația din Bazinul Carpatic este diferită. În acest caz, lanțurile seamănă mai mult cu prototipurile de bijuterii din aur sau argint. Acest fapt sugerează o afinitate mai puternică cu atelierele mediteraneene sau din nordul Balcanilor, care utilizau aur și argint, dar și bronz. Prezența unor exemplare din bronz, în principal în sudul Bazinului Carpatic, pare să susțină această ipoteză. Astfel de piese au fost găsite în cimitirul din Belgrad-Karaburma (Pl. 12/3) (mormântul nr. 66: Todorovic 1972, pl. 24/4) și în mormântul nr. 4 de la Remetea Mare (Pl. 8/3B). Alte trei lanțuri de fier din mormintele nr. 1, 9 și 10 sunt similare din punct de vedere morfologic (Pl. 8/3A; 12/4) (Medelej ms.; Rustoiu 2008, 111, fig. 55-56, 57/1). Atelierele grecești sau indigene (inspirate de cele grecești) din zonele balcanice vecine, care

produceau bijuterii și accesorii vestimentare în secolele V-III î.Hr., au contribuit foarte probabil la geneza lanțurilor de săbii specifice Bazinului Carpatic.

Astfel, lanțurile de sabie de tip buclă-în-buclă au apărut foarte probabil atât în Europa de Vest, cât și în cea de Est, prin adaptarea unor elemente de bijuterie din zona mediteraneană la nevoile specifice ale echipamentului militar. În ambele zone geografice, transferul a fost efectuat de o serie de meșteri familiarizați cu tehnica bijuteriilor grecești. Mobilitatea atât a războinicilor, cât și a meșterilor a contribuit în continuare la răspândirea acestor piese de echipament militar pe zone mai largi. Cu toate acestea, această ipoteză nu exclude posibilitatea ca unele lanțuri de sabie din Bazinul Carpatic să fi circulat de la vest la est. Rapin (1995) a remarcat prezența unor tipuri specifice de lanțuri de sabie atât în vest, cât și în est, deși cele din regiunile estice nu au ajuns niciodată în Galia, în timp ce cele occidentale au fost uneori atestate în Bazinul Carpatic.

***

Colonizarea părților estice și sudice ale Bazinului Carpatic a dus, printre altele, la crearea anumitor legături complexe între elitele celtice și cele ale populațiilor din nordul Balcanilor și estul Mediteranei, în ciuda diferențelor structurale majore în organizarea socială a comunităților respective.

În secolele IV-III î.Hr., celții din Bazinul Carpatic au evoluat, similar majorității celor din Europa temperată, în cadrul unor societăți rurale aparent egalitare sau pseudo-egalitare (vezi Schónfelder 2007). Cu toate acestea, indivizii, familiile și comunitățile erau angajați într-o permanentă competiție socială și economică, ceea ce a dus la o creștere a puterii și influenței elitei, care a ales să-și exprime identitatea personală și de grup într-un mod specific mediului La Tene. Înmormântarea războinicilor împreună cu panoplia lor de arme, care servea drept simbol al apartenenței lor la o categorie socială privilegiată, este un exemplu relevant (vezi Wells 2007).

Pe de altă parte, în Balcanii de Nord, societatea locală era dominată de o aristocrație clar separată funcțional și vizual de membrii obișnuiți ai comunităților. Acest lucru este vizibil în contextele funerare, dar și în modul în care aristocrația își exprima statutul social folosind elemente bogate și ostentative. Astfel, înmormântările aristocratice constau în monumente spectaculoase cu camere mortuare, acoperite de tumuli mari, în care se desfășurau periodic ritualuri de eroizare. Inventarele acestora includeau accesorii vestimentare și bijuterii din aur și argint (unele având o semnificație simbolică importantă, precum diademele și inelele cu sigiliu), echipament de paradă militară, tot din metale prețioase (jungări, căști, hamuri de cai etc.), vase metalice grecești sau locale etc. (Kull 1997; Archibald 1998; Sîrbu-Florea 2000; Măndescu 2010, 377-418; etc.). Spre deosebire de bogata aristocrație din nordul Balcanilor, membrii obișnuiți ai comunităților locale erau înmormântați în cimitire de incinerare plate (înhumările fiind rare), iar inventarul funerar consta din vase ceramice și bijuterii din bronz sau fier, precum și accesorii de îmbrăcăminte (care erau rareori fabricate din metale prețioase) (Sîrbu 1993, 41-42; Sîrbu 2006, 117-128; Măndescu 2010).

Contactele și rețelele sociale stabilite între elitele din Bazinul Carpatic și aristocrația din nordul Balcanilor au determinat circulația anumitor obiecte, dar și a unor „produse intelectuale" invizibile arheologic dintr-o zonă în alta (pentru aceste aspecte, vezi Venclovă 2002, 74-75; Stollner 2010, 283-286, fig. 5). Cu toate acestea, diferențele de structură și organizare socială, precum și de ideologie și construcție identitară, au determinat apariția unor forme hibride, adaptate nevoilor vizuale, practice și simbolice ale fiecărui partid. Această hibridizare poate fi observată, de exemplu, în construcția anumitor costume sau în ornamentația corporală care combină elemente la Tène cu altele de origine greacă sau nord-balcanică.

Mobilitatea artizanilor a jucat un rol esențial în transferul și perpetuarea diferitelor tehnologii necesare pentru fabricarea acestor elemente hibride. Această mobilitate a fost atât temporală, prin procesele complexe de educație și învățare care au permis transmiterea cunoștințelor specifice de la o generație la alta în cadrul familiilor sau grupurilor de artizani, cât și spațială, prin mișcarea meșteșugarilor în căutarea unor clienți capabili să le ofere protecție, resurse și cerere. Din această perspectivă, relația dintre meșteșugarii specializați și clienții care solicitau obiecte fabricate conform propriilor norme funcționale, vizuale și simbolice este relevantă pentru înțelegerea transferurilor tehnologice sau a modurilor în care obiectele „străine" au fost „citite" și „copiate" folosind tehnici specifice locale (vezi și Egri 2014, în acest volum).

Termenul „meșteșugar itinerant", folosit în mod obișnuit pentru a defini mobilitatea artizanilor, trebuie înțeles ca definind mișcarea temporară a specialistului de la un client la altul și nu ca un mod de viață permanent sau instituționalizat. Din acest punct de vedere, atelierele sunt întotdeauna fixe, imobile și funcționează în apropierea clienților, care pot fi indivizi anumiți sau întreaga comunitate (Zaccagnini 1983, 258-259; Rustoiu 1996a, 53).

Mobilitatea artizanilor a îmbrățișat diferite forme. Una dintre acestea este așa-numita mobilitate „comercială" - o mișcare voluntară a meșteșugarilor în căutarea clienților, așa cum a fost identificată încă din prima jumătate a primului mileniu î.Hr. în Grecia și Levant sau în cadrul unor comunități din Orientul Apropiat după dezintegrarea societăților din epoca bronzului (Zaccagnini 1983, 257-264) și poate și în Europa temperată din epoca fierului.

În același timp, mobilitatea artizanilor ar fi putut fi cauzată de acțiuni „reciproce" în care unii specialiști pricepuți participau la schimburile de daruri dintre diferiți meșteri, când primii se aflau într-o relație de dependență cu cei din urmă (Zaccagnini 1983, 249-256). Acest tip de mobilitate apare în cadrul societăților puternic ierarhizate, dominate de o aristocrație autoritară, probabil precum cele ale odrizilor, tribaliilor sau geților, care se bazau pe o economie social-politică a prestigiului. De exemplu, Tucidide (II. 97. 3-4), descriindu-i pe odrizi și pe traci în general, menționează că nu se poate face nimic cu ei decât dacă se aduc daruri, și nu numai pentru rege, ci și pentru aristocrația curții. Xenofon (Anabasis VII, 3) scrie, de asemenea, că, în timpul unui banchet la curtea lui Seuthes al III-lea, regele odrisian a primit daruri de la diferite persoane, constând într-un cal alb, un tânăr sclav, haine pentru soția sa, o cupă de argint și un covor, toate fiind redistribuite ulterior

(vezi și comentariile din Mauss 1921). În cadrul acestui tip de societate, mobilitatea anumitor artizani ar fi putut fi guvernată de aceste practici.

Mobilitatea meșteșugarilor a fost, de asemenea, strâns legată de mobilitatea elitei, mai ales în societățile Europei temperate din secolele IV-III î.Hr. Mișcarea unor grupuri eterogene, mai mari sau mai mici, în Europa a încorporat, alături de războinici și familiile acestora, o serie de meșteri specializați. Acest fenomen poate explica, într-o oarecare măsură, răspândirea pe scară largă a săbiilor Hatvan-Boldog din Europa de Vest în Transilvania, în ambele direcții (vezi Ginoux et al. 2014, în acest volum), precum și cea a săbiilor cu teci decorate cu perechi de grifoni sau dragoni față în față sau a unor tipuri particulare de bijuterii și ornamente metalice. Răspândirea lor pe scară largă nu a fost determinată exclusiv de circulația mai largă a diferiților utilizatori (grupuri și indivizi), ci și de activitatea meșteșugarilor care însoțeau elitele călătoare și produceau aceste artefacte în zonele nou colonizate.

În cele din urmă, relația dintre artizani și clienții de elită, mobilitatea spațială și temporală a specialiștilor, precum și transferurile tehnologice, pot fi identificate și prin analize arheologice, așa cum s-a arătat mai sus. În plus, adoptarea anumitor tehnici de origine mediteraneană sau transformarea unor obiecte străine prin utilizarea tehnicilor locale ar putea fi identificate mai precis folosind alte forme de analize detaliate în cazul anumitor tipuri de descoperiri din Bazinul Carpatic. Cu toate acestea, aceste abordări trebuie să rămână subiecte de cercetare viitoare.

Mulțumiri

Autorii doresc să își exprime recunoștința față de M. Tonkova pentru furnizarea ilustrațiilor descoperirilor de la Seuthopolis, față de E. Jerem pentru comentariile și informațiile utile privind prezentarea din cadrul conferinței, față de C. Toma pentru informațiile referitoare la bijuteriile cu miez de calitate inferioară și înveliș de calitate superioară de la Muzeul din Oradea și față de M. Ljustina și IV Ferencz pentru informațiile bibliografice. Mulțumirile noastre călduroase se îndreaptă către M. Egri pentru traducerea prezentului studiu.

Referințe

Alexandrescu, A. D„ La nécropole Gète de Zimnicea, Dacia NS, 24,19-126.Anastassov, J., The Celtic present in Thrace during the 3rd century BC in light of new archaeological data, IN: Gustin, M.-Jevtic, M. (eds.), The Eastern Sea Celts, Koper-The Communities between the Eastern Sea, Kopers and the Black Sea Celts. 227-239 Antonescu, L, Depozitul de unelte de fier din comuna Negri - Bacău și implicațiile sale istorice, Carpica, 1,189-197.

Dimitrov-Cicikova1978 Dimitrov, D.-Cicikova, M„ Orașul trac Seuthopolis, Suplimentar BAR

Karl, R., Maestru și ucenic, cavaler și scutier: educația în epoca fierului „celtică”, OJA, 24, 3, 255-271.

Koikówna, S., Unelte antice pentru producerea de bijuterii metalice de pe coastele de nord și de vest ale Mării Negre, Arheologie. Anuarul Institutului de Istoria Culturii Materiale al Academiei Poloneze de Științe, 29, 46-98.

Krutilov, VV, Moulds, IN: Lejpunskaja, NA-Guldager Bilde, P.-Hojte, JM- Krapivina, VV-Kryzickij, SD (eds.), Orașul inferior Olbia (sectorul NGS) în secolul al VI-lea î.Hr. până în secolul 4" d.Hr., Studii Mării Negre, Aarhus, pp. 357-361.

Kull, B. „Moarte și apoteoză. Despre iconografia din morminte și artă din epoca târzie a fierului de pe Dunărea de Jos și semnificația acesteia pentru interpretarea „mormintelor magnifice”, BerRGK, 78, 197-466.

Kull, B.-Stângă, L, Așezarea Oprișorului de lângă Turnu Severin (România) și semnificația ei pentru toreutica tracică, Germania, 75, 2, 551-584.

Leahu, V, Săpăturile arheologice de la Cățelu Nou, CAB, 2,11-74.

Lejars, T., Les guerriers et l'armement celto-italique de la nécropole de Monte Biblee, IN: Vitali, D.-Verger, S. (eds.), Tra mondo celtico e mondo italico. Necropola din Monte Biblee, Bologna, 127-222.

Ljustina, M.-Spasic, M„ Nou-veniți celtici între tradițional și la modă: mormintele 63 și 67 de la Karaburma, IN: Berecki, S. (ed.), Rituri și ritualuri din epoca fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 7-9 octombrie 2011, BMM, V, 391-400.

Dor des Thraces. Trésors de Bulgarie, Palais des Beaux-Arts, 2002-2003, Bruxelles. Mauss, M„ O formă antică de contract chez les Thraces, Revue des etudes grecques, 34, 388-397.

Măndescu, D„ Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balkani, Brăila.

Medeleț, E, Necropola La Tène de la Remetea Mare (jud. Timiș), manuscris.

Megaw, R.-Megaw, V, Arta celtică. De la începuturi până la Cartea din Kells, ediție revizuită și extinsă, Londra.

Mihăilescu-Bârliba, V., A few remarks on the chronology of the Dacian coinage, StudiaAA, 9, 263-267.

Morintz, S.-Șerbănescu, D„ Rezultatele cercetărilor de la Radovanu, punctul “Gorgana a doua”, jud. Călărași, Thraco-Dacica, 6, 5-31.

Pieta, K., Die keltische Besiedlung der Slovakei. Jüngere Latènezeit, ArchSlov, 12, Nitra.

Pink, K., Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn, DissPann, II, 15, Budapest.

Pleiner, R„ Iron in archaeology. Early European blacksmiths, Praha.

Popovic, P„ Latenski nalazi iz Brestovika, Zbornik NB, 15,1, 51-61.

Preda, C., Monedele geto-dacilor, București.

Preda, C., Istoria monedei în Dacia preromană, București.

Rapin, A., Sistemul de suspendare al tecii de sabie latenă în secolul al III-lea î.Hr. Inovatii tehnice si reconstituirea elementelor perisabile, IN: Vitali, D. (ed.), Celti ed Etruschi nellTtalia centro-settentrionale dal V secolo aC alla romanizzazione, Bologna, 529-539.

Rapin, A., Centura de metal și evoluția panopliei celtice în secolul al III-lea î.Hr., ÉC, 28, 349-368.

Rapin, A., Propuneri pentru o clasificare a echipamentului militar celtic în amonte și în aval de un marker istoric: Delphi 278 î.Hr., IN: Charpy, J.-J. (ed.), Europa celtică din secolul al V-lea până în secolul al III-lea î.Hr. Contacte, schimburi și mișcări de populație. Lucrările celui de-al doilea simpozion internațional de la Hautvillers 8-10 octombrie 1992, Sceaux, 275-290.

Rasajski, R„ Dacka srebrna ostava iz Kovina, Rad MV, 10, 7-24.

Rustoiu, A., Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. - sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz, BT, 15.

Rustoiu, A„ Podoabe dacice de argint cu miez din metal de calitate inferioară, EphemNap, 6, 43-54.

Rustoiu, A., Fibulele din Daciapreromană (sec. II î.e.n. - I e.n.), BT, 22.

Rustoiu, A., Métallurgie et magie. Quelques techniques et instruments métallurgiques de la Dacie préromanie, IN: Gaiu, C. (ed.), Ateliers et techniques artisanaux. Contributions archéologiques, Cluj-Napoca, 33-46.

Rustoiu, A., The Celts between Tisa and the Carpathians before and after the Great Invasion in the Balkans, IN: Sîrbu, V.-Vaida, D. L. (eds.), Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, 18-20 May 2006, Cluj-Napoca, 213-228.

Rustoiu, A., Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești, Cluj-Napoca.

Rustoiu, A., Masters of metals in the Carpathian Basin (workshops, production centres and funerary manifestations in the early and middle La Tène), EphemNap, 19, 7-21.

Rustoiu, A., The Celts and indigenous populations from the southern Carpathian Basin. Intercommunity communication strategies, IN: Berecki, S. (ed.). Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7-9 October 2011, BMM, V, 357-390.

Rustoiu, A.-Egri, M., A hand-made lamp from a Celtic cemetery in Transylvania (Romania), Instrumentam, 32, 25-27.

Rustoiu, A.-Egri, M„ în legătură cu funcționalitate unei piese ceramic din mormântul de metalurg de la Fântânele-Dealul Popii, IN: Pop, H.-Bejinariu, L- Băcueț-Crișan, S.-Băcueț-Crișan, D. (ed.), Identități culturale, locale și regionale în context European. Studii de arheologie și antropologie istorică, Cluj-Napoca, 191-198.

Rustoiu, A.-Ursuțiu, A„ Celtic colonization in Banat. Comments regarding the funerary discoveries, IN: Sîrbu, V.-Ștefănescu, R. (eds.), The Thracians and their neighbours in the Bronze and Iron Ages. Proceedings of the 12th International Congress of Thracology. Târgoviște 10,h- 14,h September 2013. "Necropolises, cult places, religion, mythology", Volume II, Brașov, 323-345.

Rustoiu, A.-Ursuțiu, A., Ansambluri vestimentare indigene și celtice în Banat și zonele înconjurătoare la începutul perioadei La Tène (Observații privind cerceii spiralați din argint), IN: Ferencz, IV-Rișcuța, NC-Tutilă Bărbat, O. (ed.), Descoperiri arheologice mărunte și semnificația lor. Lucrările Simpozionului Costumul ca expresie identitară, Deva, 77-88.

Schönfelder, M„ Zu Fuchsschwanzketten in der Latènezeit, ArchKorr, 28,1,79-93.
Schönfelder, M., Considérations sur les elites celtiques des IVe-IIIe s. av. J.-C., IN: Mennessier-Jouannet, C.-M.Adam,. Gaule dans son contexte européen aux IVe et Iile s.

Sîrbu, V., Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor, Galați.

Sîrbu, V, Oameni și zei în lumea geto-dacilor, Brașov.

Sîrbu, V.-Florea, G., Les Géto-Daces. Iconographie et imaginaire, Cluj-Napoca. Stoicovici, E., „Monede dacice de argint cu miez si înveliș", ActaMN, 12, 93-94. Stöllner, T., Meșteșuguri în mormânt - Meșteri? Reflections on the Significance of Tool Findings in Iron Age Graves, IN: Karl, R.-Jutta, L. (eds.), Interpretat Iron Age. Studii de caz, metode, teorie (Studii despre istoria culturală a Austriei Superioare 19), Linz, 227-250.

Lista figurilor

Fig.l. 1. Lampă din mormântul nr. 34 de la Fântânele-Dămbu Popii; 2. Lampă grecească originală de la Stelnica (după Teleaga 2008); 3. Lampă grecească originală de la Seuthopolis (după Cicikova 1984); 4. Imitație de lampă grecească de la Olbia (după H0JTE2O1O).

Fig. 2. Angheluș. 1. Matriță ceramică utilizată la confecționarea pandantivelor în formă de amforă (foto S.-J. Sztancsuj); 2. Figurină din lut (după Crișan 2000).

Fig. 3. Tezaurul de aur de la Szarazd-Regoly (după Szabo 1999).

Lista plăcilor

pl. 1. Fantanele-Ddmbu Popii, mormântul nr. 34. 1-3. Obiecte de fier, 3-8. Obiecte ceramice.

Pl. 2. 1-4. Bare de fier de la Oniceni (după Teodor 1983); 5-9. Bare de fier și lanțuri de săbii de la Negri (după

Babe? 1993a, fără scară).

Pl. 3. 1. Morminte conținând unelte metalurgice (pătrate negre), centre și ateliere metalurgice (pătrate negre)

triunghiuri), depozite de bare de fier (puncte negre); 2. Distribuția bijuteriilor spiralate inelare (cercei și brățări).

Pl. 4. 1. Hartă a distribuției surselor antice de aur și argint din Tracia; 2. Hartă a distribuției

ateliere și unelte de bijuterie din secolele V-III î.Hr. în Tracia (după Tonkova 1999).

Pl. 5. Morminte cu cercei spiralați. 1. Kostolac-Repnjak (după Jacanovic 1987, fără scară); 2. Donja Dolina (după Gavranovic 2007); 3. Belgrad-Karaburma, mormântul nr. 63; 4. Belgrad-Karaburma, mormântul nr. 67 (3-4. după Todorovic 1972).

Pl. 6. 1. Hartă a distribuției mărgelelor filigranate biconice din argint; 2-3. Remetea Mare, mormântul nr. 1. 2. Mărgele filigranate din argint; 3. Inele de argint în formă de șa (după manuscrisul Medelej, Rustoiu 2008).

Pl. 7. Inventarul mormântului nr. 1 de la Remetea Mare (după manuscrisul Medelej, Rustoiu 2008).

Pl. 8. 1. Imagini microscopice ale unei brățări de argint din tezaurul descoperit la Dragești, județul Bihor, având un miez de calitate inferioară și un înveliș de argint de calitate superioară (după Toma 2013); 2. Detaliu al unui pandantiv de aur cu cap uman de la Szarazd-Regoly (după Szabo 1999); 3. Remetea Mare. A. Lanț de fier din mormântul nr. 1; B. Lanț de bronz din mormântul nr. 4 (după Medelej ms-, Rustoiu 2008); 4. Colier de aur și fibule de tip Pestrup din mormântul feminin nr. 2/tumulul nr. 2 de la Seuthopolis (foto K. Giorgiev).

Pl. 9. Tezaurul de argint de la Kovin, Muzeul din Vârşez (foto F. Medelef).

Pl. 10. 1. Hartă a distribuției uneltelor de stantat din nordul Balcanilor; 2-4. Unelte de stantat descoperite în ateliere sau contexte datate în secolul I î.Hr. 2. București-Cafe/u Nou (după Leahu 1965); 3. Radovanu (după Morintz-Serbanescu 1985, fără scară); 4. Costești (după Gheorghiu 2004).

Pl. 11. 1. Hartă a distribuției lanțurilor de sabie de tip buclă în buclă; 2. Lanț de sabie din fier de la St. Benoit-sur-Seine (după Ginoux 2007); 3. Lanț de sabie din bronz de la Belgrad-Karaburma (după Todorovic 1972).

Pl. 12. 1; 3. Morminte conținând lanțuri de săbii din bronz; 2; 4. Morminte cu lanțuri de săbii din fier. 1. Mormântul nr. 163 de la Enserune (după Ginoux 2007); 2. Mormântul nr. 120 de la Monte Bibele (după Schonfelder 1998); 3. Mormântul nr. 66 de la Belgrad-Karaburma (după Todorovic 1972); 4. Mormântul nr. 9 de la Remetea Mare (după manuscrisul Medelej; Rustoiu 2008).

Planșa 1. Fantanele-Ddmbu Popii, mormântul nr. 34. 1-3. Obiecte de fier, 3-8. Obiecte ceramice.

Planșa 2.1-4. Bare de fier de la Oniceni (după Teodor 1983);

5-9. Bare de fier și lanțuri de săbii de la Negri (după Babe§ 1993a, fără scară).

Planșa 3. 1. Morminte conținând unelte metalurgice (pătrate negre),
centre și ateliere metalurgice (triunghiuri negre), depozite de bare de fier (puncte negre);

2. Distribuția bijuteriilor spiralate inelare (cercei și brățări).

Planșa 4. 1. Hartă a distribuției surselor antice de aur și argint din Tracia; 2. Hartă a distribuției
atelierelor și uneltelor de bijuterie din secolele V-III î.Hr. în Tracia (după Tonkova 1999).

Planșa 5. Morminte cu cercei spiralați. 1. Kostolac-Repnjak (după Jacanovic 1987, fără scară);

2. Donja Dolina (după Gavranovic 2007); 3. Beigrad-Karaburma, mormântul nr. 63;

4. Mormântul nr. 67 din Beigrade-Karaburma (3-4. după Todorovic 1972).

Planșa 6. 1. Hartă a distribuției mărgelelor filigranate biconice din argint; 2-3. Remetea Mare, mormântul nr. 1.

2. Mărgele filigranate din argint; 3. Inele de argint în formă de șa (după manuscrisul Medelej; Rustoiu 2008).

Planșa 7. Inventarul mormântului nr. 1 de la Remetea Mare (după manuscrisul Medelej; Rustoiu 2008, scări diferite).

Planșa 8. 1. Imagini microscopice ale unei brățări de argint din tezaurul descoperit la Drageți, județul Bihor,
având un miez de calitate inferioară și un înveliș de argint de calitate superioară (după Toma 2013); 2. Detaliu al unui pandantiv de aur
cu cap uman de la Szarazd-Regbly (după Szabo 1999); 3. Remetea Mare. A. Lanț de fier din mormântul nr. 1; B. Lanț de bronz din mormântul nr. 4 (după Medelej ms; Rustoiu 2008); 4. Colier de aur și fibule de tip Pestrup din mormântul feminin nr. 2/tumulul nr. 2 de la Seuthopolis (foto: K. Giorgiev).

14-21

Planșa 9. Tezaurul de argint de la Kovin, Muzeul din Vârșez (foto: F. Medele).

Planșa 10. 1. Hartă a distribuției uneltelor de stantat din Balcanii de nord; 2-4. Unelte de stantat descoperite
în ateliere sau contexte datate în secolul I î.Hr. 2. București-Cafe/u Nou (după Leahu 1965); 3. Radovanu
(după Morintz-Serbanescu 1985, fără scară); 4. Costești (după Gheorghiu 2004).

Planșa 11. 1. Hartă a distribuției lanțurilor de sabie tip buclă în buclă; 2. Lanț de sabie din fier de la St. Benoit-sur-Seine
(după Ginoux 2007); 3. Lanț de sabie din bronz de la Belgrad-Karaburma (după Todorovic 1972).

Planșa 12.1; 3. Morminte conținând lanțuri de sabie din bronz; 2; 4. Morminte cu lanțuri de sabie din fier.

1. Mormântul nr. 163 de la Ensérune (după Ginoux 2007); 2. Mormântul nr. 120 de la Monte Bibele
(după Schònfelder 1998); 3. Mormântul nr. 66 de la Belgrad-Karaburma (după Todorovic 1972);

4. Grave no. 9 from Remetea Mare (after Medelej ms; Rustoiu 2008).

Craftsmanship and Crafts in the
Transylvanian Celtic horizon

Iosif Vasile FERENCZ-Dan Lucian VAIDA

MCDR Deva, Romania fiosifvasile@yahoo.com

Museum of Border Regiment Nasaud Nasaud, Romania muzeu_gr@yahoo.com

Keywords-. Transylvania, Celts, crafts, workshops, artisan

Pentru perioada cuprinsă între secolul al IV-lea î.Hr. și începutul secolului al II-lea î.Hr., meșteșugul din Transilvania este atestat de numeroase descoperiri arheologice de ateliere, unelte legate de artizani și morminte de meșteri. Zona aleasă pentru studiul nostru este periferia estică a Bazinului Carpatic, între râul Tisa și Carpații Orientali și Meridionali - Transilvania, Crițana și o parte din Banat. Începând cu sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., cultura materială și obiceiurile locuitorilor acestor regiuni s-au schimbat radical, caracterizate de noi tipuri de ceramică, accesorii vestimentare și bijuterii, arme și monturi de harnașament, toate specifice comunităților celtice din Europa Centrală (Rustoiu 2005a, 57-58; Rustoiu 2005b, 51; Rustoiu-Egri 2011, 12-16; Ferencz 2011, 171). Nu doar cultura materială, ci și ritul funerar era similar cu cel din teritoriile vecine vestice (Berecki 2006). Începând cu sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., timp de aproape două sute de ani Transilvania a fost legată de civilizația central-europeană La Tene, evoluând în același mod, participând chiar la campanii de război alături de armate din Europa Centrală (Rustoiu 2002, 32-33; Ferencz-Ciuta 2005, 239-240; Ferencz 2007, 159-160; Ferencz 2011).

Din Transilvania sunt cunoscute câteva așezări rurale mici, mai multe cimitire, morminte izolate și descoperiri întâmplătoare (Dietrich-Dietrich 2006). Descoperirile de mici dimensiuni - realizate din fier, bronz, lut sau alte materii prime - au analogii în regiunile învecinate. Prin urmare, întrebările privind proveniența lor - produse locale sau importuri - și „celtizarea” acestor teritorii sunt semnificative. Recent, au fost aplicate și metode interdisciplinare pentru a răspunde la aceste întrebări, sugerând noi modele interpretative (Hauschild 2010).

Totuși, în perioadele LT B și LT C, deși atelierele și mormintele legate de meșteșugari sunt rare în zonă, există și alte dovezi arheologice legate de meșteșuguri. Informațiile despre astfel de ocupații sunt mult mai numeroase pentru sfârșitul epocii târzii a fierului, respectiv civilizația dacă (Glodariu-Iaroslavschi 1979, 36-57; Rustoiu 1996, 53-88), în special din zona înconjurătoare a Sarmizegetusei Regia, capitala dacă, de unde, printre alte unelte, au fost descoperite un număr mare de unelte agricole (Florea 1987, 89-90; Ferencz 2001, 155).

Chiar dacă atelierele nu au fost încă studiate în această regiune, numărul mare de artefacte descoperite în siturile „celtice” sugerează existența unor meșteșugari și artizani locali, pe lângă mărfurile importate. În acest sens, a fost aplicată cartografierea răspândirii mai multor tipuri de artefacte. Cu aproape o jumătate de secol în urmă, distribuția curelelor din bronz cu lanțuri similare cu cea descoperită în mormântul din

Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic, 2014, p. 279-286

Fântânele-Livadd (Pl. 1/1) au indicat existența unei zone specifice de „tip transilvan” (Crișan 1975, 51, 55). O astfel de abordare bazată pe distribuții ar putea indica zona de producție a meșteșugarilor sau zona comercială a atelierelor sau negustorilor. Totuși, pentru Transilvania, în această privință, lipsesc analize statistice sau observații semnificative pe teren.

În mormântul M34/1970 de la Pantanele-Ddmbul Popii (Pl. 1/2), recent publicat, bunurile funerare constau în ceramică, o fibulă, un știft de fier, un ciocan de fier și o lampă din ceramică lucrată manual (Rustoiu 2009, 10-11, fig. 2). Inventarul a fost interpretat ca indicând înmormântarea unui meșteșugar, provenit din regiunile de dincolo de Bazinul Carpatic (Rustoiu 2009, 11). Cu toate acestea, atelierul nu poate fi localizat doar pe inventarul mormântului. Totuși, este singurul mormânt din Transilvania care atestă prezența unui meșteșugar sau fierar și, într-adevăr, există doar puține analogii în regiunile învecinate. (Rustoiu 2009, 9-10).

Olăritul este mult mai bine documentat în arhiva arheologică a epocii târzii a fierului din Transilvania. Cantitativ, ceramica este cea mai numeroasă descoperire din săpăturile arheologice, atât în așezări, cât și în cimitire, dar până în prezent au fost înregistrate doar câteva cuptoare, toate în nord-vestul României. Cele mai recente descoperiri au fost făcute lângă Carei, la Căuceu și Aghireș (Nemeti 2013; 2014), în timp ce anterior, la Andrid, județul Satu Mare, au fost descoperite două cuptoare aproape unul lângă altul, la o distanță de

jumătate de metru (Pl. 1/4); cu camera de foc deschisă în aceeași groapă, în care au fost găsite mai multe cioburi de ceramică tipice din epoca LT C (Nemeti 1974, 579, 581).

Trei structuri din Biharea, județul Bihor, unde au fost investigate cuptoare (Pl. 1/3) au fost interpretate ca ateliere de olărit (Dumitra^cu 1979, 49-51; Dumitra^cu 1982, 158; Dumitra$cu 1991, 20). Pe baza observațiilor descrise de cercetător, se pare că una dintre caracteristici a fost de fapt o casă de groapă, cu un inventar domestic comun constând din cioburi de oală, fusaiole și două unelte din coarne de ceramică (Pl. 2/1-2), probabil folosite pentru ornamentarea ceramicii (Dumitra^cu 1979, 46, fig. 1; Dumitra$cu 1982, 157). În același loc au fost găsite și materii prime precum grafitul (Dumitra^cu 1991, 20) și lutul frământat (Dumitra$cu 1979, 45), utilizate în timpul producției și decorării ceramicii, sugerând funcția elementului; Grafitul de la Biharea prezintă urme de utilizare (Pl. 2/3). Ceramica grafitică din epoca fierului târzie are o literatură vastă, exploatarea grafitului pentru această perioadă fiind atestată în Passau, Boemia de Sud, Austria Inferioară, Moravia de Vest și probabil și în Slovacia actuală (Rustoiu 1993a, 133). Prezența unor astfel de materii prime la o oarecare distanță indică comercializarea pe o piață extinsă (Rustoiu 1993a, 133-135; Rustoiu 1993b, 26-27).

Recent, cronologia acestor cuptoare de olărit a fost discutată de S. Matei (2007, 285, nota 28, 286, nota 29), care le consideră aparținând perioadei „getico-dacice". Argumentul său se bazează pe lipsa observațiilor pe teren și pe caracterul izolat al acestor caracteristici, în special al cuptorului de la Andrid, care a fost găsit în afara așezării. Însă cazuri similare au fost observate la Sajopetri-Hosszii-dulo, unde cuptoarele de olărit au fost găsite la sud-est de situl principal (Szabo 2007, 222). O situație similară a fost observată la Nyiregyhaza-Oros-Ur-Csere (Almassy-Pop 2014). Și la Sajopetri-Hosszii-dulo atelierele fierarilor se aflau la periferia așezării, probabil unul dintre principalele motive fiind inflamabilitatea lor (Szabo 2007, 222). Situl din Ungaria, împreună cu cele similare din regiunea Dunării de Mijloc, reprezintă un exemplu remarcabil al modului în care activitatea manufacturieră a fost organizată și structurată în întreaga zonă (Rustoiu 2009, 8), ceea ce este comparabil cu evoluția meșteșugurilor din regiunea Tisei Superioare în a doua jumătate a primului mileniu î.Hr. (Vasiliev et al. 2002, 79-82). În Transilvania, cel mai probabil, lipsa informațiilor privind atelierele de olărit poate fi atribuită pur și simplu lipsei de cercetări în zonă.

În Transilvania, artefactele din os și coarne de cerb sau obiectele cu astfel de mânere sunt, de asemenea, rare în această perioadă. În Ungaria, în situl amănunțit cercetat de la Sajopetri-Hosszii-dulo, printre cele 2636 de oase de animale, unsprezece au prezentat urme de utilizare (Szabo 2007, 273-274). Cantitatea mică de acest tip de material găsită în acea așezare a fost interpretată ca o dovadă a diluării utilizării osului începând cu momentul apariției uneltelor de fier (Szabo 2007, 273).

Obiectele descoperite la Biharea, județul Bihor (Pl. 2/1-2) erau realizate din os; unul era folosit pentru ștanțarea modelelor circulare pe vase, celălalt probabil în procesul de modelare a ceramicii. Analogii apropiate pot fi menționate din mormântul nr. 661 de la Ludas-Varjii-dulo din nordul Ungariei (Szabo 2012, 20-21, 128, fig. 176, pl. V/4). Un alt obiect din os cu funcționalitate incertă - probabil piesă neterminată sau spartă (pl. 2/7) - a

fost descoperit la Vinjul de Jos, județul Alba (Ferencz 2007, pl. 96). Mânerul unei sulă de fier descoperită în 2012 în mormântul M40 de la Fântânele-La Ga(a) (Beldiman et al. 2014) era, de asemenea, realizat din corn de cerb (Pl. 2/11).

Două cuțite curbate din fier, cu mâner din os sau corn de cerb (Pl. 2/4, 6), au fost descoperite în județul Satu Mare, la Ciumești (Zirra 1967, 81, 83, fig. 21/IV; fig. 36) și Moftinu Mic (Nemeti 2010, 185-187, pl. 3/1). În Europa de Vest, cuțitele curbate cu mâner din os sau corn de cerb sunt extrem de rare. Prezența lor în contexte celtice din regiunile estice a fost legată de cercetători de contactele cu sciții (Nemeti 2010, 187), în timp ce alții, pe baza analizei unor descoperiri similare de la Libcice nad Vltavou-Chynov, Praha-zăpad, elementul 21/82 (Megaw-Megaw 2008, 529, fig. 7), au argumentat împotriva influenței scitice asupra artei La Tene timpurii. Un alt artefact, o adevărată capodoperă a artei La Tene, a fost descoperit la Sobesuky, în nord-vestul Boemiei (Megaw-Megaw 2008).

Pe lângă produsele finite din os și coarne de cerb, câteva obiecte care ar putea fi considerate materii prime au fost descoperite în două situri din Transilvania (Pl. 2/5, 8-9), la Moreşti (Horedt 1979, Abb. 22/17; Berecki 2008, pl. 50) și Vințul de Jos (Ferencz 2007, pl. 96/5-6; Ferencz 2008, 92, pl. V/3). Prezența unor astfel de materii prime în inventarul locuințelor ar putea indica faptul că fabricarea uneltelor din os era un meșteșug domestic.

Prelucrarea pielii este unul dintre meșteșugurile „invizibile” ale preistoriei, cu puține dovezi arheologice. O unealtă folosită probabil de un astfel de meșteșugar a fost descoperită în mormântul M40 de la Fântânele-La Gâța (Pl. 2/11; vezi și Beldiman et al. 2014). Sula de fier menționată deja avea un mâner din coarne de cerb și probabil era folosită în prelucrarea pielii, însă utilizarea sa este posibilă și în prelucrarea metalelor. În ambele cazuri, prezența sa într-un mormânt subliniază importanța meșteșugarilor pentru comunitățile lor.

O altă unealtă din fier cu corp piramidal și vârf ascuțit (Pl. 2/10) a fost găsită la Vințul de Jos (Moga-Ciugudean 1995, 207; Ferencz 2007,48,137, pl. 94/4; Ferencz 2008,91-92, pl. V/2). Inițial a fost interpretată ca vârf de săgeată (Moga-Ciugudean 1995, 207), ulterior, pe baza unor artefacte similare din depozitele de unelte folosite în prelucrarea metalelor (Vouga 1923,115-116, pl. 46; Dechelette 1927,1371, fig. 606) a fost considerată un arătător (Ferencz 2007,137; Ferencz 2008, 91-92), sau posibil o sulă (Ferencz 2008,91). Întrucât descoperirea arheologică de la Vințu de Jos, unde a fost găsit obiectul și care a fost interpretată ca fiind o casă, nu conține dovezi suplimentare privind prelucrarea metalelor, pare plauzibil ca acest obiect să fi fost folosit în timpul procesului de prelucrare a pielii. Chiar dacă descoperirea acestei piese într-o casă ar sugera că prelucrarea pielii era o meserie domestică, prezența acestei unelte în mormântul de la Fântânele-La Gâța indică faptul că marocarii erau membri specializați ai comunității, cu un rol social distinct, care ar fi fost accentuat în timpul practicilor funerare prin plasarea unealtei meșteșugarului în mormântul său.

Stadiul actual al cercetărilor în zona investigată permite doar concluzii generale despre meșteșugurile din epoca fierului târzie. Comparația cu siturile bine-cunoscute de la Sajopetri-Hosszuditld sau Munkacevo-Gallis-Lovacka permite însă o mai bună înțelegere a

organizării și rolului meșteșugarilor în comunitatea lor (pentru o discuție detaliată, vezi: Rustoiu 2010, 57-58), definite printr-un caracter predominant rural.

Adesea, atât ritualul funerar, cât și inventarul mormintelor sunt considerate repere ale ocupației persoanei înmormântate, reflectând identitatea acesteia și modul în care aceasta era percepută de comunitate. Acesta este cazul mormintelor de la Fântânele-Dâmbul Popii și Fântânele-Ln Gâța, ambele inventare interpretate ca aparținând unor meșteri.

Atunci când se rezumă dovezile privind meșteșugurile și artizanii din Transilvania, pe lângă stadiul cercetărilor, trebuie luată în considerare și predominanța uneltelor și obiectelor legate de meșteșuguri, confecționate din materiale perisabile. Totuși, prezența unor artefacte specifice în așezările și cimitirele din epoca fierului târziu indică prezența atât a unor meșteșugari specializați, cât și a unor practicanți domestici ai mai multor meșteșuguri.

Referințe

Almâssy, K.-Pop, H„ Resturi ale unui atelier de olărit (?) din regiunea Tisei Superioare, IN: Berecki, S. (ed.), Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic, Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 10-13 octombrie 2013, BMM, VII (în acest volum).

Beldiman, C.-Vaida, D. L.-Sztancs, D.-M.-Pavel, C.-Constantin, E, Composite Artefact Discovered in the Celtic Cemetery from Fântânele-La Gâța (Bistrița- Năsăud County). Data Issued from Use-Wear Analysis and X-Ray Computed Tomography, IN: Berecki, S. (ed.), Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 10-13 October 2013, BMM, VII (in this volume).

Berecki, S., Rite and Ritual of the Celts from Transylvania, IN: Sirbu, V.-Vaida, D. L. (eds.), Thracians and Celts, Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, 18-20 mai, 2006, Cluj-Napoca, 2006, 51-76.

Berecki, S„ The La Tène settlement from Morești, Cluj-Napoca.

Crișan, I. H„ Mormântul celtic de la Fâtânele-Livadă, SCIVA, 26,1, 41-56.

Déchelette, J., Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo/romaine, vol. IV Second Age du Fer ou époque de La Tène, Paris.

Dietrich, L.-Dietrich, O„ Locuirea celtică din Transilvania, Banat și Crișana (Stadiul actual al cercetării), SCIVA 57,1-4, 9-56.

Dumitrașcu S„ Un atelier de olărie (La Tène) descoperit la Biharea, Sargetia, 14,45-58.
Dumitrașcu, S., Les fours de poterie découverts à Biharea, Dacia N.S., 26,157-166.
Dumitrașcu, S., Descoperiri celtice în patrimoniul Muzeului Țării Crișurilor, Crisia, 21,17-33.

Ferencz, I. V, Câteva unelte agricole descoperite în zona Grădiștii Muncelului, IN: laroslavschi, E. (coord.), Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu, BMN, XX, Cluj-Napoca, 151-158.

Ferencz, I. V, Celțiipe Mureșul mijlociu, Sibiu.

Ferencz, I. V, Unelte și ustensile în descoperirile din La Tene-ul timpuriu și mijlociu din zona Mureșului mijlociu, AMB, 3,1, 89-100.

Ferencz, I. V, About the end of the Celtic presence in South-western Transylvania, IN: Gustin, M.-Jeftic, M. (eds.), The Eastern Celts. The Communities between the Alps and the Black Sea, Koper-Beograd, 171-178.

Ferencz, I. V.-Ciută, M. M., Considerații pe marginea unor material descoperite la Șeușa (corn. Ciugud, jud Alba), Istros, 12, 239-254.

Florea, G., Considerații privind unele aspecte ale locuirii dacice în Munții

Orăștiei, Sargetia, 20,1986-1987, 81-92.

Glodariu, I.-Iaroslavschi, E., Civilizația fierului la daci: (sec. II î.e.n.-I e.n.), Cluj-Napoca.

Hauschild, M„ „Celticizat” sau „asimilat”? În căutarea popoarelor străine și indigene în timpul migrațiilor celtice, IN: Berecki, S. (ed.), Comunități din epoca fierului în Bazinul Carpatic, Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 9-11 octombrie 2009, BMM, II Cluj-Napoca, 171-180.

Horedt, K., Morești. Săpături într-o așezare pre- și timpurie din Siebenbürgen, București.

Matei, S., Morfologia și tipologia cuptoarelor pentru arderea ceramicii în perioada clasică geto-dacică (secolul II î.Hr. - secolul I d.Hr.), Istros, 14, 279-296.

Megaw, JVS-Megaw, MR, Instrumentul din coarne de cerb de la Sobesuky, articol nr. 3472/91. Un eseu despre arta figurativă timpurie La Tene din Boemia, ArchRoz, 60

529-546.

Moga-Ciugudean 1995 Moga, V.-Ciugudean, H. (ed.), Repertoriul arheologic al județului Alba, Alba lulia.

Nemeti, L, Cuptoare de ars ceramică din epoca Latene de la Andrid (jud. Satu Mare), SCIVA, 25, 4, 579-584.

Nemeti J., Un mormânt celtic descoperit la Moftinu Mic “Pescărie B”, jud. Satu Mare, IN: Pop H.-Bejinariu I.-Băcueț-Crișan S.- Băcueț-Crișan D. (eds.), Identități cultural locale și regionale în context European. Studii de arheologie și antropologie istorică In memoriam Alexandri V Matei, Cluj-Napoca-Zalău, 185-190.

Pl. 1. 1. Bronze belt from Fântânele-Livadă (after Crișan 1975, without scale); 2. Fântânele-Dâmbu/

Popii, grave M 34/1970 (after Rustoiu 2009, different scales); 3. Potter kiln from Biharea (after Dumitrașcu 1982); 4. Pottery kilns from Andrid (after Nemeti 1974).

Pl. 2. 1-2. Vessel ornamenting tools (after Dumitrașcu 1979); 3. Piece of graphite found in Biharea (after

Dumitrașcu 1982); 4. Cuțit curbat din fier cu mânere din coarne de cerb de la Ciumești (foto IV Ferencz); 5. Coarnă de cerb de la Morești (după Horedt 1979); 6. Cuțit curbat din fier cu mâner din coarne de cerb de la Moftinu Mic (după Nemeti 2010); 7. Piesă cu funcționalitate necunoscută de la Vințu de Jos (desen: M. Manea); 8. Os și coarne de cerb cu urme de prelucrare (desene: M. Manea); 9. Colț de mistreț de la Morești (foto: S. Berecki); 10. Sulă din fier de la Vințu de Jos (desen: M. Manea); 11. Fântânele-La Gâța, M40, sulă din fier cu mâner din coarne de cerb.

Planșa 1. 1. Brâu de bronz de la Fantanele-Li'vudd (după Crisan 1975, fără cântare);

2. Fantanele-DdmhuZ Popii, mormântul M 34/1970 (după Rustoiu 2009, diferite scări);

3. Cuptor de olărit de la Biharea (după Dumitra§cu 1982); 4. Cuptoare de olărit de la Andrid (după Nemeti 1974).

Planșa 2. 1-2. Unelte pentru ornamentarea vaselor (după Dumitrașcu 1979); 3. Bucată de grafit descoperită la Biharea (după
Dumitrașcu 1982); 4. Cuțit curbat din fier cu mâner din coarne de cerb de la Ciumești (foto IV Ferencz);

5. Coarnă de cerb de la Morești (după Horedt 1979); 6. Cuțit curbat din fier cu mâner din coarne de cerb de la Moftinu Mic
(după Nemeti 2010); 7. Piesă cu funcționalitate necunoscută de la Vintu de Jos (desen: M. Manea);

8. Os și corn de porc cu urme de prelucrare (desene: M. Manea); 9. Colț de mistreț de la Morești (foto: S. Berecki);
10. Sulă de fier de la Vintu de Jos (desen: M. Manea); 11. Fantanele-Lu Gafa, M40, sulă de fier cu mâner din corn de porc.

OLARII SCORDISCANI ÎN ACȚIUNE: UN CUPTOR DE OLĂRIT
DIN TERMINUL EPOCII FIERULUI DIN KARABURMA

Marija LJUSTINA-Milos SPASIC

Departamentul de Arheologie, Facultatea de Filosofie, Universitatea din Belgrad, Belgrad, Serbia mljustin@f.bg.ac.rs

Muzeul Orașului Belgrad Belgrad, Serbia spasicmilos@gmail.com

Cuvinte cheie: Belgrad-Karaburma, Chaîne opératoire, Epoca Târzie a Fierului, Scordisci, cuptor de ceramică, producție de ceramică

Una dintre inovațiile tehnologice majore introduse populațiilor din sudul Panoniei și nordul Balcanilor din perioada timpurie a fierului/Hallstatt a fost utilizarea roții de olar. Este un lucru obișnuit în literatura mai veche (Todorovic 1968; 1974b; Jovanovic 1987) că abia după sosirea celților în Balcani, adică după formarea scordiscilor în bazinul mijlociu al Dunării, roata de olar a fost larg acceptată, deși nu universal. O mare parte din ceramica produsă în oppida scordiscilor - chiar și în secolul I î.Hr. - era realizată manual, alături de o cantitate semnificativ mai mare de ceramică turnată la roată, de o calitate excelentă. Avantajele vaselor turnate la roată erau numeroase: caracteristici tehnice și aspect fizic

bune, precum și producție rapidă și o gamă largă de forme. Formele ceramice ale ceramicii scordisce au fost reduse la câteva tipuri de bază, întotdeauna cu o funcție clară. Scordiscii produceau și ceramică pentru comerț, așa cum o demonstrează centrele masive de producție. Capacitatea acestor centre de olărit era, de regulă, mult mai mare decât nevoile unei așezări individuale (Jovanovic 1987, 845).

Printre centrele de producție a ceramicii scordisce, primul menționat este Gomolava, pe râul Sava, în regiunea Syrmia. În cazul Gomolavei, în așezare există centre meșteșugărești mai mici, care cuprindeau grupuri de cuptoare cilindrice pentru olărit, cu camere de ardere duble și plăci circulare de evacuare a aerului, cu deschideri pentru aer cald dispuse în cercuri concentrice. Acest model de cuptor a rămas în uz o perioadă lungă de timp chiar și în perioada romană din regiune (Jovanovic 1987, 830; Jovanovic-Jovanovic 1988, 76, 91, 98, pr. 9,10, pl. 9; Jovanovic 2009, 127). Cele mai recente săpături ale sitului Curug-Stari vinogradi, pe râul Tisa, în regiunea Backa, au scos la iveală două ateliere cu șapte cuptoare pentru olărit și numeroase descoperiri care au mărturisit procesul de fabricare a ceramicii, cum ar fi experimente pe lut înainte de ardere, părți de ceramică uscată, dar nearsă, și deșeuri. În siturile din Slavonia de Est, cele mai numeroase sunt cuptoarele de olărit din Osijek-Donji Grad. Până în prezent au fost descoperite aproximativ douăzeci de cuptoare grupate într-o anumită parte a așezării. În jurul cuptoarelor existau halde de deșeuri și gropi umplute cu ceramică târzie La Tene (Dizdar 2001, 95). În timpul cercetărilor asupra așezării fortificate din Vinkovci-Dzrov Brijeg, în partea sitului de lângă râul Bosut, au existat cinci cuptoare de olărit, definind acea parte a așezării ca fiind un spațiu meșteșugăresc special destinat producției de olărit.

Vecinătatea imediată a orașului Bosut a influențat, fără îndoială, decizia de a transforma acea parte a așezării de la marginea acesteia în cartiere meșteșugărești. Cuptoarele de olărit de la Dirov Brijeg, la fel ca alte cuptoare La Tene, aparțin tipului vertical, cu camere de ardere săpate în subsol (Dizdar 2001, 95).

În ciuda existenței acestor situri cu dovezi ample ale meșteșugului ceramicii, inspirația pentru acest studiu a venit dintr-o singură descoperire din complexul de așezări și cimitire La Tene din zona Belgrad-Karaburma. Cimitirul și așezarea care a fost parțial excavată la nord-vest de cimitir au aparținut, fără îndoială, scordiscilor. Aceștia au fost legați de proto-istoricul Singidunum în perioada secolelor III-I î.Hr. Nicio sursă istorică nu menționează direct orașul celtic de la confluența Dunării cu Sava. Nou-veniții celtici nu s-au stabilit în această localitate; nu există nicio urmă de așezare celtică în Orașul de Sus al Belgradului. Aceștia s-au stabilit în zona de lângă așezarea populației indigene de pe malul Dunării, lângă străzile actuale Visnjicka și Uralska (Todorovic 1962; 1963a; 1963b; TojjjopoBnh 1974a; Perisic-Stancic 1975).

Săpăturile de la Karaburma, care au început ca un proiect de salvare și s-au dezvoltat într-o serie sistematică de campanii, au fost efectuate între 1958 și 1963 sub conducerea lui J. Todorovic. Săpăturile de la Karaburma nu pot fi separate de săpăturile care au avut loc în 1954 și 1961 la situl vecin Rospi Cuprija. Cele două situri sunt complementare și formează

un întreg arheologic, formând o imagine unitară a perioadelor proto-istorice din regiune (ToflopoBnh 1956; Todorovic 1972; ToflopoBnh 1974a; Bpannh 1985).

După o lungă pauză, o altă serie de săpături sistematice sub aceeași direcție a început în 1973 la siturile Zelena pijaca și Visnjicka ulica. În curtea unei case de pe strada Visnjicka nr. 102 au fost detectate două orizonturi de locuire cu ceramică aparținând culturii eneolitice Cojofeni, precum și câteva cioburi de ceramică La Tene (Bpannh 1985, 35).

Săpături de salvare la scară mică au fost efectuate și în curtea fabricii de cazane Minel de pe strada Uralska nr. 3, în 1975, sub conducerea lui S. Perisic. Cu această ocazie, au fost detectate granița de vest a zonei de așezare din epoca bronzului (Bz B2-Ha A2) și La Tene (secolul I î.Hr. - secolul I d.Hr.) (Perisic-Stancic 1975, 38-40; Bpannh 1985, 35-36).

Când, în 1980, o nouă serie de activități de construcție urma să înceapă la Karaburma, s-a ivit o șansă neașteptată de a obține o perspectivă nouă, deși fragmentară, asupra rămășițelor așezării. În cursul săpăturilor de salvare din curtea companiei Sport Export-Import de pe strada Visnjicka nr. 84, sub conducerea lui S. Perisic, a fost descoperit un cuptor de ceramică cu tiraj ascendent, cu o singură cameră și o cupolă (Pl. 1/1), împreună cu ceramică La Tene completă și fragmentară din secolul I î.Hr. - secolul I d.Hr. (Perisic 1981, 57-58; Bpannh 1985, 36).

Fiind un cuptor cu tiraj ascendent, avea camere de ardere închise în care căldura se deplasa în sus de sub oale și apoi era evacuată în exterior. Combustibilul era ars într-o cameră de ardere printr-o gaură de alimentare, prin care se permitea și trecerea aerului. Flăcările și produsele de ardere se ridicau prin canale de fum din partea superioară a unei camere de ardere, care era și podeaua camerei de ardere a ceramicii, și ieșeau prin canale de fum sau deschideri din partea superioară a cuptorului (Rice 2005; Kreiter 2008).

Cupola cuptorului Karaburma a fost parțial deteriorată. Deoarece partea superioară a cupolei lipsea, partea interioară a cuptorului a fost descoperită până la placa de evacuare a fumului, care era realizată din lut ars, cu perforații circulare. După aceea, a fost explorată camera de ardere în formă de pară, precum și groapa de cenușă din fața acesteia, care conținea cioburi și bulgări de funingine. Groapa din fața camerei de ardere a fost săpată în subsolul original de loess (Pl. 1/1). S-a făcut o încercare nereușită de a îndepărta rămășițele cupolei și ale plăcii de evacuare a fumului pentru a le consolida și conserva.

Cuptorul era construit din lut, care, după ardere, căpăta aspectul de tencuială. O cameră de ardere în formă de pară a fost săpată în subsolul de loess. Fundația cuptorului, cu o grosime de 100-120 mm, susținea cupola. Pardoseala camerei de ardere era tencuită cu lut. Camera de ardere era goală la interior, extinzându-se sub întregul cuptor. Era mai lată la bază, mai îngustă la placa de coș. Placa de coș masivă, cu o grosime de 240 mm și un diametru de 1 m, era plasată deasupra camerei de ardere. Aceasta era realizată din lut ars cu perforații circulare, al căror diametre variau de la 30 la 70 mm.

Deasupra plăcii de evacuare a fumului se afla cupola, care a fost deteriorată, deoarece partea inferioară a cupolei a fost păstrată doar parțial. Deschiderea cupolei nu a fost

localizată, așa că există posibilitatea ca aceasta să nu fi existat niciodată. De asemenea, este posibil să fi fost plasată exact în punctul în care cupola a fost deteriorată. Dacă ar fi existat o deschidere, aceasta trebuie să fi fost poziționată la dreapta axei camerei de ardere și a gurii.

Olari scordiscani în acțiune: j4 Cuptor de ceramică din epoca fierului târziu din Karaburma | 289 Domul era realizat din lut ars, acoperit pe partea interioară cu tencuială netezită și arsă. Pereții cupolei erau prea degradați pentru a fi conservați. Pe placa de evacuare a fumului, care fusese, de asemenea, acoperită cu tencuială, se aflau mai multe cioburi.

Peste 300 de fragmente de vase de lut au fost descoperite în mai multe părți structurale ale cuptorului și din împrejurimi. Cu toate acestea, în urma săpăturilor, au putut fi reconstruite doar două vase cu peste 80% din supraviețuire. Prin urmare, s-a putut trage o concluzie rezonabilă că umplutura cuptorului a constat din cioburi depuse secundar, fragmente care au fost păstrate în apropierea sau în cuptor ca materie primă pentru revenire. Cioburile găsite în camera de combustibil prezintă semne de ardere secundară, ceea ce ar putea implica, de asemenea, că au fost depuse acolo în timpul utilizării cuptorului. Majoritatea cioburilor au fost descoperite pe podeaua camerei de ardere a ceramicii și probabil au fost depuse acolo ca produse reziduale după ultima utilizare a cuptorului (Pl. 1/2).

Argila utilizată pentru construirea vaselor nu a fost supusă analizelor fizice sau chimice, prin urmare, se pot face doar observații limitate privind proprietățile naturale ale argilei. Analiza macroscopică arată că pasta de argilă are o cantitate foarte mică de adaosuri naturale, constând în principal din nisip silicios cu granulație mică și nisip cuarțos. Alte impurități naturale nu au fost observate în argila Karaburma. Prin urmare, acest lucru ar putea însemna fie că sursa de unde a fost extrasă argila era foarte pură, fie că procesul de rafinare a fost efectuat meticulos. Diverse tipuri de materiale de revenire au fost observate macroscopic (Pl. 2/1). Tipul și dimensiunea materialului de revenire nu sunt strict legate de tipul și dimensiunea vaselor. În general, deși vasele de dimensiuni medii și mari pentru prepararea alimentelor au fost revenite cu o cantitate mai mare de material de revenire, există și vase de dimensiuni mici, care au fost folosite pentru consumul alimentar și care conțineau cantități mai mari de material de revenire. Principalele amestecuri includ reveniri anorganice și organice, cum ar fi nisip, rocă zdrobită, cioburi zdrobite și scoici zdrobite. Pleava a fost observată doar secundar, în cazurile de fragmente arse secundar, unde s-au observat mici crăpături în locurile în care pleava fusese conținută în pastă.

S-a menționat deja că, deși existau dovezi ale utilizării roții de olar în perioada Hallstatt târzie, triburile scordisce aveau în mod tradițional reputația de a fi cele care au adus tehnologia de turnare la roată în Balcanii Centrali. Majoritatea fragmentelor recuperate din cuptorul de olărit de la Karaburma erau turnate la roată (Pl. 2/5-7), în timp ce a fost identificat doar un număr limitat de vase construite manual. Vasele folosite pentru servirea și consumul alimentelor erau în general turnate la roată, în timp ce vasele mai mari erau construite manual, de obicei folosind tehnica spiralei. Cu toate acestea, există mai multe fragmente de vase de dimensiuni mari, care au fost, de asemenea, turnate la roată. Toate cioburile de vase de dimensiuni mari au fost cu siguranță depuse secundar în cuptor, deoarece, din cauza dimensiunilor lor, nu puteau fi arse în camera de ardere a cuptorului de

la Karaburma. Pe de altă parte, există mai multe exemple de vase de dimensiuni mici, care au fost lucrate manual.

După uscare și înainte sau după arderea vaselor, suprafețele lor interioare și exterioare erau netezite și lustruite. O dovadă directă în acest sens este lustruirea argilei, descoperită în cuptor (Pl. 3/2). Unealta în sine este, de asemenea, arsă secundar și fusese depusă intenționat în groapa de cenușă de lângă cuptor. Suprafețele interioare ale tuturor tipurilor de vase erau în general puternic lustruite, în timp ce suprafețele exterioare ale multor vase mari, fabricate pentru prepararea alimentelor, erau lăsate netede. Suprafețele exterioare ale bolurilor turnate la roată sunt frumos lustruite, uneori chiar lustruite.

Majoritatea fragmentelor de ceramică din cuptor, peste 80% dintre ele, erau nedecorate, ceea ce este în concordanță cu producția contemporană de ceramică La Tene din regiune (Sladic 1986). Au fost identificate doar două tehnici decorative. Cea mai comună tehnică este incizia, care se efectua fie înainte, fie după arderea vasului. Momentul exact al inciziei a fost observat pe toate fragmentele, deoarece incizia pre-uscare putea fi ușor identificată prin observarea direcției neregulate a liniilor cauzate de aplicarea instrumentului pe lutul încă umed. Motivele executate prin incizie sunt rânduri liniare simple de linii paralele oblice sau verticale; au fost identificate și tușe de pensulă (Pl. 2/8-9). Lustruirea cu linii curbe simple este reprezentată doar pe câteva fragmente de vase decorate (Pl. 2/10).

Toate fragmentele găsite în cuptor sunt arse într-o atmosferă complet sau parțial oxidantă, ceea ce a dus la o colorare clară și uniformă a suprafețelor și a întregului corp al vaselor. Majoritatea cioburilor sunt de culoare maro și gri deschis. Există câteva cioburi de culoare gri închis și negru, care fie au fost rezultatul unei depuneri secundare în cuptor, fie au avut o culoare neuniformă, deoarece cuptorul nu producea o atmosferă reducătoare adecvată. Un număr semnificativ de fragmente din cuptor au fost arse secundar.

Vasele recuperate din cuptorul de la Karaburma se încadrează bine în tipologia producției de ceramică La Tene din perioada medie și târzie din regiunea largă a Pannoniei de Sud și a Balcanilor Centrali (Todorovic 1972; Sladic 1986). Au putut fi identificate mai multe tipuri morfologice de bază: boluri, oale, amfore, pitoi. Principala formă morfologică cu cel mai mare grad de variabilitate tipologică este bolul biconic cu profil în S și gât canelat orizontal (PL 2/1). Peste 70% dintre boluri sunt de acest tip, în timp ce au fost identificate doar câteva fragmente de boluri conice. Compararea asemănării morfologice a bolurilor din mormintele contemporane din cimitirul Karaburma din apropiere a dus la constatarea că tipul respectiv a fost găsit în mormintele de incinerație 20 (Todorovic 1972, 21-22, T. VII/1), 34 (Todorovic 1972, 21-22, T. XIV/2), 39 (Todorovic 1972, 16, T. XV/2, 3), 40 (Todorovic 1972, 22, T. XVI/3) și 56 (Todorovic 1972, 24-25, T. XIX/3). Bolul din mormântul 34 provine din cel mai vechi context funerar, datat la sfârșitul secolului al III-lea î.Hr. Restul bolurilor sunt de dată ulterioară și sunt atribuite secolelor al II-lea și I î.Hr. (Todorovic 1972, 50; Sladic 1986, 25-28).

Vasele au de obicei formă de pară, cu mânere mici, poziționate lateral. În ciuda faptului că sunt multe rupte, printre materialul ceramic pot fi recunoscute vase de tipul așa-numit

situlă, cu decor în formă de tușă de pensulă. Acestea au o mare importanță cronologică, deoarece vase aparținând aceluiași tip au fost găsite în unele dintre mormintele din cimitirul Karaburma. Vase din mormintele de incinerare 39 (Todorovic 1972, 21-22, T. XV) și 56 (Todorovic 1972, 24-25, T. XX) au fost găsite împreună cu boluri cu profil în S - forma dominantă a ceramicii din cuptorul de la Karaburma. Toate mormintele au fost datate în secolul I î.Hr. Aspectul tipului de vase nu poate fi datat mai devreme de sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. (Todorovic 1972, 55; Sladic 1986, 25-28).

Vasele mari de depozitare sunt extensiv sparte, fără nicio formă de profil vertical care să poată fi reconstituită după sortarea cioburilor; acest lucru poate implica faptul că acestea au fost poziționate secundar în sau în jurul cuptorului. În afară de urmele de expunere la foc de pe mai multe vase (Pl. 3/3), nu s-au observat urme de uzură funcțională pe cioburile recuperate. Pythoi sunt, în general, tipul de ceramică cel mai comun în așezări. Cimitirul Karaburma a relevat că ritualurile funerare doar pentru doi decedați, incinerați și îngropați în mormintele 99 (Todorovic 1972, 32-33, T. XXXI) și 103 (Todorovic 1972, 33, T. XXXI), au inclus vase mari de depozitare. Pythoi din ambele morminte au fost doar parțial păstrate și au fost plasate cronologic la sfârșitul secolului I î.Hr. (Todorovic 1972, 53).

Faptul că marea parte a corpusului ceramic recuperat din și din jurul cuptorului este considerabil fragmentată a permis doar o analiză metrică limitată a datelor. Analiza metrică efectuată doar asupra bolurilor (Fig. 1) a arătat că aproximativ 47% dintre boluri au un diametru al buzei cuprins între 190-220 mm, 34% dintre ele au un diametru al buzei de 22-25 cm, 11% au un diametru al buzei mai mic de 220 mm, în timp ce 8% dintre ana-

Bolurile lizate au un diametru al marginii mai mare de 250 mm. Cuantificarea diametrelor marginii arată că producția de boluri a fost extrem de standardizată. Având în vedere că majoritatea cioburilor recuperate din cuptor aparțin tipului de bol, se poate trage concluzia fermă că cuptorul a fost folosit în principal pentru arderea în boluri.

A. Leroi-Gourhan a introdus conceptul de lanț operațional în 1964 în cartea sa fundamentală, La geste et la parole (Leroi-Gourhan 1993). Conceptul recunoaște procesul dinamic de fabricare și utilizare a uneltelor, precum și agenții socio-culturali care îl însoțesc. Ideea principală din spatele paradigmei teoretice a lanțului operațional a fost opinia lui Leroi-Gourhan conform căreia tradiția tehnologică a unei comunități, precum cultul, religia și economia, modelează și identitatea comunității. Ținând cont de

Având în vedere starea fragilă a dovezilor altor aspecte ale vieții preistorice, studiile tehnologice ar putea aduce astfel beneficii mai mari agendei de cercetare. Principala preocupare a cercetării lui Leroi-Gourhan asupra tehnologiei preistorice a fost cioplirea silexului paleolitic (cf. Leroi-Gourhan 1993, 101, fig. 48). Prin implementarea conceptului de lanț operativ, el a reușit să recunoască secvențele de bază ale tehnologiei de cioplire a silexului. Examinarea sa interculturală a arătat că, chiar și la nivel microregional, diferite comunități au tradiții tehnologice diferite, care sunt observabile doar printr-o analiză atentă a aceleiași secvențe de fabricare a uneltelor.

Conceptul a fost utilizat ulterior în diverse domenii ale studiilor tehnologice antice, cum ar fi metalurgia, producția de olărit, producția de unelte (cf. Ottaway 2001; Gaydarska et al. 2007; Michelaki 2008; Bar Yosef-Van Peer 2009; De La Fuente 2011). Lanțul operațional a câștigat acceptare deplină atunci când în secvențierea operațională a procesului tehnologic au fost luate în considerare și aspectele socio-culturale însoțitoare.

În diversele secvențe ale producției de ceramică, Chaîne opératoire a putut fi observată direct sau indirect în materialul cuptorului din Karaburma (Fig. 2). Întrucât analiza noastră a fost efectuată în urma observațiilor macroscopice standard, fără a aplica studii de proveniență, geologice sau chimice, primele două secvențe (obținerea și transportul argilei și al temperamentului) nu au putut fi identificate. Prepararea și prelucrarea argilei undeva în apropierea locației cuptorului sunt atestate datorită descoperirii bucății de lut pregătite pentru turnare, precum și a instrumentului de lustruit lut. Construcția vaselor nu este atestată direct la Karaburma, dar analiza cioburilor din camera de ardere arată că majoritatea vaselor arse în cuptor au fost turnate la roată. Doar un număr mic de vase construite manual au fost recuperate. Arderea vaselor a fost atestată datorită descoperirii cuptorului cu curent ascendent. Analiza a arătat că arderea a fost efectuată în principal într-o atmosferă oxidantă și că probabil vase de dimensiuni mici și mijlocii au fost arse în cuptor. Finisarea vaselor a fost, de asemenea, atestată indirect, deoarece nu a fost găsit niciun instrument pentru decorarea vaselor. Cu toate acestea, au fost descoperite fragmente de vase decorate folosind tehnici de incizie sau lustruire. Comerțul și circulația vaselor arse în cuptorul Karaburma sunt confirmate indirect, ținând cont de asemănarea morfologică cu vasele găsite în mormintele contemporane din cimitirul din apropiere. Totuși, doar analize mineralogice suplimentare vor dovedi acest lucru. Utilizarea vaselor este atestată indirect de prezența unor oale cu urme de foc și funingine la bază și pe corp. Aceste vase au fost probabil folosite chiar de olari. Spargerea și reutilizarea sunt, de asemenea, confirmate indirect. Majoritatea cioburilor recuperate din groapa de cenușă de lângă cuptor reprezintă probabil acumularea materialului de călire pentru construirea vaselor. Depunerile și deșeurile sunt din nou atestate indirect, ca în cazul circulației vaselor.

comerț/circulație de obiecte (atestat la Karaburma: posibilă utilizare a vaselor arse în cuptorul Karaburma din necropola din apropiere)

Fig. 2. Chaîne opératoire de producție de ceramică la cuptorul Karaburma.

Fiecare etapă a producției de ceramică, chaîne opératoire, se dezvoltă sub influența miriadelor de diverși agenți socioculturali, majoritatea acestora rămânând teoretic necontestate. Principalul impuls social în orice operațiune tehnologică este tradiția. Motivul pentru care ceva este realizat sau prelucrat în acest mod și nu în altul este iminent în tradiția comunității și este adesea acceptat de la sine înțeles de generații de olari, metalurgiști, fabricanți de unelte etc. Decorarea vaselor de lut este probabil cel mai evident exemplu în contexte arheologice. Faptul că toate vasele La Tène, atât din cimitirul Karaburma, cât și din așezări, sunt realizate în mod similar vorbește despre continuitatea tradiției tehnologice. Singurele excepții sunt vasele din perioada La Tène timpurie, care au

fost realizate sub puternica influență a tradiției Hallstatt târzii, și producția de ceramică din perioada La Tène târzie, care a căzut sub influențele tehnologice romane timpurii.

Organizarea socială și complexitatea socială se numără printre cei mai importanți agenți care modelează tehnologia. Olarii care produceau vase de lut din cuptorul Karaburma au trăit în zorii Singidunum-ului proto-istoric, în perioada în care diversificarea socială începuse deja. Acești oameni erau probabil meșteșugari specializați cărora le păsa de tradiția tehnologică moștenită, dar erau deja conștienți și de cerințele pieței, ceea ce putea duce și la ruptura cu unele dintre procedurile tradiționale.

Problemele de vârstă și sex sunt, de asemenea, foarte importante în studiile tehnologice, dar se numără printre componentele cel mai puțin vizibile ale oricărei activități tehnologice. Afirmațiile conform cărora în mare parte din Balcanii preistorici au produs ceramică în principal femei vor rămâne foarte plauzibile pentru foarte mult timp, deoarece nu există nici dovezi directe pentru o astfel de afirmație, nici dovezi împotriva ei.

***

Definirea diferitelor etape ale producției de ceramică atestate la situl Belgrad-Khraburma, strada Visnjicka, a fost unul dintre principalele obiective ale studiului. Acest proces tehnologic complex a fost, fără îndoială, afectat de numeroși și, în unele cazuri, greu de urmărit, agenți socio-culturali. Elementele lanțului operațional confirmate de analizele cuptorului de olărit și ale materialului arheologic din același context au fost prepararea și prelucrarea argilei în imediata vecinătate a cuptorului și arderea vaselor. Analiza ceramicii din cuptor a relevat, de asemenea, dovezi indirecte privind utilizarea vaselor, spargerea și reutilizarea acestora și depozitarea finală ca deșeu.

Comerțul și circulația vaselor arse în cuptorul Karaburma sunt confirmate indirect, ținând cont de asemănarea morfologică a vaselor găsite în mormintele contemporane din cimitirul Karaburma din apropiere. Un model propus sugerează că comunitatea - familie, rude, prieteni, vecini - care s-a ocupat de înmormântarea decedaților înmormântați în morminte ar fi putut folosi vasele produse în centrul de producție a ceramicii căruia îi aparținea cuptorul Karaburma. Persoanele înmormântate în morminte ar fi putut folosi aceleași tipuri de ceramică și în timpul vieții. Există posibilitatea ca unii dintre aceștia din urmă să fi fost olari și să fi fost înmormântați împreună cu propriile produse, dar metodologia noastră actuală este departe de a putea oferi o soluție finală la această posibilitate.

Relațiile socio-culturale și situația economică sau politică actuală, atât la scară micro, cât și macro, influențează tehnologia. După cum am menționat deja, olarii scordisci din Karaburma au reușit să-și adapteze tehnologia în vremurile turbulente ale romanizării Balcanilor Centrali, prin învățarea de noi abilități tehnologice pentru a-și continua meșteșugul. Până când examinarea zonei rezidențiale a Karaburmei celtice va fi posibilă, analiza noastră trebuie să rămână o încercare de a reduce decalajul dintre moarte și viață în Panonia de Sud istorică timpurie și Balcanii centrali.

Referințe

Bar Yosef, O.-Van Peer, P„ The Chaîne Opératoire Approach in Middle Paleolithic archaeology, CurrA, 50,1,103-131.

De La Fuente, GA, Lanțul operațional, gesturi tehnice și producția de ceramică în Anzii de Sud în perioada târzie (cca. 900 d.Hr. - 1450 d.Hr.) (Catamarca, nord-vestul Argentinei, Argentina), IN: Scarcella, S. (ed.), Ceramica arheologică: o trecere în revistă a cercetărilor actuale.

Dizdar, M„ Casnolatenska expediere și transport vinkovackom, Zagreb.

Gaydarska, B.-Chapman, J.-Raduntcheva, A.-Koleva, B., Abordarea operativă în lanț a figurinelor preistorice: un exemplu din Dolnoslav, Bulgaria, IN: Renfrew, C.-Morley, I. (eds.), Imagine și imaginație, Cambridge, 171-184.

Lista figurilor

Lista plăcilor

Planșa 1.1. Cuptor de olărit din Karaburma - detalii tehnice;

2. Fragmente de ceramică pe podeaua camerei de ardere.

Planșa 2. 1-4. Tipuri de materiale de călire: 1. Interiorul bolului călit cu fragmente mari de piatră zdrobită;
2. Exteriorul oalei călit cu o cantitate mare de piatră zdrobită; 3. Interiorul bolului călit cu nisip silicios fin; 4. Interiorul oalei călit cu piatră zdrobită și fragmente de cioburi zdrobite; 5-7.
Tehnici de construire a ceramicii: 5. Baza unui vas turnat la roată; 6. Suprafața interioară a unui vas turnat la roată; 7. Amprentă pe
suprafața exterioară a unui vas turnat la roată; 8-10. Tehnici de decorare: 8-9. Incizătură; 10. Lustruire.

Planșa 3. 1. Boluri biconice cu profil în S; 2. Instrument de lustruit lut; 3. Fund de oală cu urme de
reziduuri de carbon pe suprafața interioară și urme de funingine pe bază și pe suprafețele exterioare ale oalei.

Meșteri în Cimitirul Celtic din Karaburma, Belgrad

Vojislav FILIPOVIC-Milica TAPAVICKI-ILIC

Institutul Arheologic din Belgrad, SERBIA mtapavic@sbb.rs

Cuvinte cheie: scordisci, meșteri, cimitir, mormânt, Karaburma

Din perioada dominației celtice în Valea Dunării sârbești, mormintele meșteșugărești reprezintă o descoperire arheologică destul de rară, în ciuda faptului că produsele meșteșugărești ale scordiscilor erau bine cunoscute pentru calitatea lor, unele chiar pentru valoarea lor artistică. În același timp, în arheologia sârbă și în restul fostei iugoslavii, nu existau lucrări care să trateze meșteșugul scordiscilor, în timp ce, pe de altă parte, produsele meșteșugărești erau menționate într-un context mai general ('

La nivelul cercetării, din păcate, a fost posibil să se identifice doar unele dintre mormintele din cimitirul Karaburma din Belgrad ca fiind morminte de meșteșugari (Fig. 1). Acest lucru se datorează faptului că alte descoperiri funerare din Serbia reprezintă în mare parte descoperiri întâmplătoare, fără un context mai precis. Această lucrare include, de asemenea, descoperiri care indică existența unor meșteșuguri specifice și care au fost descoperite în cimitirul Karaburma, dar fără un context specific, precum și un număr mai mare de foarfece cu o singură lamă pentru tunsul oilor, descoperite în unsprezece morminte.

Mormântul 31 reprezintă o incinerare. Bunurile funerare includ o suliță de fier și un topor de fier lung de 102 mm (Fig. 2/1), la capătul superior s-a păstrat un cui de fier (Todorovic 1972, 19). Considerăm obiectul mai degrabă o răzuitoare sau o daltă decât un topor.

Mormântul 50 este, de asemenea, o urnă de incinerare care include o urnă mai mare, în timp ce bunurile și ornamentele funerare erau împrăștiate în jurul acestuia. Pe lângă mai multe vase de ceramică, au mai fost găsite două sulițe, un cuțit de fier, fragmente de duze de fier, inele de braț din sârmă de fier, un obiect deteriorat în formă de trident și un topor de fier (Fig. 2/2), cu o lamă semicirculară și o duză dreptunghiulară de 95 x 80 mm (Todorovic 1972, 23-24). Acest obiect ar fi, de asemenea, o răzuitoare sau o daltă, mai degrabă decât un topor.

În mormântul de incinerare au fost descoperite clești de fier lungi de 104.150 mm (Fig. 2/3), precum și un obiect de fier lung de 165 mm (Fig. 2/4), cu flanșe deteriorate la un capăt, iar celălalt capăt are formă de inel (Todorovic 1972, 33).

În cimitirul din Karaburma există o serie de foarfece din fier cu o singură lamă. Acestea au fost descoperite în mormintele 4, 37, 41, 51, 62, 92, 97, 112, 137, 172 și 222. Tot din Karaburma, dar fără un context specific, a fost descoperită o unealtă compozită din fier cu un mâner lung fațetat (Fig. 2/5). La un capăt se află...

Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic, 2014, p. 297-300

o sulă, în timp ce la celălalt capăt se află o lamă semicirculară - posibil un cuțit sau o răzuitoare. Obiectul are 180 mm lungime (Todorovic 1968, 147).

În mormintele de incinerare 31 și 50 exista o răzuitoare de fier sau o lopată mică. Deși ambele au fost descrise ca topoare (Todorovic 1972, 19, 23-24), numeroase paralele arată că acestea erau unelte folosite în principal pentru prelucrarea pielii (răzuitoare), a lemnului (dalta) sau ca lopeți mici pentru curățarea fiarelor de plug. Răzuitoarele erau folosite în procesul de tăbăcire a pielii, pentru îndepărtarea grăsimii și a blănii și au rămas neschimbate până în Evul Mediu (BpM6onnh 2000, 109). Dălțile, pe de altă parte, erau folosite în scopuri diferite, în principal pentru prelucrarea lemnului, dar și pentru prelucrarea pietrei și a metalului (IIonoBJih 1988, 129). Este mai puțin posibil să avem de-a face aici cu o lopată folosită pentru curățarea fiarelor de plug. Ambele obiecte apar în așa-numitele „morminte ale războinicilor”, dar cu siguranță nu erau arme și cu siguranță nu topoare. Pentru a descrie un obiect drept topor, acesta trebuie să aibă o lamă plasată paralel cu mânerul sau într-un unghi ușor față de acesta.

În mormântul de incinerare 104 au fost descoperite clești de fier, precum și o parte a unui obiect din fier cu funcție necunoscută. Cleștii sunt de obicei asociați cu fierarii și erau folosiți pentru ținerea obiectelor în timp ce restul acestora erau prelucrate cu un ciocan pe o nicovală, în timpul tăierii și modelării. În mormântul 104 au fost descoperiți clești arcuiți cu secțiune transversală dreptunghiulară, al căror capăt era fixat într-o articulație, cu mânere

plate, lungi și paralele. Un astfel de tip de clești era folosit în zona mediteraneană deja la sfârșitul mileniului al II-lea î.Hr. (ITonoBirh 1988, 143). Un alt obiect din acest mormânt este destul de atipic și reprezintă cel mai probabil un obiect neterminat, mai degrabă decât o unealtă finalizată. Ambele descoperiri sugerează că mormântul 104 reprezintă cel mai probabil înmormântarea unui fierar.

O unealtă din fier compozit cu mâner lung fațetat provine tot din mormântul 104. La un capăt se află un burghiu scurt, în timp ce la celălalt capăt se află o lamă semicirculară, posibil un cuțit sau o răzuitoare. Nu există paralele pentru acest tip de unealtă din Serbia. A fost descrisă ca fiind cuțit de cizmar (Todorovic 1968, 79), ceea ce corespunde cel mai probabil scopului său real, deși, în general, ar putea fi descrisă și ca unealtă de tăbăcar.

O unealtă cu o funcție posibil similară, descrisă ca un cuțit cu balamale, a fost descoperită în mormântul numărul 48 din cimitirul din epoca fierului de la Pottenbrunn, Austria. Întregul mormânt, datat în LT Bl/2, care conține numeroase alte unelte - cuțite, foarfece, piatră de ascuțit - a fost atribuit unui cizmar (Ramsl 2002, 139-140, Taf. 36/16).

Din mormintele de la Karaburma există unsprezece foarfece dintr-o singură bucată, cu arc în formă de U și cu lame apropiate, posibil folosite pentru tunderea oilor. Pe de altă parte, astfel de foarfece au intrat în uz la începutul secolului al III-lea î.Hr. și aparțineau probabil uzului personal, adică pentru tăierea părului și a bărbii, și nu ca unelte (Jacobi 1974, 87). În favoarea acestei ipoteze sunt și descoperirile de la Karaburma, unde nouă foarfece au fost descoperite în așa-numitele „morminte ale războinicilor”, de fapt ca o caracteristică a ritului funerar care includea un fel de arme ofensive ca obiecte funerare.

O serie de foarfece de aceeași formă provin și de la Pottenbrunn (Ramsl 2002, Taf. 37/7, Taf. 60/7; 65/11; 69/3; 71/5; 77/6). La acest sit, majoritatea foarfecelor provin din înmormântări feminine, deoarece celelalte obiecte funerare asociate includ brățări, fibule și pandantive, precum și alte obiecte tipic feminine. Doar mormântul 562 (Ramsl 2002, 144-145, Taf. 65, Abb. 11) reprezintă, fără îndoială, un mormânt de războinic, deoarece inventarul său conținea și o suliță și o sabie cu teacă bogat decorată. Mormântul este datat în faza LT B2/C1, sau secolul al III-lea î.Hr. (Ramsl 2002, 144).

Toate cele trei morminte din Karaburma menționate mai sus aparțin secolelor al III-lea și al II-lea î.Hr., o perioadă de stabilizare și prosperitate a scordiscilor în zona văii Dunării de mijloc (Jovanovic 1987, 836). Foarfecele de fier, adesea întâlnite printre descoperirile din acest cimitir, pot indica, de asemenea, un tip de meșteșug, deși este posibil să fi fost folosite și în scopuri diferite. Pe lângă obiectele funerare din Karaburma, mai multe descoperiri accidentale din același sit includ unelte din epoca târzie a fierului, indicând activități meșteșugărești (Todorovic 1968, T. XLVII/7, XLVIII/2-5, XLIX/16). Acestea includ în mare parte cuțite de tăbăcar, folosite pentru tăierea și prelucrarea pielii, o formă care a rămas neschimbată până în Evul Mediu târziu (BpMfionnh 2000, 111). Acestea sunt cuțite cu mânere înclinate și lame curbate și întoarse spre exterior. Cea mai bună paralelă este un obiect descris ca instrument multifuncțional din fier, descoperit în mormântul 520 de la Pottenbrunn (Ramsl 2002, 141, Taf. 60/8). Acest instrument a fost interpretat ca o unealtă

farmaceutică, folosită pentru zdrobirea și prepararea diferitelor substanțe (Kunzl 1995, 221).

Deși, conform descoperirilor, se poate presupune că printre scordisci existau multe tipuri diferite de meșteri - fierari, argintari, dulgheri, olari și tăbăcari -, nu este întotdeauna ușor să le recunoști mormintele ca atare, având în vedere că uneltele de bună calitate erau apreciate și moștenite, fie în cadrul unei familii, fie în cadrul unui atelier. De asemenea, se pare că, pe lângă activitățile lor de zi cu zi, meșterii erau și războinici atunci când era nevoie, deoarece în unele morminte cu unelte existau și arme, așa cum se întâmplă în mormintele 31 și 50 din Karaburma. În acest stadiu, este dificil de concluzionat dacă meșterii scordisci erau recunoscuți ca un grup social special sau, în afară de obișnuita „datoria de războinic", posedau și anumite abilități meșteșugărești.

Referințe

BpMÓonnh, M„ CpedtboeeKoena opyfya od zeotwfya y Bojeodurtu, IlaHHeBO. Jacobi, G„ Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching, Wiesbaden. Jovanovic, B„ Istocna grupa, IN: Praistorija jugoslavenskih, 885 Vugoslavenskih.

Künzl, E„ Medizin der Kelten. Ein archäologischer Forschungsbericht, IN: Festschrift R. Chevallier, 2, Caesarodunum 29, 221-239.

IIonoBnh, M„ ÄHtnuHKO opylje od zeowlja y Cpóuju, MoHorpatjjnje 5, Beorpajj. Ramsl, P., Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn, FÖ, Heft 11.

Todorovic, J., Kelti u jugoistocnoj Evropi, Disertații, VII, Beograd. Todorovic, J„ Preistorijska Karaburma I, Dissertations et Monographiee, XIII, Beograd.

Todorovic, J„ Skordisci - istorija i kultura, Monumenta Archaeologica, 2, Novi Sad-Beograd.

Lista figurilor

Fig. 1. Karaburma. Amplasarea sitului.

Fig. 2. Unelte în cimitirul din Karaburma. 1. Mormântul 31; 2. Mormântul 50; 3-4. Mormântul 104; 5. Descoperire izolată.

Producția și circulația picturii La Tène

OLĂRITĂ LA NORD DE DUNĂREA DE JOS

Andreea DRÄGAN

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, România andreea.dragan@yahoo.com

Cuvinte cheie: ceramică pictată, producție de ceramică, mobilitate, interacțiune, gust local

Ceramica pictată a fost mult timp subiect de studii arheologice asupra epocii târzii a fierului la nord de Dunărea de Jos, în special datorită ornamentației sale particulare care o distinge printre ansamblurile ceramice. Multe dintre descoperiri au fost deja publicate. Cu toate acestea, particularitatea lor recunoscută a dus rareori la o descriere amănunțită, adesea scurtă și slab ilustrată, în timp ce unele descoperiri au fost abia menționate. Prima lucrare dedicată în întregime ceramicii pictate produse și utilizate în ultima parte a epocii târzii a fierului la nord de Dunărea de Jos a fost publicată în urmă cu mai bine de un deceniu (Florea 1998). Acest studiu s-a concentrat pe ceramica cunoscută sub numele de „ceramica pictată dacă", care, prin caracteristicile sale de decor și producție, se distinge de ceramica pictată produsă în Europa de Vest și Centrală în așa-numitul „stil La Tene". Cu toate acestea, lucrarea a descris și ceramica pictată La Tene, folosind atât informații publicate, cât și informații noi. De atunci nu au apărut prea multe date noi, însă au fost posibile noi contribuții bazate pe publicațiile primare și pe analiza directă a descoperirilor nepublicate de la Divici-Grad. Chiar dacă această lucrare nu extinde semnificativ lista descoperirilor, ea reconsideră mai detaliat problemele legate de producția și distribuția ceramicii pictate La Tene la nord de Dunărea de Jos. Subiectul nu poate fi izolat de „ceramica pictată dacică" ca expresie a evoluțiilor care au avut loc în producție și gust.

Atât „La Tene", cât și „ceramica pictată dacă" sunt termeni generici care descriu descoperiri din zone geografice extinse, asociate cu fiecare dintre cele două grupuri culturale. În ciuda existenței unor caracteristici tehnologice și decorative comune care definesc fiecare grup, există numeroase evoluții regionale mascate de etichetele „La Tene" sau „dacice". Ceramica pictată La Tene este descrisă prin două stiluri ornamentale utilizate, respectiv, în Europa de Vest și Centrală. Acestea, pe lângă asemănări, prezintă într-o oarecare măsură trăsături stilistice diferite. Cele mai vechi descoperiri au fost urmărite până în faza cronologică LT C2, când ceramica pictată reapare în Europa de Vest și se răspândește curând spre est în zonele definite de cultura materială La Tene (PL 1/1), devenind în același timp una dintre „mărcile sale înregistrate" (Maier 1970, 145-163; Hautvillers 1991, 289-294).

Decorul nu este uniform peste tot, totuși se pot observa unele elemente generale, cum ar fi preferința pentru pictarea formelor alungite și globulare. Decorul are la bază combinarea

de nuanțe mai deschise și mai închise de alb și roșu. Cea mai simplă ornamentație folosește dungi alternative în aceste tonuri contrastante, având de obicei nuanța mai deschisă ca strat de acoperire, uneori în combinație cu zone nepictate. Mai rar, pe acest fundal se aplică reprezentări geometrice, stilizate, vegetale sau animale, în principal într-o nuanță mai închisă (gri/sepia pe alb, bordo/maro pe roșu). Spre deosebire de utilizarea frecventă a reprezentărilor stilizate vegetale și animale în Europa de Vest (Pl. 1/2A), stilul La Tene oriental se caracterizează prin utilizarea aproape exclusivă a modelelor geometrice - o cantitate destul de mică de reprezentări vegetale și animale au fost înregistrate la Manching (Maier 1970, 60-62, T. 86-91); și chiar mai puține în alte părți: Stradonice (Bren 1973, 150, T. IX/; Bonis 1969, Abb. 6/12; 30/1), Budapest-Tabdn (Pl. 1/2D). În același timp, în est a fost pictat un set mai variat de tipuri de ceramică.

Motivele geometrice erau de obicei desenate pe partea cea mai vizibilă a ceramicii, într-un câmp decorativ principal organizat în metope repetitive (Maier 1970, 42-43). Grilele, zig-zagurile, liniile simple sau grupate și modelele în scară erau în general foarte populare. La un nivel mai detaliat, pot fi observate unele combinații locale, cum ar fi utilizarea unor linii ondulate mai închise la culoare, pictate pe un fundal mai deschis, adesea încadrate de linii ondulate și drepte mai subțiri, preponderent în teritoriul identificat cu tribul Eraviscilor (Pl. 1/2D1), la Bekâsmegyer (Hunyady 1942, 147, T. XCV/3; XCVIII/5); Budapest-Tabdn și Gellerthegy (Bonis 1969, 170); Szazhalombatta (Szabo 1991, 276, fig. 1) și rareori în altă parte: Devin, Polepy (Filip 1956, Tab. CIII/3; CXXIX/21); Nitrianski Hradok (Tocik 1959, 848, Obr. 323/2); o variantă a ornamentului a fost produsă la Krivina, în Bulgaria (Vagalinski 2011, 223-224, fig. 5/11-14, 16-17; 7).

De asemenea, motivele care implică puncte (Pl. 1/2D2) nu s-au răspândit spre est din Moravia (Bren 1973, 150). Alte forme sunt caracteristice unor zone mai restrânse, cum ar fi un cerc conectat cu cadrele unei metope prin zig-zaguri și linii ondulate întâlnite în sudul Poloniei (Pl. 1/2D3) sau semicercul cu zig-zaguri în aceeași dispunere care apare la Gomolava (Pl. 1/2D4). Dimpotrivă, deși lustruirea a fost considerată o altă dezvoltare particulară a producției din Budapesta și împrejurimile sale - Bekasmegyer (Hunyady 1942, 147, T. XCV/3; XCVIII/5); Budapest-Tabdn și Gellerthegy (Bonis 1969, 170) -, aceeași tehnică a fost aplicată și la Gomolava (Jovanovic-Jovanovic 1988, T. IV/1,5; XIII/1, 2, 4, 5, 9; XIV/3-7; XV/1-2, 4, 6, 8-11; XVI/2; XXII/2-4; XXX/11; XXXI/5; XL/1) și în sudul Poloniei, unde analiza microscopică a stabilit că aspectul lucios al nuanțelor roșii a fost rezultatul tehnicii de ardere (Wirska-Parachoniak 1980, 158). Evoluții regionale sunt detectabile și în cazul tipurilor de ceramică. Ceramica inferioară, cum ar fi bolurile, era în general pictată mai rar și avea doar rareori decorațiuni geometrice (Bonis 1969, 169-170, cu decorațiuni geometrice: Abb. 64/3; Bren 1973, T. IXII; Jovanovic-Jovanovic 1988, 105, cu decorațiuni geometrice: T. XIV/7, 9, XXIV/7, XXXI/5a-b; Poleska 2011, fig. 2; 7; 8/3). În perioada romană, modelele geometrice sunt înlocuite cu figuri animale și umane încadrate de motive vegetale schematice. Acestea continuau tradițiile tehnologice ale ceramicii pictate La Tene (Pl. 1/2B), dar se desprindeau de aspectul său geometric (Vago 1960, 54-62; Jovanovic-Jovanovic 1988, T. XXII/5a-b).

Prima ceramică pictată la nord de Dunărea inferioară poate fi urmărită până în secolul al II-lea î.Hr. Totuși, cea mai mare producție a sa începe abia în secolul următor. Descoperirile provin în principal din sudul Moldovei și, într-o frecvență mai mică, din Țara Românească și Transilvania. Decorațiunile au fost aplicate pe vase de consum, cum ar fi pahare și boluri, dar mai ales pe cantaroi-urile locale produse la est de Munții Carpați (Glodariu 1974, 41-42, 46, 143-144), indicând în continuare originea și volumul producției din această zonă. Acestea erau de obicei decorate cu linii drepte sau ondulate și zig-zaguri, dar triunghiurile erau și ele frecvente (Pl. 1/2E) - multe dintre tipuri sunt cunoscute doar la Brad. În afară de aceste exemple, caracteristici particulare au fost identificate doar la Ocnița (Pl. 1/2E2), Poiana (Pl. 1/2E3) și Gândești (Pl. 1/2E4). În Munții Orăștiei, ceramica pictată nu este doar distinctă stilistic, ci a avut și o dezvoltare cronologică ulterioară, având începuturile în secolul I d.Hr. Aici, spre deosebire de ceramica cu decor geometric, erau preferate vasele

înalte, în timp ce vasele de consum erau pictate mai rar. În plus, ornamentația avea un aspect foarte specific, concentrându-se pe motive animaliere și vegetale (Pl. 1/2C). Atât „ceramica pictată dacă", cât și cea produsă în Munții Orăștiei foloseau o tehnică de pictură similară, asemănătoare în același timp cu stilul La Tene. Decorul era în nuanțe de roșu aplicat pe o pastă albă sau, în unele cazuri, direct pe suprafața nevopsită. Culoarea neagră era rar utilizată și nu ar trebui considerată o caracteristică răspândită a „ceramicii pictate dacă". Spre deosebire de ceramica pictată La Tene, arderea era oxidantă sau reducătoare, conferind împreună cu diversitatea argilelor o trăsătură variată „ceramicii pictate dacă" chiar și așa cum este reprezentată pe același loc (Florea 1998). Deși La Lène și „tehnicile de pictură dacă" se aseamănă într-o oarecare măsură, natura individuală a produselor este în mod normal evidentă.

Fig. 1. Late Iron Age painted pottery north of the Lower Danube (after Florea 1998, with additions). 1. Oradea (BH); 2. Biharia (BH); 3. Marca (SJ); 4. Șimleu Silvaniei (SJ); 5. Măgura Moigradului (SJ); 6. Cheud (SJ); 7. Pecica (AR); 8. Berindia (AR); 9. Săvârșin (AR); 10. Divici-Grad (CS); 11. Stenca Liubcovei (CS); 12. Cozia (HD); 13. Ardeu (HD); 14. Piatra Craivii (AB); 15. Cetea (AB); 16. Căpâlna (AB); 17. Tilișca (SB); 18.

Gușterița (SB); 19. Orăștie Mountains (HD); 20. Cozia Veche (VL); 21. Ocnița (VL); 22. Socu-Bărbătești (GJ); 23. Bâzdâna (DJ); 24. Popești (AG); 25. Popești (GR); 26. București-Bragadiru (IF); 27. Vlădiceasca (IF); 28.

Tinosu (PH); 29. Râșnov (BV); 30. Brașov-Pietrele lui Solomon (BV); 31. Șinca Veche (BV); 32. Feldioara? (BV); 33. Sfântul Gheorghe-Bedehăza (CV); 34. Covasna (CV); 35. Sighișoara-Wietenbergi (MS); 36. Bernadea (MS); 37. Zetea (HR); 38. Merești (HR); 39. Porumbenii Mari (HR); 40. Sibiciu de Sus (BZ); 41. Târcov (BZ); 42. Cândești (VN); 43. Grădiștea (BR); 44 Poiana (GL); 45. Răcătău (BC); 46. Moinești (BC); 47. Brad (BC);

48. Piatra Neamț-Bâfca Doamnei (NT); 49. Piatra Neamț-Cozta (NT); 50. Bărboși (GL); 51. Brăilița (BR); 52. Ghiolul Pietrei (TL); 53. Satu Nou- Valea lui Voicu (CT); 54. Bordușani (IL); 55. Piscu Grăsani (IL); 56. Mala Vrbica-Ajmana; 57. Zidovar; 58. Lazuri (SM); 59. Zemplin; 60. Malaja Kopanja; 61. Solotvino-Cetate.

Nu multe dintre fragmentele găsite la nord de Dunărea de Jos care au fost pictate în stilul La Tene au fost descrise corespunzător (Fig. 1). Cu toate acestea, se poate recunoaște că alternanța dungilor albe și roșii este preponderentă (Pl. 2/1-7,10-11; 4/1-2, 5-6, 8-10; 6/1-4,12-13,15-17): Măgura Moigradului (Florea 1998, 57, pl. 35/2); Șimleu Silvaniei (Florea 1998, 57-58, pl. 35/1, 5, 6); Popești (Berciu 1966, fig. 9; Florea 1998,60-61, pl. 34/3); Pecica (Crișan 1969, fig. 109; Crișan 1978,153-154, pl. 99/4,5; 144/1; Florea 1998, 59, pl. 33/2-3); Cheud (Pop 2011, 317, pl. 5/8-9); Sighișoara- Wietenberg (Florea 1997, 94-95, fig. 89/1); Ardeu (Ferencz 2013, pl. V); Divici-Grad, Malaja Kopanja (Kotigorosko 1995, 87, fig. 45/26-34; Kotigorosko et al. 2009, foto 10); Zemplin (Benadik 1965,79, Abb. 8,9; Kotigorosko

1995, 87, fig. 45/26-34); Solotvino-Cetate (Rustoiu 2002, 69, fig. 111/6-8); Lazuri (Florea 1998, 56). Rareori se folosesc și alte combinații de culori, cum ar fi negru și roșu la Divici-Grad (Pl. 4/3) și maro-violet sau gri și alb la Malaja Kopanja (Pl. 6/2, 3, 6) (Kotigorosko et al. 2009, foto 10). Decorul geometric este aplicat pe un număr mai mic de descoperiri. Un fragment de la Șimleu Silvaniei (Pl. 2/9) păstrează încă ornamentul în formă de grilă, probabil pictat în sepia (Florea 1998,58, pl. 35/3). Grila este pictată și pe mai multe piese de la Zemplin (Pl. 6/8-10, 14) (Benadik 1965, Abb. 8, 9), expuse în forme dreptunghiulare aplicate pe un fundal alb sau roșu. Acestea au paralele în aproape fiecare situri unde au fost folosite decorațiuni geometrice. Cu toate acestea, se pare că în Gomolava sau Budapesta grilele erau organizate în forme rombice sau, acoperind o suprafață mai mare, în forme triunghiulare, în timp ce dreptunghiurile sunt mai puțin frecvente (Bonis 1969, Abb. 15/23; 40/28; 98/3; Jovanovic-Jovanovic 1988, T. XIII/4). Acestea din urmă sunt mai frecvente în regiunile mai apropiate de valea Tisei, în sudul Poloniei (Poleska 2011, fig. 2/3, 5,12,13; 7/1, 4, 6,11, 20, 22), Slovacia (Pieta 1996, Taf. VII/13,16) și Boemia (Pic 1906, pl. XLIX; Bren 1973). Publicarea a două descoperiri de la Ghiolul Pietrei descrie un strat alb lustruit „în grilă”. Cu toate acestea, calitatea imaginii nu permite observații asupra formei grilei (Lungu 1991, 64, pl. V/9).

La Divici-Grad, grilele sunt reprezentate în forme rombice asamblate în diverse modele. Analiza ceramicii din acest sit a crescut considerabil numărul descoperirilor de ceramică pictată în stil La Tene, care sunt acum cele mai numeroase cunoscute la nord de Dunărea de Jos. Datorită descrierii lor anterioare mai amănunțite (Dragan 2013), vor fi evidențiate doar cele mai importante elemente. Sistemul decorativ se bazează pe alternarea dungilor roșii și albe, aceasta din urmă fiind engobosia care acoperă ceramica. Cel puțin în trei cazuri, ceramica a fost pictată doar pe jumătatea superioară (Pl. 4/4, 5, 9). Negrul și maro au fost folosite fiecare o singură dată (Pl. 4/3; 5/6). Cu excepția vopselei maro, folosită ca și culoare de bază (Pl. 5/6), și în alte câteva cazuri (Pl. 4/4, 6-7), culoarea a fost lustruită. Pe acest fundal au fost pictate modele geometrice, întotdeauna în aceeași culoare de bază ca și fundalul lor, și anume sepia mai deschisă sau mai închisă pe o nuanță de alb sau roșu închis pe roșu. Grupurile de bare verticale au fost pictate pe roșu (Pl. 5/6,7), în timp ce liniile orizontale și diagonale sepia, modelele în formă de scară și grilele rombice au fost pictate pe fondul alb (Pl. 4/7; 5/1-5, 7). Un bol mare își păstrează aproape întreaga decorațiune, oferind astfel mai multe elemente pentru interpretarea modelelor geometrice. Câmpul principal de ornamentație a fost pictat pe jumătatea inferioară a vasului în metope repetitive care conțin grile simetrice de formă romboidă, ce înfățișează elemente stilizate unice, asemănătoare aripilor (Pl. 5/7) sau înotătoarelor.

Aranjamentul particular al grilelor rombice pe un rând vertical poate fi limitat la Manching (Maier 1970, T. 83), Boemia (Pl. 5/11,12) (Bren 1973, T. VI/7; VIII/1-3; XI/6, 7) și sudul Poloniei (Pl. 5/8) (Poleska 2011, fig. 2/21), dat fiind că modelul lipsește în zona Budapestei (vezi Bonis 1969) și Gomolava (vezi Jovanovic-Jovanovic 1988). În plus, reprezentarea romboidelor din metopele bolului de la Divici-Grad este aproape identică cu o altă descoperire din sudul Poloniei (Pl. 5/8) (Poleska 2011, fig. 7/6, combinată cu un șir de romburi, vezi și fig. 7/13). Un alt grup de cioburi de la Divici-Grad, toate găsite într-o

singură clădire (casa Ll/1985), se disting de restul descoperirilor (Pl. 4/4, 6-7) prin decor, material și tehnica de ardere. În primul rând, liniile care formează o grilă sau un model de scară sunt mai subțiri și ușor ondulate, indicând o tehnică de pictură diferită de celelalte descoperiri, unde modelele au fost aplicate folosind un model decupat din piele (Pl. 4/7). În al doilea rând, linia ondulată care poate fi observată pe un alt ciob are paralele mai apropiate în Budapesta, dat fiind că modelele curbilinii izolate sunt în general necunoscute în altă parte a zonei La Tene de Est (Pl. 4/11-12) (Bonis 1969, Abb. 6/12; 7/6; 26/5; 98/3). În cele din urmă, descoperirile de la Ll/1985 au fost produse folosind o argilă distinct mai poroasă, arsă într-o atmosferă oxidantă, ceea ce confirmă că aparțin unui set de producție diferit.

Alte motive geometrice bine conservate au fost identificate mai la est, la Ocnița (Pl. 3/1, 2) (Berciu 1981, 106, pl. 76/1, 119/3). Cel puțin două exemple pot fi identificate ca aparținând stilului de pictură La Tene. Decorarea lor folosind doar linii și zig-zaguri aranjate în modele diferite este neobișnuită în comparație cu cea cunoscută din restul siturilor de la nord de Dunărea de Jos, unde motivele de tip grilă sau scară sunt frecvente. Cu toate acestea, acestea sunt foarte asemănătoare cu modelele din sudul Poloniei (Pl. 3/6, 7) (Poleska 2011, fig. 7) și cu descoperirile publicate recent de la Zidovar și Rospi Cuprija (Pl. 3/5) (Sladic 2009, fig. 11) sau Paty (Ottomanyi 2005, 18/1 kep). Alte două piese de la Ocni|a au fost decorate cu modele similare, dar lipsa detaliilor privind tehnicile de producție și decorative împiedică o comparație ulterioară (PL 3/3, 4) (Berciu 1981, pl. 82/6; 118/3). Una dintre ele a fost pictată cu un romboid

 grilă și alte linii unghiulare, fără paralele clare (Pl. 3/4). În cele din urmă, un ciob de la Satu Nou - Valea lui Voicu, departe de centrele de producție din Europa Centrală, era decorat cu un zig-zag orizontal încadrat de două dungi, plasat deasupra unui motiv parțial conservat (Pl. 2/8) (Irimia-Conovici 1989, 129, fig. 21). În timp ce ornamentul superior este similar cu o descoperire de la Divici-Grad (Pl. 5/3) și Cracovia (Pl. 5/10) (Wozniak 1990, T. XIII/e), motivul incomplet de dedesubt nu a putut fi identificat corect. Un bol de la Marca cu marginea pictată în negru a fost exclus din acest studiu. Chiar dacă tehnica de decorare a fost comună și dezvoltării ceramicii La Tene în fazele sale ulterioare (vezi Meduna 1980, 105-106), conceptul decorativ este diferit de pictura în alb și roșu.

În câteva cazuri - Sighișoara-Wietenberg (Florea 1997, 94), Șimleu Silvaniei, Măgura Moigradului (Florea 1998, 57-58), Ardeu, Divici-Grad, Solotvino-Cetate (Rustoiu 2002, 69) - materialul a fost descris în detaliu, astfel încât se poate stabili că ceramica avea un miez gri cu margini exterioare maro deschis, ca urmare a arderii inițiale prin reducere a ceramicii. Aceleași caracteristici se întâlnesc pe mai multe situri din Europa, precum Manching (Maier 1970, 67), Boemia (Bren 1973, Tab. VI/6; X/1), sudul Poloniei (Wirska-Parachoniak 1980, 158) și Budapesta (Bónis 1969, 167-174). O serie de descoperiri provenite din Casa Ll/1985 de la Divici-Grad au fost arse într-o atmosferă oxidantă. Formele ceramicii de la nord de Dunărea de Jos sunt aceleași cu cele pictate în întreaga Europă. Unele dintre ele au fost foarte populare, cum ar fi ulcioarele - Popești (Pl. 2/5), Ocnița (Pl. 3/1), Malaja Kopanja (Pl.

6/6) -, oalele cu buză răsturnată - Divici-Grad (Pl. 4/8-10); Șimleu Silvaniei (Pl. 2/3) și Ocnița (Pl. 3/2) - sau ceramică care seamănă cu vasele de depozitare - Șimleu Silvaniei (Pl. 2/4), Pecica (Pl. 2/6-7), vezi și Gomolava (Jovanovic-Jovanovic 1988,10/4, desen; Dautova-Rusevljan-Brukner 1992, T. 15/102), Budapesta (Bónis 1969, Abb. 88/20; 89/29); Pâty (Ottomănyi 2005,18/1 kép), Polonia de Sud (Poleska 2011, fig. 2/22). Forme superficiale sunt reprezentate de bolurile de la Zemplin (Pl. 6/8-10), Măgura Moigradului (Pl. 2/1), Șimleu Silvaniei (Pl. 2/2) și Divici-Grad (Pl. 5/7). Atât descoperirile de la Măgura Moigradului, cât și cele de la Divici-Grad seamănă cu bolurile de tip Roanne, dezvoltate ca formă provincială romană la sfârșitul secolului I î.Hr. în Galia și a căror pictură este răspândită pe o arie extinsă, de la Galia până la Budapesta (Bónis 1969, Abb. 30/15-17; 99/1, 4; Bren 1973, Tab. III/5-7; IV/6, 7, 9-14; VI; Wozniak 1990, 118-119; Grand 1995, 179-180). Bolurile identificate la nord de Dunărea de Jos au un umăr unghiular, cu doar paralele în ceramica pictată estică La Tène de la Cracovia (Pl. 5/9) (Poleska 2011, fig. 2/18) și în Gomolava romană (Dautova-Rusevljan-Brukner 1992, T. 15/99).

O altă formă de la Șimleu Silvaniei a fost pictată mai rar, dar exemple similare sunt cunoscute la Cracovia (Poleska 2011, fig. 2/20), Stradonice (Bren 1973, T. V/5-7), Budapesta (Bónis 1969, Abb. 62/13,15; 104/23) și mai ales la Gomolava (Jovanovic-Jovanovic 1988, T. 4/1, 4, 6; 14/5; 15/1-3; 24/7; 32/3; 37/1). În mod similar, capace precum cel de la Divici-Grad (Pl. 5/6) au fost rareori pictate în „stilul La Tène” (Maier 1970, T. 19/427-429; 92/1253; Bren 1973, T. V/8, 9,15; Poleska 2011, fig. 2/23). Anumite forme nu sunt cunoscute în ceramica pictată La Tène de est, cum ar fi două pahare de la Ocnița (Pl. 3/3) și Malaja Kopanja (Pl. 6/7), care aparțin dezvoltărilor ceramice locale de la nord de Dunărea de Jos (Crișan 1969,117-124,173-178). Mai rar acestea au două mânere sau mânerul asamblat din două sau mai multe suluri de lut, cum ar fi la Ocnița (Trohani 1999). Ceștile de la Malaja Kopanja (Pl. 6/1-4) se disting și prin forma și prelucrarea neglijentă. Ceramică pictată similară este cunoscută la Stradonice (Bren 1973, T. II/3), Solotvino-Cetate (Pl. 6/16-17) și posibil la Cracovia (Poleska 2011, fig. 2/20). Nu este clar dacă un fragment de la Divici-Grad (Pl. 4/6) ar trebui considerat parte a unui potir sau borcan sau a unui bol cu picior înalt. Până în prezent nu există boluri cu picior înalt de acest tip pictate în „stil La Tène”. Pe de altă parte, „porile” sunt caracteristice Poloniei și Slovaciei, cu singura excepție de la Esztergom din Ungaria (Cumberpatch 1993a, 64).

Nu multe descoperiri la nord de Dunărea de Jos au fost atribuite cronologic într-un context clar. Acolo unde acest lucru a fost posibil, dovedește utilizarea ceramicii pictate în „stil La Tène” începând cu secolul I î.Hr., dar mai ales în secolul I d.Hr.; exemple sunt Șimleu Silvaniei, secolul I d.Hr. (Florea 1998, 58), Divici-Grad, secolul I î.Hr. și mai ales secolul I d.Hr. (Drăgan 2013), Ocnița și Satu Nou - Valea lui Voicu, a doua jumătate a secolului I î.Hr. - începutul secolului I d.Hr. (Irimia-Conovici 1989, 120).

În ciuda numărului mic de situri în care a fost găsită ceramică pictată La Tene (Fig. 1), pot fi definite anumite tipare geografice. Majoritatea descoperirilor sunt grupate în vestul României, în așezări învecinate zonelor în care se cunoaște o producție și o utilizare mai mare a ceramicii pictate La Tene, și anume Ungaria, sudul Poloniei și centrul-estul Serbiei. O

serie de descoperiri se grupează în jurul Șimleului Silvaniei, în nord-vestul României, în special în Șimleu Silvaniei, care este, de asemenea, unul dintre siturile cele mai bine cercetate din regiune (Pop et al. 2006). În alte părți, siturile cu ceramică pictată La Tene sunt izolate geografic unele de altele. Foarte puține piese au fost găsite în vest, doar la Pecica, dar numărul lor este semnificativ mai mare la Divid-Grad, mai la sud. În acest ultim caz, ceramica a fost pictată fie cu decor simplu, fie cu decor mai elaborat, ilustrând și diverse țesături și arderi. Concluzia analizei ceramicii în curs va îmbogăți cu siguranță lista descoperirilor, așa cum a fost deja indicat de documentația existentă.

Ceramica pictată din malul drept al zonei Porților de Fier, din cimitirul Mala Vrbica-Ajmana (Stalio 1986, fig. 37), precum și cea din așezarea fortificată de la Zidovar (Sladic 2009, fig. 11) ar trebui, de asemenea, puse în legătură cu siturile din vestul și sud-vestul României. Cu toate acestea, natura interacțiunii dintre aceste locații și siturile din România din epoca târzie a fierului, dovedită în mare parte de materialul arheologic, rămâne încă pe deplin înțeleasă din perspectiva identității sociale și politice (Popovic 2000, 95, 97; Jevtic-Ljustina 2008, 29-30; Dragan 2012). În sudul și estul României, numărul descoperirilor este foarte mic, confirmând impactul pe care distanța l-a avut asupra distribuției lor.

Cu excepția localităților Oradea, Lazuri și Divici-Grad, ceramica pictată La Tene a fost găsită împreună cu „ceramica pictată dacică”, ilustrând gustul pentru acest tip de ornamentație (Florea 1998, 65-79, cu lista siturilor cu „ceramică pictată dacică”). Cererea pentru astfel de produse este și mai semnificativă în zonele îndepărtate de principalele centre de producție a ceramicii pictate La Tene (Fig. 2). La fel de importantă ar putea fi absența ceramicii pictate La Tene din așezarea fortificată Stenca Liubcovei din vecinătatea localității Divici-Grad, unde este reprezentat „stilul pictural dacic” (Guma 1977, 95, pl. XVIII). Modelele distincte din microregiunea Porților de Fier sunt un bun exemplu al variațiilor dezvoltate în cadrul unor zone restrânse în utilizarea anumitor produse, subliniind importanța gustului, în special în ceea ce privește decorarea.

Fig. 2. Locurile de producție de ceramică pictată din estul La Tène. 1. Stradonice (Kladno); 2. Nevëzice (Pisek); 3. Tfisov (Cesky Krumlov); 4. Staré Hradisko (Prostéjov); 5. Cracovia; 6. Liptovskâ Mara (Liptov); 7.

Zemplin (Trebisov); 8. Békâsmegyer; 9. Budapest-Gellérthegy, Tabàrr, 10. Gomolava (Ruma).

Informațiile despre descoperirile de ceramică pictată, atât mai vechi, cât și mai recente, la nord de Dunărea inferioară, reflectă legături tehnologice și decorative generale cu ceramica produsă și utilizată în zona La Tène de est. Mai presus de toate, ornamentația și arderea se referă la Europa Centrală și în special la sudul Poloniei și, într-o măsură mai mică, la descoperirile din centrul-estul sârbesc. Pe de altă parte, structura ornamentului geometric și unele forme de ceramică reflectă alegeri particulare, chiar originalitate. A fost adesea dificil să se stabilească în mod clar sursa stilistică. Înlocuirea ornamentului geometric

preroman cu modele semnificativ diferite în timpul perioadei romane timpurii creează, de asemenea, unele întrebări cu privire la utilizarea ceramicii pictate La Tène în secolul I d.Hr.

În plus, mecanismele de producție și distribuție a ceramicii pictate La Tène nu sunt pe deplin înțelese în general. Într-o mare măsură, situația este creată de existența unui concept stilistic destul de uniform, larg răspândit, cu doar puține distincții care pot fi atribuite unor zone mai restrânse. Tehnologia de producție, inclusiv un rafinament ridicat al argilelor, a permis, dar a limitat rezultatele petrografice la nivel regional, iar atunci când s-au putut face distincții, acestea s-au aplicat doar pentru câteva situri care s-au bucurat de un interes arheologic mai mare, oferind astfel cele mai mari mostre. Prin urmare, nu s-au putut determina seturi mai mici de descoperiri. În mod inevitabil, producția a fost asociată cu prima. Dovezile directe ale producției sunt însă destul de rare (Bren 1973, 150). Pe unele situri a fost indicată de cuptoare de olărit care puteau produce și ceramică pictată: Békâsmegyer (Hunyady 1942; Nagy 1942,1. kép), Zemplin (Benadik 1965,72), Budapesta (Bonis 1969, 211-212), Gomolava (Jovanovic-Jovanovic 1988, 92-97,195, Pr. 10; SI. 21-22, 25), Liptovskâ Mara (Pieta 1996, 56-59), Cracovia-Podlçze (Poleska 2011) și mai rar de deșeuri de producție: Cracovia-Krzeslawice, Cracovia-P/eszdw (Poleska 2011,49). În așezarea Budapesta-Tabdn, trei vase pictate ștampilate cu o piatră prețioasă cu figura Victoriei, interpretată ca semnul unui olar, sunt de o calitate considerabil mai bună și au o decorațiune geometrică distinctă față de restul ceramicii, ilustrând cel mai înalt grad de specializare în producția de ceramică pictată La Tène cunoscut până în prezent (Bonis 1969, 173—174).

Studii petrografice comparative asupra ceramicii pictate sunt disponibile pentru Moravia și Boemia (Cumberpatch 1993b), Slovacia, sudul Poloniei și Transdanubia (Cumberpatch 1993a), precum și pentru sudul Poloniei (Wirska-Parachoniak 1980). Acestea au dovedit existența unor grupuri petrografice distincte care, deși nu au fost individualizate semnificativ datorită rafinamentului ridicat al argilei, au confirmat rezultatele arheologice privind centrele de producție. Astfel, grupurile identificate cu compoziție similară a argilei au indicat faptul că în Slovacia, Boemia și Moravia ceramica pictată a fost produsă într-un număr limitat de situri mai mari, aceleași unde s-au găsit cele mai mari colecții de ceramică pictată - Liptovskâ Mara, Zemplin, Stradonice, Staré Hradisko, Tfisov și Nevëzice (Cumberpatch 1993a, 76-80; Cumberpatch 1993b, 75-76). Dimpotrivă, în jurul Cracoviei, pe lângă un grup mare de ceramică pictată cu aceeași compoziție a argilei, există o serie de descoperiri cu țesături de lut semnificativ diferite, care dovedesc existența mai multor surse mai mici (olari sau ateliere) (Wirska-Parachoniak 1980). Acestea prezintă un model separat de modelul concentrat de producție și distribuție din alte zone (Poleska 2011, 51-52). Grupurile petrografice au fost verificate și prin gradul de preferință tipologică (Cumberpatch 1993a, 80; Poleska 2011, 52), ceea ce sugerează o distribuție predominant locală și regională. Chiar și tipurile de ceramică „exotică” care apar pe mai multe situri nu relevă o diferență petrografică și, prin urmare, nu pot fi considerate dovezi ale prezenței importurilor. Analizele arheologice și petrografice combinate sunt un instrument util pentru înțelegerea mecanismelor de distribuție a ceramicii pictate La Tène. Acestea contribuie la viziunea noastră asupra circulației tehnologiei și motivelor, încurajând

considerația că oamenii și, odată cu ei, ideile au avut un grad mai mare de mobilitate pe distanțe mari, mai degrabă decât că produsele ceramice au fost de fapt transportate pe distanțe mari într-un mod regulat, deși distribuțiile limitate nu ar trebui ignorate.

Aspectul variat al descoperirilor de la nord de Dunărea de Jos și unicitatea combinațiilor decorative întâlnite pot fi probabil mai bine înțelese atunci când se acceptă importanța partajării tehnologiei față de mobilitatea produselor. Semnificația pe care a avut-o ceramica pictată pentru utilizatorii săi în diferite situri constă în primul rând în producerea sau achiziționarea acesteia, fapt care a contribuit la varietățile locale și regionale. La Divici-Grad, ceramica pictată a fost găsită în principal în interiorul celor mai complexe structuri arhitecturale ale așezării. Întrebarea în acest caz, și în general, este dacă ceramica pictată ar trebui interpretată ca un mijloc de reprezentare a prestigiului și, dacă da, cum; este aspectul său particular cel care a fost luat în considerare în primul rând la achiziționarea sa; sau poate că anumite credințe au stat la baza selecției? Desigur, estetica, funcționalitatea și spiritualitatea nu se exclud reciproc. Pentru început, importanța funcționalității și a fondului spiritual ar trebui observate în distribuția dintre morminte și așezări. Datorită dezvoltărilor funerare contemporane cu producția de ceramică pictată, singurul exemplu relevant din regiune este cel al teritoriului scordisc. Aici, deși ceramica pictată se găsește atât în așezări, cât și în morminte, în acestea din urmă numărul este mult redus (Todorovic 1972, T. I: Grob 1/4; XXIX: Grob 96/1; XXXVIII: Grob 203/2; XL: Grob 228/2). Mai mult, în morminte vopseaua a fost aplicată mai mult sau mai puțin într-un mod similar pe același tip de ceramică - Osijek (Todorovic 1968, T. XIX/4), Mala Vrbica - Ajmana (Stalio 1986, fig. 37) - iar decorul era simplu, folosind zone alternate de culoare, în timp ce motivele geometrice sau stilizate întâlnite în așezări lipsesc.

Astfel, descoperirile funerare nu se compară nici cu numărul mare de ceramică pictată recuperată din așezarea Gomolava, nici cu varietatea mai mare de forme și decorațiuni (Jovanovic-Jovanovic 1988). Pe malul stâng al Porților de Fier, mormintele conțin puține ceramici, dintre care niciuna nu este pictată (Dragan 2012, 433). Prezența preponderentă în structurile locative sugerează că ceramica pictată a fost achiziționată în principal pentru utilizare. Descoperirile funerare trebuie, de asemenea, legate de funcționalitatea lor în așezări, în special acolo unde fac parte dintr-un set de banchet (Egri-Rustoiu 2009; Dragan 2012). Rolul lor în consumul de băuturi a fost deja revendicat în Europa de Vest (Guichard 1994, 119-120; Loughton 2005, 157-158). În mod similar, zona La Tene de Est este caracterizată prin generalizarea picturii pe un set mult diversificat de forme, care sunt în general legate de consumul de băuturi, dar și de alimente. Utilizarea lor în timpul consumului, când aceste obiecte puteau fi expuse oaspeților, indică în plus achiziționarea de ceramică pictată ca alternativă estetică la serviciul domestic obișnuit.

Incidența preponderentă a ceramicii pictate în cadrul așezărilor distinctive în peisaj, în special în cazul sistemului de decorațiuni geometrice dezvoltat, argumentează în favoarea accesului limitat. Deși sudul Poloniei a fost considerat o excepție, deoarece nu există o structură ierarhică evidentă a așezărilor, acest lucru se datorează probabil contextului social particular, așa cum este reflectat de peisajul din zonă. Este probabil de remarcat

faptul că 90% din ceramica turnată la roată provine doar din câteva situri din jurul Cracoviei, unde și ceramica pictată este caracteristică (Poleska 2011, 45-46). Procentele de ceramică pictată din așezările pentru care sunt disponibile studii arată o proporție redusă de ceramică pictată în cadrul întregului ansamblu ceramic (Bonis 1969, 168-169): Stradonice 4,01%, comparativ cu cca. 16% din ceramica fină (Rybova-Drda 1994, 82), Krakow-Pod/fze 12%, comparativ cu 35,5% din ceramica turnată la roată (Wozniak 1990, 118). Acest lucru verifică utilizarea lor limitată nu doar la anumite așezări, ci și în cadrul acestora din urmă. În nordul zonei Dunării inferioare, aceste observații sunt importante pentru înțelegerea procesului de achiziție și a semnificației sociale a ceramicii pictate La Tene, având în vedere că distanța față de principalele centre de producție ar fi restricționat și mai mult accesul la acest tip de ceramică.

Referințe

Benadik, B., Die flattenzeitlische Siedlung von Zemplin in der Ostslowakei, Germania, 43, 63-91.

Berciu, D., Les celtes et la civilization de La Tène chez les géto-daces, BIA, 6,75-93. Berciu, D., Buridava dacică, București.

Bonis, E., Ceramică specializată Helix-Tabân în Budapesta, Budapesta. Bfen, J. Pozdnëlaténskâ Malovană Cechach, SNMP, 27,4-5,105-155. Crișan, I. H. Ceramică daco-getică. Amplasată special în Transilvania, București. Crișan, IH, Ziridava. Pictura „Anul Mare" în anii 1960,1961,1962,1964. Picturi în anii 1960,1961,1962 și 1964 în „Anul Mare", Arad. Cumberpatch, Ch. G „Circulația ceramicii decorate cu lambriș La Tène târzie în Slovacia, Polonia de Sud și Ungaria transdanubiană", SlovArh, 41,1, 59-81.

Lista figurilor

Fig. 1. Late Iron Age painted pottery north of the Lower Danube (after Florea 1998, with additions). 1. Oradea (BH); 2. Biharia (BH); 3. Marca (SJ); 4. Șimleu Silvaniei (SJ); 5. Măgura Moigradului (SJ); 6. Cheud (SJ); 7. Pecica (AR); 8. Berindia (AR); 9. Săvârșin (AR); 10. Divici-Grad (CS); 11. Stenca Liubcovei (CS); 12. Cozia (HD); 13. Ardeu (HD); 14. Piatra Craivii (AB); 15. Cetea (AB); 16. Căpâlna (AB); 17. Tilișca (SB); 18. Gușterița (SB); 19. Orăștie Mountains (HD); 20. Cozia Veche (VL); 21. Ocnița (VL); 22. Socu-Bărbătești (GJ); 23. Bâzdâna (DJ); 24. Popești (AG); 25. Popești (GR); 26. București-Bragadiru (IF); 27. Vlădiceasca (IF); 28. Tinosu (PH); 29. Râșnov (BV); 30. Brașov-Pietrele lui Solomon (BV); 31. Șinca Veche (BV); 32. Feldioara? (BV); 33. Sfântul Gheorghe-Bede/idza (CV); 34. Covasna (CV); 35. Sighișoara-Wietenbergi (MS); 36. Bernadea (MS); 37. Zetea (HR); 38. Merești (HR); 39. Porumbenii Mari (HR); 40. Sibiciu de Sus (BZ); 41. Târcov (BZ); 42. Cândești (VN); 43. Grădiștea (BR); 44 Poiana (GL); 45. Răcătău (BC); 46. Moinești (BC); 47. Brad (BC); 48. Piatra Neamț-Bâtca Doamnei (NT); 49. Piatra Neamț-Coz/a (NT); 50. Bărboși (GL); 51. Brăilița (BR); 52. Ghiolul Pietrei (TL); 53. Satu Nou-Va/ea lui Voicu (CT); 54. Bordușani (IL); 55. Piscu Crăsani (IL);

56. Mala Vrbica-A/mana; 57. Zidovar; 58. Lazuri (SM); 59. Zemplin; 60. Malaja Kopanja; 61. Solotvino- Cetate.

Fig. 2. Locurile de producție de ceramică pictată din estul La Tene. 1. Stradonice (Kladno); 2. Nevezice (Pisek); 3. Tfisov (Cesky Krumlov); 4. Stare Hradisko (Prostejov); 5. Cracovia; 6. Liptovská Mara (Liptov); 7. Zemplin (Trebisov); 8. Bekâsmegyer; 9. Budapesta- Gellerthegy, Tabdn. 10. Gomolava (Ruma).

Lista plăcilor

PL 1. 1. Ceramica pictată La Tene în Europa (după Maier 1970); 2. Decorul pictat al ceramicii din

epoca fierului târzie și epoca romană timpurie în Europa (după Bonis 1969 și Florea 1998).

PL 2. Ceramica pictată La Tene din nordul Dunării de Jos. 1. Măgura Moigradului; 2-4, 9. Șimleu Silvaniei (după Florea 1998); 5. Popești (după Berciu 1966); 6-7. Pecica (după Crișan 1969; 1978); 8. Satu Nou-Va/ea lui Voicu (după Irimia-Conovici 1989); 10. Cheud (după Pop 2011); 11. Sighișoara-Wietenberg (după Florea 1997).

Pl. 3. Ceramică pictată La Tene din nordul Dunării de Jos. 1-5. Ocnița (după Berciu 1981); 6. Zidovar (după Sladic 2009); 7-8. Cracovia (redesenată după Poleska 2011).

Pl. 4. Ceramică pictată La Tene din nordul Dunării de Jos. 1-2. Ardeu (după Ferencz 2013); 3-10. Divici-Grad - casă-turn timpurie T2 (3, 5); casa Ll/1985 (4, 6, 7); casă-turn recentă T2 (8-10); 11-12. Budapesta-Gellerthegy (după Bonis 1969).

Pl. 5. Ceramică pictată La Tene din nordul Dunării de Jos. 1-7. Divici-Grad - casă-turn recentă T1 (1, 3-7); descoperire rătăcită (2); 8-10. Cracovia (redesenată după Poleska 2011); 11-12. Stradonice (după Bren 1973).

Pl. 6. Ceramică pictată La Tene din nordul Dunării de Jos. 1-6. Malaja Kopanja (după Kotigorosko et al. 2009); 7. Forme de ceramică pictată din valea Tisei Superioare (după Kotigorosko 1995); 8-14. Zemplin (după Benadik 1965); 15-17. Solotvino-Cetaie (după Rustoiu 2002).

Planșa 1.1. Ceramică pictată de La Tene în Europa (după Maier 1970);

2. Decorul pictat al ceramicii în epoca fierului târzie și
epoca romană timpurie din Europa (după Bonis 1969 și Florea 1998).

(1-7) (8-12)

Planșa 2. Ceramica pictată La Tene din nordul Dunării de Jos. 1. Măgura Moigradului; 2-4, 9. Șimleu Silvaniei
(după Florea 1998); 5. Popești (după Berciu 1966); 6-7. Pecica (după Crișan 1969; 1978); 8.

Satu Nou-Va/ea lui
Voicu (după Irimia-Conovici 1989); 10. Cheud (după Pop 2011); 11. Sighișoara- Wietenberg (după Florea 1997).

Planșa 3. Ceramică pictată de La Tene din nordul Dunării de Jos.

1-5. Ocnita (dupa Berciu 1981); 6. Zidovar (după Sladic 2009); 7-8. Cracovia (redesenată după Poleska 2011).

Planșa 4. Ceramică pictată de La Tene din nordul Dunării de Jos.

1-2. Ardeu (după Ferencz 2013); 3-10. Divici-Grad - casă-turn timpurie T2 (3, 5);
casa Ll/1985 (4, 6, 7); casă-turn recentă T2 (8-10); 11-12. Budapesta-Gellerthegy (după Bonis 1969).

7a

(1-7,9)

(8)

Planșa 5. Ceramică pictată La Tene din nordul Dunării de Jos.

1-7. Divici-Grad - casă-turn recentă T1 (1, 3-7); descoperire rătăcită (2);

8-10. Cracovia (redesenată după Poleska 2011); 11-12. Stradonice (după Bren 1973).

1995);

Planșa 6. Ceramică pictată La Tene din nordul Dunării de Jos. 1-6. Malaja Kopanja (după Kotigorosko
et al. 2009); 7. Forme de ceramică pictată din valea Tisei Superioare (după Kotigorosko 1995);

8-14. Zemplin (după Benadik 1965); 15-17. Solotvino-Cetate (după Rustoiu 2002).

Cârlig, Încuietoare, Greblă de cuptor sau Deteriorat

Seceră pentru recoltarea măslinelor?

Jan BOUZEK Praga, Republica Cehă jan_bouzek@yahoo.com

Cuvinte cheie: Pistiros, artefacte din fier, prelucrare a fierului, relații între Mediterana și Europa temperată

Arheologii sunt foarte încântați dacă, în cursul cercetărilor lor, găsesc unele obiecte exotice aduse de departe și le consideră cele mai importante documente pentru studierea rudelor îndepărtate. Deși pot fi interesante nu doar pentru scopurile lor specifice, un impact mult mai mare pentru culturile lumii antice au avut transferurile de tehnologii, de „know-how". În domeniul mineritului, al extragerii metalelor din minereuri, al prelucrării metalelor și al tehnicii de fierărie, civilizațiile din Europa temperată erau aproape la fel de competente ca vecinii lor din Mediterana; acest lucru a vizat în special topirea, prelucrarea fierului și munca fierăriei în domenii care erau de o importanță fundamentală pentru meșteșugurile și economia din epoca fierului în majoritatea părților Europei și Orientului Apropiat.

Astfel, obiectele din fier pot oferi informații utile pentru studiul interrelațiilor dintre culturile La Tene și contemporanii lor mai sofisticați din Grecia și Italia. În domeniul armelor personale - săbii și sulițe care au fost depuse în mormintele celtice ca simboluri ale statutului social - suntem relativ bine informați, iar acestea sunt cunoscute și de pe câmpurile de luptă și din castrele de pe dealuri jefuite, cum ar fi cele de la Pistiros, în timp ce vârfurile de săgeată bine cunoscute din aceste din urmă situri apar doar rareori în morminte (cf. Bouzek et al. 2013b; Baitinger 2001; 2011) (Fig. 1/1-3, 5).

Fig. 1. Vârfuri de suliță, vârfuri de săgeată, cuțite și foarfece din fier de la Pistiros, sfârșitul secolului al IV-lea - începutul secolului al III-lea î.Hr. (nr. 4 din bronz; după Bouzek și colab. 2013a).

să înregistreze obiectele din fier imediat după scoaterea lor din sol. Procesul de dezintegrare poate continua chiar și în depozit; mult depinde de condițiile zăcământului din care au fost recuperate.

În șanțul B SV al Porții de Est a Pistirosului, în septembrie 2013, în nivelul de distrugere celtică, au fost găsite un alt vârf de suliță și mai multe vârfuri de săgeată din fier (Pl. 1/2-3, 5), din categoriile deja bine documentate în sit (Bouzek et al. 2013b, 256-258, fig. M 3-4). În resturile inferioare ale distrugerii, datate cca. 310 î.Hr., în Piața B 16 NE (coordonate

E-5.08/N-1.07), a fost descoperit un artefact neobișnuit. Acesta zăcea pe podeaua unei curți împreună cu lama unui cuțit mic (85 mm) (Pl. 1/4). Cârligul sau încuietoarea (?) de fier, lungă de 261 mm (nr. înreg. CPI 311, găsită 26.9.2013), este aplatizată la un capăt; probabil că inițial a fost introdusă într-un mâner de lemn. Vârful cârligului este deteriorat; pe arcul cârligului se poate observa un strat gros de rugină (Pl. 1/1).

Artefacte similare au fost interpretate ca fiind cârlige sau mecanisme de închidere pentru uși sau cutii, uneori explicate ca greble de vatră, în special dacă vârful cârligului deteriorat poate fi restaurat într-un mod similar cu grebla Olympia nr. 374 (Baitinger-Volling 2007, 193, pl. 29, aici Fig. 2), în timp ce alte artefacte similare au fost considerate pentru încuietori (Baitinger-Volling 2007, 124, pl. 46-48, în special nr. 507508). O serie de alte încuietori Olympia prezintă alte paralele cu piesa noastră, dar similar este și un cârlig dintr-un tezaur de artefacte din fier din perioada La Tene timpurie de la Cernov, Moravia (Pl. 2/8; Podborsky 1993, 386-387, fig. 254; Cizmarova 2004,199), nu cu mult mai puțin (cf. totuși, alte greble, de exemplu Antonova 2013, 239, fig. N 2/46). De asemenea, trebuie remarcat faptul că artefactul - dacă ar fi restaurat cu un „nas" mai lung - ar fi foarte asemănător cu secerele folosite pentru recoltarea măslinelor atât în antichitate, cât și în epoca contemporană.

Asemănările dintre uneltele și dispozitivele din fier, dintre care doar un exemplu particular este discutat în această notă, pot fi aplicate și multor tipuri de cuțite, secere, foarfece (Pl. 1/6-8), topoare și chiar cuie și cârlige (cf. Bouzek și colab. 2013a). Astfel de asemănări nu sunt întâmplătoare. La nivelul simplu al armelor, uneltelor și instrumentelor din fier, diferențele dintre zona mediteraneană și cea temperată a Europei erau doar mici, iar cele două zone aparțineau împreună unei zone de civilizație mai largi, cu o serie de trăsături comune (cf. Pleiner 1969; Kostoglou 2008; Nikolov 1970; Katincarova-

Bogdanova 1996).

Referințe

Antonova, A., Topografia și clasificarea uneltelor metalice de la Pistiros (raport preliminar), IN: Bouzek, J.-Domaradzka, L.-Gotzev, A.-Archibald, Z. (ed.), Pistiros V, Săpături și studii, Praga, 238-249.

Baitinger, H., Die Angriffswaffen aus Olympia, Olympische Forschungen, 29 de ani, Berlin.

Baitinger, EL, Waffenweihungen in griechischen Heiligtümern, RGZM, 94, Mainz.

Lista figurilor

Fig. 1. Vârfuri de suliță, vârfuri de săgeată, cuțite și foarfece din fier de la Pistiros, sfârșitul secolului al IV-lea - începutul secolului al III-lea î.Hr. (nr. 4 din bronz; după Bouzek și colab. 2013a).

Fig. 2. Greblă pentru vatră din fier de la Olympia (după Baitinger-Volling 2007, pl. 29).

Lista plăcilor

Pl. 1. 1-5. Vârf de suliță, vârfuri de săgeată, cuțit și cârlig din fier de la Pistiros, sezonul 2013; 6-8. Greblă pentru vatră (?), cuțit și seceră lungă din fier de la Pistiros, sfârșitul secolului al IV-lea - începutul secolului al III-lea î.Hr. (după Bouzek et al. 2013a).

Pl. 2. Tezaur de unelte din fier de la Cernov, Moravia (după Podborsky 1993, fig. 254).

Planșa 1. 1-5. Vârf de suliță, vârfuri de săgeată, cuțit și cârlig din fier din Pistiros, sezonul 2013; 6-8. Greblă pentru vatră
(?), cuțit și seceră lungă din fier din Pistiros, sfârșitul secolului al IV-lea - începutul secolului al III-lea î.Hr. (după Bouzek et al. 2013a).

Planșa 2. Tezaur de unelte din fier de la Cernov, Moravia (după Podborsky 1993, fig. 254).

ABREVIERI

Meşteşuguri şi artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic, 2014, p. 325-328

Studia Antiqua et Archaeologica, Iași

Studii Arheologice

Studia Hercynia, Praga

Studia Universitatis Babeș-Bolyai, seria Historia, Cluj-Napoca

Studijne zvesti, Archeologickeho Üstavu Slovenskej Akademie Vied, Nitra

Tübinger Archäologische Taschenbücher

Thraco-Dacica, Institutul de Tracologie, București

Scrieri din Tübingen despre arheologia preistorică și istorică timpurie, Cercetarea Universității din Münster privind arheologia preistorică, Bonn

Vjesnik Arheoloskog muzeja u Zagrebu

Vjesnik Hrvatskog arheoloskog drustva, Zagreb

Wiadomosci Archeologiczne, Panstwowe Muzeum Archeologiczne, Varșovia

Lucrări științifice din Burgenland

Arheologie Mondială, Oxford, Oxbow

Seria de publicații științifice Austria Inferioară

Rapoarte științifice din Bosnia și Herțegovina, Viena Wiadomosci Numizmatyczne

Revista Preistorică Vienneză, Viena

Zbornik Muzeja primenjene umetnosti Beograd

Zbornik narodnog muzeja, Belgrad

Colecția Muzeului Național Sloven, Bratislava

Muzeul Zalai, Közlemenek Zala megye muzeumaibol

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

* Lucrarea a fost pregătită în cadrul proiectului P 12 din cadrul Facultății de Arte a Universității Charles „Istorie în perspectivă interdisciplinară”.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro